Т/А
1749

ПЕТДИ МАГСЫМОВ

АК ГАПҖЫК

821
М 15

821.512.164-1:4
М15

ТВ
4430

ПЕТДИ МАГСЫМОВ

АК ГАПҖЫК

Марыйская областная
БИБЛИОТЕКА Т/А 1749
им. А. М. Горького

WELAÝAT
KITAPHANASY

Түркм 2
М 15

Прозачы Петди Магсымовың элиңиздәки китабы эдермен совет милициясының иш-аладасыны, халкың багтлы дурмушы угрунда алып барян гөрешини васп эдйәр. «Ак гапҗык» йыгында гиризилен повестлердир хекаялар, очерклер совет яшларының ахлак сыпаты, җемгыетимизиң өсмегине зыян берйән кәбир типлериң пыссы-пыҗурлыгы, оларың паш эдилиши ялы меселелериң дашында җемленйәр.

ПОВЕСТЛЕР

СҮЛЧИНИҢ ОГЛЫ

Милиция бөлүминиң сүлчүси Мыратберди гич агшама деңич хайдап ишледи. Барлаг мәхлети гечип барян женаят ишини тамамлап, күти папканы япды-да: «Херңә дындыммов!» диййән ялы улудан демини алды. Соңра дерлән инчемик йүзүни сүпүрип, орнундан галды, сагадына эсетди: сагадың кичи дили эййәм оны гөркезйәрди.

— Бә, муңа серет, вагт гижигипдир! — дийип, аграс йөрәп, бурчдакы гейим асыляндан пенжегини алды-да эгнине атды. Ол гапа етип барярка, телефон жыңңырдады. Мыратберди ызына доланып, трубканы гулагына тутды-да:

— Майор Чопанов диңлейәр. Нәме? Боля... Деррев барян—дийип, трубканы ховлукмач орнунда гойды, дессине отагдан чыкды.

Бөлүмиң нобатчылык эдилйән отагында эййәм оператив ишгәр лейтенант Махмыдов ве эксперт Орлов нобатчыдан ваканын нireде боляндыгыны аныклаярды.

— Хо-ол институтын янындакы машын дуралгасында. Чалтрак угран! Машынам тайяр—дийип, нобатчы пенжиреден бойнуны узадып, көчә серетди.

— Адам өлдүрени тутупмыдырлар —диййип, Махмыдов нобатча ене сораг берди.

Нобатчы гахарланып:

— Ичими якмасана! Оны ким тутсун, ә? Ханы бар, машына мүн! Хеммесини еринде аныкларсыңыз—диййди.

Милицияның еңил машыны геленде, машын дуралгасының төвереги адамдан долуды. Олар гыгырышярдылар, җеделлешйәрдилер. Кәбирлери болса ышарат эдип, эллерини узадышып, агаҗың дүйбүнде серлип ятан келтеҗик адамы гөркезйәрдилер.

Мыратберди машындан дүшен бадына:

— Адамлар, ханы ыза чекилиң! О-хов, сана-да дегишли шу айдылян сөз, ханы чекил!—диййип, серлип ятаның гарнындан басайҗак болуп дуран дешли пыяда айратын хем кесгитли йүзленди. Соңра ятаның төверек-дашыны гөзден гечирди. Махмыдов болса серлип ятаның эгин-эшигине, келлесинден акян гана, бойнуна дүшүп дуран өсгүн сачына, ганы гачан овадан гөрмегей йүзүне сын этди. Соңра эмай билен оны бейлесине агдарды. Мүддети элден бермән, Орлов аппаратыны шыркылдадып, онуң суратыны алярды, Махмыдов ятаның тәзеже ак көйнегиниң, күл реңк җалбарының җүбүлерини барлашдырды. Пенҗегиң җүбүсинден кагыза доланан пычагы алды-да, сумка салды. Җалбарының җүбүсинден бир гап «Шипка», отлучөпи алды, оны гөренден, «Өзүң-ә шофёр болсаң герек» диййип ичини геплетди.

Милицияның ишгәрлериниң эдйән херекетине кимлер аңкарылышып середип дурлар, кимлер хем:

— Бейдип дурман-да, җенаятчыны гөзләң! — диййәр.

— Оны өйүне элтиң. Вах, нерессе, гөр кимиң чагасыдыр.

— Белки, онуң өзүнинем чагасы бардыр.
— Хава, бардыр.
— Адамы гөз-гөртеле шейдйәнлери атмак герек.
—Ёгсам нәме, атыланокмы?
— Хава, атылмаяр, атылса шейтмездилер.
— Зандыяманы атув нәтсин.

Шол вагт «Тиз көмек» машыны етип гелди. Ондан дүшен орта бойлы, гөзи әйнекли врач геле-гелмәне, серлип ятаның элиниң дамарыны барлады. Соңра бармагы билен онуң юмук гөзлерини ачып серетди-де, дессине йүрегиниң уршуны барлады.

— Йүреги чалажа уряр. Чалтрак кеселхана экитмели, соң пейдасы болмаз—диййип, ол Мыратбердә йүзленди.

— Эйле болса, хаял этмәң. Биз-э оны өлендир гуман этдик. Белки, өлүмиң пенжесинден халас этмек башардар—диййип, Мыратберди хем ховлукмач сөзледи. «Өлмән галар» диен умыт Мыратбердини бегендирийәрди.

Мыратберди өлүмиң ажы хесретини аз чекмеди. «Өлүпдир» я-да «өлдүрилипдир» сөзүни эшиденде, онуң эндам-жаны тикенек-тикенек болуп, йүзи-гөзи чытыларды. Кейпи бозулып, улудан демини аларды.

«Тиз көмек» машын гиденсоң, Мыратбердидир Махмыдов хенизем үйшүшип дуран адамлардан сорашдырып, болан вакадан уч чыкаржак болярдылар. Олар нәче сорасалар-да, хич ким белли зат айдып билмеди. Сүлчиниң сорагындан горкдулармы-нәмеми, хәлки жеделлешйән, гыгырышян адамлар дессине дувдагын болуп, ваканың болан ери бошап галды.

— Хей, ышан галмадымыка?! — диййип, Мыратберди ене-де гөзлеге башлады. Шол гөзләп йөршүне-де япжагазың ичинде ятан даша гөзи дүшди. Орлов

онуң суратыны аласоң, эмай билен ол дашы кагыза долап эле алды.

— Ёлдаш майор, ханы индики маслахат нәме? — диййип, Махмыдов Мыратбердә йүзленди. Мыратберди жогап бермәге ховлукмады: элиниң гум болан ерини сүпүрди, жүбүсинден папирос чыкарып отланды-да:

— Индики меселе, ёлдаш лейтенант, женаятың үстүни ачмалы, женаятчыны жогапкәрчилиге чекмели— дийди.

— Гиҗәниң ичинде оны ниреден гөзлежек? Иң болманда женаятчының йүз кешбини бери билседик.

— Бу диңе бизе баглы. Бахымрак агтар-да тап, онсоң йүз кешбине бак-да отур.

— Я, валла, ёлдаш майор, сизем-ә. Ай, боля-да. Бу гиже-де укудан тамаңы үз дийсене. Йөпе, эртир аялым өе гойберәйсе ягшыдыр. Ишден соң ятара жай гөзлемек маңа-ха еңил дүшенок.

— Ине, бу диениң догры. Горкма, аялың ишлидигини аңяндыр, ол гүнәңи гечер. Хошамай сөз урсаң, огшасаң, гахары дессине язылышар. Ханы, йөрүң, женаятчыны агтармагың чәрелерини бөлүмде аныкларыс—дийип, Мыратберди машына мүнди.

Мыратберди дагы бөлүмиң гапысында машындан дүшенлеринде, бөлүмиң начальниги Байрамов гапыда олара гарашып дурды.

— Ягдай ненең? Мен-ә сизиң яныңыза барярдым— дийип, Байрамов Мыратбердә йүзленди. Мыратберди болан ваканы оңа гүррүң берди.

— Диймек, агыр яраланыпдыр-да. Ханы, йөрүң, кабинете баралың, гүрлешерис — дийип, Байрамов коридорың угры билен йөреди.

Ваканың болан ериндең тапылан затлары Байрамов гөзден гечирди. Ичиңи якайың диййән ялы, не

документ, не ат барды. Начальнигиң эдйән пикирини йүзүнден аңан сүлчи:

— Өз-ә, шәхер адамы. Шу язга серединң! — дийип, «Шипканы», ондакы язгыны Байрамова гөркезди. — Отлучөпден бензиниң ысы күкәп дур. Урлан шофёр болса герек.

Байрамов папирос габының йүзүндәки язга серетди.—«89—74 ТРО». Бу машының номери. Кәбир шофёрлар өз сүрйән машынларының номерлерини чем гелен зада язмагы эндик эдинйәрлер.

— Эгер шофёр болса, жүбүсинде шахадатнамасы болмазмыды?—дийип, Махмыдов гүррүңе гошулды.

— Эгниндәки тәзеже, ак нейлон көйнегинден эшигини чалшандыгы гөрнүп дур ахыры. Шу чакың яшлары документ гөтерйәрлерми? — дийип, сүлчи жүбүсинден депдерче чыкарды, нәмедир бир затлар белледи.

— Хава-да, женаятың үстүни ачмак үчин, илки эжир чекениң кимдигини аныкламалы. Ол хеммесини айдар, эгер айтманда хем, гөзлег ишимиз еңиллешер—дийип, Байрамов гечирилмели чәрелериң планыны язды.

— Ёлдаш майор, чакганрак болуң-да, хәзириң өзүнде автоинспекторларың көмеги билен «89—74» номерли машының хайсы шәхере, района дегишлидигини аныклаң. Башарсаңыз, ол машыны кимиң сүрйәндигини-де билжек болуң. Эгер сорагыңыз болмаса, гидип билерсиңиз!—дийип, Байрамов Мыратбердә йүзленди.

— А сиз, ёлдаш лейтенант, хаял этмән, болан ваканы участок инспекторларына, постда дурян милиционерлере, ёл гәзегчилик инспекторларына дуйдурың. Кеселханалара телефон эдип сораң, хий олара яралы болуп я-да көмек сорап гелен болмадымыка?

Лейтенант Махмыдов гиденсон, Байрамов эксперт Орлова йүзленди.

— Сиз эҗир чекениң суратыны етишдириң, тапылан дашы барлаң, онда галан ызы сурата дүшүриң. Эртир ирден муны графики экспертиза ибериң, гой, санлары кимиң языңдыгыны аныклап берсинлер — дийип, «Шипка» папиросың габыны Орлова берди. Соңра болан җенаят барада Ичери ишлер министерлигиниң нобатчысына телефон этди.

— Дессине участогында җенаят болан инспекторы мениң яныма чагырың—дийип, телефон аркалы нобатча буйрук берди. Кеселхана телефон эдип, көчеде урланың саглыгыны сорады. Диңе шондан соң орнундан галды-да, эллерини ёкары узадып геринди.

Мыратберди машынлара номер берйән, картотека беллик эдйән автоинспекторы өйүнден тапмады, ол шәхериң четиндәки ёлайыртда гөзегчилик эдйәрди. Мыратберди оны шол постда дуран еринден алып гайтды. Автоинспектор дессине барлап, «89—74» номерли машының шәхериң йүк чекйән автопаркына дегишлидигини айтды. Автопарка телефон эдип, белли җогап алып билмеди.

— Эртире ченли гарашып отурарысмы? О машыны ким сүрйәркә, хий, билип болмазмы? Дүзгүни бозуп я ичгили машын сүрүп-дагы сизе дүшмедими? Ханы, ядыңа салҗак бол!—дийип, сүлчи автоинспектора ялбарды.

— Бир зат дийсем яланчы борун. Йөне середип гөрейин—дийип, автоинспектор шкафы ачды, күти-күти папкалары дөрүшдирип башлады.

— Йүк машыны... 89—74... Бир номера бар вели, фамилиясы беллимикә? Хут өзи! «89—74»... Автопаркың шоферы Хайдаров Сетдар. Ине, ёлдаш майор, шу болмалы. Көче херекетиниң дүзгүнини бозаны

үчин, гечен йыл үч айлык машын сүрмек хукугындан кесилипдир.

— Саг бол! Сен-ә иш битирдиң.

Бары-ёгы бир сагатда шәхер адрес бюросының көмеги билен Сетдар Хайдаровың яшаян җайыны аныкланды. Сетдарың гапысы гулплы, гоңшуларының айтмагына гөрә, ол гиҗе өйүне гелмәндир. Сетдарың аялы Айгыз айрылышып гидипдир. Айгызың нирә гиденини гоңшулары билмедилер. Йөне Аббас суратчының ховлусында онуң җорасының яшаяндыгыны айтдылар.

* * *

Гүн догуп барярка, Махмыдов гапыны батлы какды. Ховлуда итиң сеси эшидилди, соңра-да:

— Гүм бол, бар, ят! — диен аял сеси чыкды. Сачы агаран, дешли аял Махмыдова гөзлерини петредип, горкулы бакды.

— Аббас суратчының өйүми шү?

— Хава. Нәме болды? Ол ругсатда, Бакува гидипди.

— Сизде студент гызлар яшаярмы, юмшум бар. Мен милициядан—диййип, Махмыдов гызыл книжкасыны гөркезди.

— Хава, яшаяр. Гириң, ханха, олар шол отагда. Мен турзарын—диййип, гарры дессине гызлары укудан оярды. Гөзлерини овкалап, овадан, орта бойлы гыз гапа чыкды. Онуң гашлары инче, алма ялы гызарып дуран яңаклары өзүне чекиҗиди. Чөзленен гара сачлары чеп йүзүне дөкүлип, билине дүшүп дурды.

— Мен милициядан. Сиз Хайдаров Сетдарың... — диййип, Махмыдов сакынды, «Сетдарың аялы дәлми?» диймәге дили бармады. Гөрәймәге, Айгыз аял дәл-де, яңы гөзе гөрнен гызды.

— Хава, мен онуӊ аялыдым. Биз айрылышдык, нәме?

— Ай, хич-ле. Сизден соражак задымыз бар, элбетде, ол Сетдара дегишли. Айыплашмаӊ, гуллук муны талап эдйәр. Сизи көп эглемерис.

— Герек болса, гидәерин.

Милиция бөлүминиӊ жайына гиренде, Айгызыӊ суссы басылып, гөзлеринде горкы аламаты гөрүнди. «Я Сетдар маӊа төхмет атып, милиция арз этдимикә?» Ол гапыдан гирен еринде йыгрылды-да дуруберди. Мыратберди Айгыз билен саламлашансоӊ, отурмага ер гөркезди.

— Өзүӊизиӊ кимдигиӊизи, Сетдар хакында билйәнжәӊизи айдып бериӊ.

— Томус колхоздан института окува гирмәге гелдим. Экзамене тайярлык гөрйән деврүмде Сетдар диен оглан билен танышдым. Ол: «Сен окамасаӊ-да, окува ерлешдирерин, мениӊ дегерли таныым бар» дийип өвүнди. Биз гатнашык саклап башладык. Тиз махалдан гош бирикдирдик. Экзаменде Сетдардан чигит ялыжак-да пейда болмады. Гайтам, хер гүн ичгили гелип, маӊа азар берйәрди. Мен конкурсдан гечмедим, шейдип институтыӊ агшамкы бөлүмине гирдим. Сетдар болса мениӊ окамагыма гаршы болярды. Тейахыр биз айрылышдык, ол яшашар ялы адам дәл экени.

— Сетдарыӊ ким билен тиркешйәнлигини, оларыӊ фамилиясыны билермисиӊиз?

— Билйән. Ол ики адам билен тиркешйәрди. Оларыӊ бирине Мерет, бейлекисине Шәхерли диййәрлер.

Сулчи Айгыздан дерӊев боюнча герекли маглумат аландан соӊ, Орлова телефон этди.

— Сурат тайярмы? Нәме? Екежеси болса-да боляр. Деррев гетириӊ.

ичинден согруп алды. Сүлчи чилимиң түссесини ачык пенжирә үфләп, көчә бакып дурды. Онуң гиңгөврүмлилигине Шәхерли чыдап билмеди. Ол тарса еринден туруп:

— Мени нәме үчин чагырдыңыз? Соражак болсаңыз сораң, болмаса хем ругсат эдиң. Мен ише бармалы—дийди.

— Билйән. Йөне бейле ховлукмач болсаңыз, онда...—дийип, сүлчи Шәхерлиниң гапдалында гелип отурды.

— Сизиң фамилияңыз?..

— Мырадов.

— Хм... Мырадов Шәхерли. Гаты говы—дийип, сүлчи онуң хачан, ниреде доглангдыгыны, ишлейән ерини, гараз, Шәхерлиниң терҗиме халына дегишли затлары сорады.

Шәхерли сүлчиниң сораг эдишине кә гахарланярды, кәте хем гең галярды. Онуң эшидишине гөрә, милиция чагырылан адамлары дик дурзуп, уруп-сөгүп сораг эдйәрмишлер, диййән сөзлериниң екесини-де сындырман язярмышлар. «Нәме үчин сүлчи бейдепок, я хениз мени сынап гөрйәрмикә? Нәме үчин чагырдыка?»

— Сиз ишден соң ниреде болдуңыз?

— Менми?.. Мен ресторанда. А нәме...

— Ким билен?

— Өз достларым, ягны Мерет ага, Сетдар.

— Ресторандан чыкып нирә гитдиңиз?

— Мен-ә өе гитдим Оларың нирә гиденлерини билемок.

— Ресторандан сагат нәчеде гитдиңиз?

— Аңык билжек дәл. Ай, шу докуз чемеси боландыр-да.

ТВ 4430

Марыйская областная
БИБЛИОТЕКА
им. А. М. Горького
Т/А 1749

— Сетдары хачандан бәри танаярсыныз?

— Еди-секиз ай болды. Мен агач складында ишлейәрин. Сетдар гурлушыга агачдыр тагта алып гидйәрди. Онуң билен мени Мерет ага таныш-дырды.

— Сетдар барада башга нәме билйән затларың бар?

Шәхерли сорага гөвүнли-гөвүнсиз җогап берди. Бирденкә «Сетдара нәме болупдыр, огурлык эдипми?» дийип соражак болды-да, ене сакланды. Элбетде, Сетдара нәме боландыгыны онуң билеси гелйәрди. Сүлчиниң максадыны нәхили аңып боларка дийип ой-ланярды. Сүлчи башга сораг бермән, «Сиз нобатчы-ның янында азрак гарашың!» дийип, Шәхерлә гитмәге ругсат этди.

Шәхерли кибтини гысып чыкып гитди.

Мерет сүлчиниң янына барярка, нобатчының җа-йында Шәхерлиниң йүзүни саллап отурандыгыны гөр-ди. «Бә, бу хем сорага чагырылдымыка? Бир вака-ха болупдыр, хернә онуна болсун-да».

Сүлчи Мереди сынлап болансоң:

— Ресторандан чыкып, Сетдар билен нирә гитди-ңиз?—дийди.

— Менми?—дийип, Мерет гөзлерини тегеләп, сүл-чиниң йүзүне серетди.—Мен онуң билен хо-ол институ-тың янындакы машын дуралгасына дениҹ бардым. Мен оны өе чагырдым. Сетдар болса өйүне гитҗекди-гини айтды. Өе гайданымда, ол машына гарашып дурды. «Сетдара нәме болдука? Я ол Айгызы...»

Мередиң билесигелиҗилиги артярды. Ол өзүне эрк эдип билмән:

— Ёлдаш сүлчи, айдың, Сетдара нәме эдипдирлер? Ол бу гүн ирден йүк алмалыды, гелмеди—дийип, ор-нундан галды.

— Оны сиз айдың, ёлдаш Халыков.

— Мен нәме айдайын? Мен өс гидип ятдым ахырын. Билмесем...

Сүлчи онуң сөзүни бөлди.

— Биле ичйәрсиңиз, биле гидйәрсиңиз, өз достуңызың ниреде, нәме ишләп йөренини, онуң дирилигини, өлүлигини билмән хем боларми? Айдыбериң!—Мерет орнунда отурып, улудан демини алды, маңлайының дерини сүпүрди. Ол сораг складың ягдайы, агачдыр тагта хакында гидермикә дийди. Сетдар өлсүн, өлдүрсин, онуң перваййна-да дәл. Диңе инди Мерет батыргай гепледи.

— Мен оңа гаравул дәл ахырын. Биле ичдик, соңра хем өйли-өйүмизе даргашып гитдик. Биз ики дәл, ресторанда үч болуп ичдик. Шәхерли Мырадов диенем бири барды. Белки, онуң этмишине-де мен җогап бермелидирин?! Ёк, совет канунында бейле зат ёк: хер ким өз эден ишине җогап бермели. Хава, канун шейле.

Мыратберди Мерединң йүзүне середип, сөзүни диңләнсоң, ичинден «Сенде-хә бир сыр бар. Боля-да, сабыр эт, оңа-да гезек гелер» дийди.

Мерет гиденсоң, сүлчи Орловы янына чагырып, Шәхерлидир Мерединң галдырып гиден бармакларының ызларыны сурата дүшүрмегини, экспертизада Сетдарың яралы болан еринден тапылан дашдакы бармак ызы билен деңешдирип, ол ызың кимe дегишлидигини кесгитләп бермегини хайыш этди.

— Мырадовы меним яныма ибериң!—дийип, сүлчи нобатча телефон этди. Сүлчи Шәхерлини гапыда гаршылады.—Багышлаң, сизи гарашдырайдым өйдйән. Берен гөркезмәниз үчин саг болуң, ёлдаш Мырадов. Сиз гидип билерсиңиз.

2*

Шәхерли гапыдан чыкансоң, сүлчи жүбүсинден, отлучөп чыкарды, столуң үстүнде ятан папиросы овкалап, агзына гысдырды. Йөне оны отламан, агзындан айырды-да, элини аркасына тутуп, пенжирәниң өңүнде көчә сер салып дурды. Көчеде херекет көпди: гаррылар, яшлар, гараз, хер ким өз ёлуна баряр. Бөлүмден чыкан Шәхерлем шол адамлара гошулып гитди. Ол тә гөзден йитйәнчә, сүлчи ызындан середип галды. «Бә, эгер оглум болан болса, ол хем шейле гахаржаң болармыдыка? Вах, гахаржаң болса-да, мен разы. Оны тербиелӛрдим, окадардым, адам эдердим. Гөр, уруш зерарлы нәче чагалар ата-энесиз галды. Оглум болса, нененси өзүми багтлы дуярдым.

Йөне ханы ол огул? Эне-атадан айрылып, етим өсдүм. Мен багтыгара не ата тербиесини алдым, не-де эне мәхриден гандым. Гөр, өмүрбойы екелик мениң пайыма дүшүпдир. Хм... Хеммеси-де уруш зерарлы. Эгер уруш турмадык болсады, Оразгүл билен нәхили багтлы яшардык, элбетде, бизденем чага өнерди. Ёлдашларым ишден сыпынан дессине, өйли-өйүне етмәге ховлугярлар, олара гөз дикип гарашян бар, гүлшүп-ылгашып чыкян бар. Гайгы-хасраты, екелиги дине мертлик, мертлик еңйәр, хас догрусыны айданда иш, элбетде, иш еңйәр». Гөр, ол ене нәмелер барада ойланярды.

Байрамов өйлӛнден соң сүлчини, оператив инспектор лейтенант Махмыдовы, эксперт Орловы янына чагырды, дерңевиң гидишини, җенаятың үстүниң ачылышыны аныклады. Җенаят эдениң белли болмандыгыны эшиденде болса гахарланды.

— Ёлдашлар, дүшүниң! Мен нә йүзүм билен министрлиге барарын. Шу йылда үсти ачылмадык җенаят ёкды. Индем ме саңа герек болса! Ёк, бу боланок. Гелҗек хепдеде мен доклад билен министриң

ныына бармалы ахырын. Ёлдаш Чопанов, бирнеме тиженин—дийип, Байрамов сөзүне дынгы берди.

— Тиженме кемини гоямзок. Бизи хеләк эдйән зат Сетдарың геплэп билмән ятмагы. Врачларын айтмагына гөрә, ол шу гүн я эртир геплемели. Онуң гөркезмеси ишимизи, дийсең, аңсатладып билжек. Онсузам бирнәче фактлар топладык, йөне анык нетижә гелерден вагт ир, эсас ёк.

— Ёлдаш Махмыдов, башга иши ташлан-да, сүлчә көмек эдин. Герек болса, ене бир ишгәри сизе гошайын.

— Саг болуң, ёлдаш начальник. Өзүмиз хөтдесинден гелерис. Эрте агшама ченли җенаятын үсти ачылар диен умыт бар—дийип, Мыратберди ынамлы сөзледи.

— Өрән ягшы.

— Гөвнүме болмаса, ёлдаш начальник, бу җенаятың көлегесинде ене бир җенаят, эйсем, хас улурагы гөрнүп дуран ялы.

— Мүмкин. Эмма көлегәни гөрмекден өтри, илки көлеге берйән зады тапмак герек, ёлдаш Чопанов.

Байрамовың табшырыгы боюнча, Махмыдов автопаркдан чыкып, гөни Сетдарың гоңшуларына тарап уградь. Сетдар билен янашык җайда яшаян гарры аял шейле дийди:

— Мен саңа нәме айдайын, оглум? Шу чакың яшларына дүшүнип болямы. Бир гүн-э эпей адам, ене бир гүн гөрсең, серхош болуп, машгаласыны уруп-хорлап йөр. Гараз, шу җайда яшаянына үч йыл-а боланок, эййәм ол үч аялы ковды. Вах-вах, не бир гөзел машгалалар, аңры дур диймәге дилиң барҗак дәл. Оглум, оңат әрден хелей гитмез.

Махмыдов Сетдар барада аныклап биленҗе маглуматыны сүлчә бирин-бирин айтды. Сүлчини гызык-

ландыран зат Сетдарың гоңшусы, гаррының гөркезмесиди.

Гаррының айдан сөзлери Сетдарың ички дүнйәсини месаңа гөркезип дурды. Сүлчи Сетдарың төтәнден урулмандыгына инди анык дүшүнди. Оны я Айгызың арыны алмак үчин, я-да башга бир җенаятың үстүни өртмек үчин уруңдырлар. Хакыкатдан хем, «Бу җенаятың көлегесинде ене бир җенаят бар». Оны аныкламак үчин энтеклер җепа чекмелидигине сүлчи оңат дүшүнйәрди. Белки, автопарк билен багланышыклы тәсин вака бардыр? Айгыз нәме? Биз онуң кимдигини чуңңур өврендикми? Меретдир Шәхерли складда ишлейәр, Сетдар гурлушыга йүк чекйәр. Оларың арасында нәме болуп билер? Олар ресторанда нәме гүррүң этдилеркә? Ине, шуларың әхлисини барлап гөрмели, арабагланышыгы өвренмели, субутнамалар гөзлемели. Ёк, гечирилмели чәрелер шинди көп. Сүлчиниң пикирини телефоның җыңңырдысы бөлди.

— Хава, мен. Нәме... Нәме?!—дийип, Мыратберди трубканы гулагына тутуп, ланна аяга галды. — Геплешмек болҗакмы? Гелэйсин дийди? Боля, дессине барян. Ёлдаш капитан, машыны чагырың, ине, менем чыкдым.

Сетдарың геплейәндигини эшидип, Мыратберди машына мүнди-де, кеселхана етмәге ховлукды.

Сетдарың хушуна гелмеги, индем геплэп билмеги Мыратбердини бегендирди. Сетдардан өлүм ховпы совулды. Онуң берҗек гөркезмеси болса дерңевиң гидишини тизлешдирҗек, җенаятчыны тапмага ярдам этҗек. «Ол кимиң урандыгыны билйәндир, хич болманда урулмагының себәбин-ә айдар».

Ой-пикире чүмүп, Мыратберди кеселхана нәхили гелендигини хем аңшырмады. Шофёрың «Кеселхана

гелдик» диен сөзүни эшидип, ховлукмач машындан дүшди-де, гаты-гаты йөрәп гитди.

Мыратберди врач билен тиркешип, Сетдарың ятан отагына барды. Сетдар гөзүни юмуп ятырды. Оңуң келлеси саралыпдыр. Аяк сесини эшидип, гөзүни ачды.

— Ненең, ганымат болярмың? — дийип, врач Сетдарың гапдалында отурды, элиниң дамарыны барлады, маңлайына элини гоюп, гызгыныны гөрди.

— Келләми гөтерип билемок, агыряр—дийип, Сетдар Мыратбердә эсетди.

— Гам чекме, юваш-юваш агырың айрылар, келләңем еңләп, сагалар гидерсиң. Сетдар, бу ёлдаш милициядан. Ол сең билен гүрлешмекчи—дийип, врач орнундан галды-да: — Отурың, гүрлешиң, — дийип, Мыратбердә отургыч гөркезди.

Мыратберди йылгырып, мылайым сөзледи.

— Багышлаң, белки, геплемек сизе агыр дүшйәндир, нәтджек, талап шейле-дә. Мен сулчи, ине документим — дийип, шахсы шахадатнамасыны Сетдара гөркезди.

— Сорац!

— Ховлукмаң-да, дүйн ниреде, ким билен боландыгыңызы айдың. Сизи уран ким?

— Дүйн ишден соң мен өз достларым, ягны Мерет, Шәхерли билен ресторанда отурдык. Соңра Мерет икимиз гайтдык, Шәхерли шо ресторанда галды. Машын дуралгасына етип баряркам, Мерет өйүне гитди, мен болса машына гарашып дурдум. Бирден келләм ярылан ялы болды, гөзүмиң өңи тутулып, хушумы йитирдим. Нәме боланыны билемок.

— Ресторанда арак ичдиңизми? Нәчерәк?

— Ядыма дүшенок, йөне келләмиз гөчгүнлирәкди.

— Уршуп дагы эдён дәлсиңиз?

— Ёк.

Мыратберди Сетдардан ене-де герекли заты сорап, онуң чалтрак сагалмагыны арзув эдип чыкып гитди.

Сүлчиниң гелмеги Сетдары түкениксиз ойланмага межбур этди. Ол гөзүни потолога дикип, соңкы ики гүнде болан вакалары гөз өңүне гетирмәге чалышды. Эгер ики гүн мундан озал өз эдйән херекетлерине үнс бермән, первайсыз, гөдек гаран болса, инди яралы ятырка, чуң ойланмалы болды. Өзүни шейле ягдая элтен задың нәмедигине гөз етиреси гелйәрди.

Батлы деген дашың авусы энтек гүйчли дуюлса-да, Сетдарың акылы ериндеди, болан вакалары селжермәге гурбаты етжекди. Өңңин Сетдар өе гич хем-де ичгили гелипди. Бу вагт Айгыз окувдан гелип, сапакларына тайярлык гөрүп отырды. Ол гапыдан гиренден, папагыны кровадың үстүне оклап гойберди-де, ырaң атып, гөни Айгызың янына гелди.

Ичгиниң хумарына сүзүлен гөзлерини Айгыза дикип:

— Гөр, мениң Айым ненеңси овадан. Ханы, шожагаз додажыкларындан бир шапыладып өпейин-ле — дийип, Айгызың бойнундан элини салды.

— Ери оглан, бес этсене. Гөреңокмы, мен окаян. Бар, бу чүйшелериңи-де кухня элтип гой.

— Мениң сени огшасым гелйәр — дийип, Сетдар агзыны ене Айгызың йүзүне тарап узатды. Айгыз йүзүни аңрык совды.

— Бес эт диййән! Эгер мени огшажагың чының болса, өе иррәк гелердиң, көчеде ичгили энтемездиң. Мен саңа диңе гиже ятжак боланда герек, эйсем яланмы?!

— Гой, сеңки догры болсуң. Йөне мен билеже отурып, коньяк ичжек. Бу гүн мен шейле бир шат, хий, сен гояй.

— Мен конъяк ичемок, мен окажак.

— Нәме, окажак?! Бар, булгур гетир!—Айгыз онуң гыкылыгына үнс бермән, бейлерәк сүйшүп, окамагыны довам этдирди.

— Гулагың гапылдымы? Ханы, тур! — дийип, Сетдар Айгызың өңүндәки китаплары бирин-бирин зыңышдырып башлады.

— Ичсең, йөр кухня, ич-де отур. Йөне маңа азар берме! — дийип, Айгыз тахарыны ювдуп, конъяклы чүйшелере япышды.

Сетдар онуң элини силкип:

— Ёк. Мен шу ерде ичжек. Понимаешь, шу ерде! Аслында, саңа окув нәмә герек? Гөзүң көкүни гырып, институты гутарып, дипломлы боланда, алжагың сегсен-тогсан манат дәлми?! Билйәмиң, мен о пулы екеже ела Тежене ваз этдигим, артыгы билен тапян. Сен понимаешь?! Ну, сен алым боланыңда, шунча пула йүзүң душермикә? Ә?—дийип, ол жүбүсинден бир петде гызыл оплугы чыкарды, Айгызың гөзүнин өңүнде галгадып, соңра столуң үстүне оклап гойберди.

Айгыз гөзлерини гинден ачып, пытрашып ятан пуллара эсетди. Ол нәме дийжегини билмән, кә Сетдара, кәте хем пула середип дур. Бирхаюкдан өзүни эле алды.

— Сен мунча пулы нireден алдың?

— «Нireден алдың?» дийип, огра айдяндырлар, мен огры дәл. Муны газанып тапян. Хава... хава...

— Бу пуллар сениң айлыгың дәлдиги гөрнүп дур. Ханы, догрыны айтсана, бу кимиң пулы?—дийип, Айгыз чынлакай сорады.

— Менинки, Айым, менинки. Көп пулы гөрүп, келләң айланайды герек. Шол илкинжи душушан гижәмиз «Босаганы хем күмүшден эдерин» диймедимми?

Сөзүмде тапыларын. Тәзеҗе машын элимде барка, пулуң гүррүңини этме.

— Дөвлетиң машыныны сен хусусы хайрыңа ковалап, пул газанярсың-да?

— Мен нәме, Ораз байың шофёрымы? Менем дөвлетиң ишгәри.

Дөвлетиң хызматыны эдйән, планынам доляин. Что бирки рейс артык йөрәни үчин, машының оңургасы оңурлаяр өйтдүңми? Вообще, нәме дийсене, гелинҗигим, көп пул сениң элиңи дишлейәрми?

— Дишләнденем бетер. Өз зәхмет хакың бесдир.

— Нәме?.. «Сандыкда сыгыран», «Әр гыран», «Самолётдан салланан», «Геймесем өлерин» бу көйнеклик маталар мугт гелйәнмидир, ә? Гызыл сагат, җерси пальто, ол импорт йүң яглыклар. Булара сениң зәхмет хакың етерми?

— Эгин-эшигим, өй-гошлар, хатда иййән чөрегимиз-де огурлык-да, шейлеми?

— Что сен, Айым, ким саңа огурлык дийди. Хеммеси мениң газанҗым. Ханы, гепи көпелтме-де, столуң үстүни бошат. Давай, билеҗе отурып, конъяк ичели.

Айгызы дүрли пикирлер алдым-бердиме салярды. «Огурлык пулдугы гөрнүп дур, мен багты ятан окува гелип, гөр, нә гөргә галдым, огры-серхоша гөвүн берип, оңа вепадар болярын. Ах, акмак, әр нәмәңе деркар? Ханы, киме арз этмели, дурмуш, өй?..»

Айгыз маңлайыны тутуп, бирселлем сессиз-үйнсүз отурды. Бирденем хасанаклап, Сетдарың оклан китапларыны йыгнашдырды. Столуң үстүни сүпүришдирди-де, кухня гидип, ики саны булгур, гарбанар ялы одук-будук гетирди. Сетдар онуң болшуны гең гөрди, болса-да әхмиет бермән:

— Вот, вот! Ине, мунуң боля—дийди. Айгыз Сетдара янашык отурып, оңа конъяк гуюп берди.

— Шейдип, икимиз билеже отурып, конъяжык ичмели ахыры. Шофёр эрини хорлама, мениң Айым — дийип, Сетдар Айгызың бойнуна элини салды.

— Ери, ялынжаңлык этмесене, ич!—дийип, Айгыз ене булгуры долдурып берди. Конъягың хумары Сетдары билбил ялы сайрадярды, ол өвүнйәрди, ене бирже юмшы битирайсе, хусусы жай сатын алмага гурбаты етжекдигини айдярды. Сетдар көп ичди. Нәче ойланса-да, соңра нәме боланыны асла хакыдасына гетирип билмеди. Кимдир бири оны ыраярды. Пөкгерен габакларыны овкалап, гөзүни зордан ачып серетсе, эли чемоданлы Айгыз башужунда дур. «Шу чака денич гүман этсем-де, догрулап айтмага эсас болмансоң, чыдап гездим. Инди маңа хеммеси айдың. Огрудан маңа вепадар болмаз. Мен гидйән, саг бол!» дийип, Айгыз чыкып гитди.

Айгызың айдан сөзлеринин кәбирине ол диңе инди дүшүнип галды. Шондан соң келлесине урлан ялы, омадаклап еринден турды-да, гапа чыкды.

— Айгыз! Ай-гы-ыз! — дийип гыгырды. Көчә чыкып, эйлесине-бейлесине гөз айлады, аллабилсин Айгызы. — Гитсене! Бар, алан галаң өзүңки—дийип, Сетдар ызына доланды. Ол энче махал келлесини тутуп отурды, отагың ичине эсетди. Столуң үстүнде агшамкы петде пул, Айгыза алып берен гызыл сагады ятырды. Агшам серхошлукда янрап, өз сырының үстүни ачандыгыны дуюп галды. Дилини дишләп гезмежекдигини Айгызың гахарлы гөзлеринден, йигренчли бакышындан месаңа гөрнүп дурды.

Ине, бу горкы оны өз эркине гойман, гизлин сырының иле паш болмазлыгы үчин, чыкалга гөзледи. Ресторанда Мерет билен эдилен гүррүң. Айгызың гөзлегине чыкмагы. Хеммеси Сетдарың гөзүнин өңүнде дур. Ол гөзүни юмуп, гашларыны чытып, хер нәче ойлан-

са-да, агыр яраланыш, кеселханада ятмагының себәбине акыл етирип билмеди. «Сынама шикес салар ялы, мен киме яманлык этдим, киме азар бердим?» Сетдар омзап тирсегине галмага чемелешди, болмады. Гөвресине галса-да, келлеси даш кимин аграм салып гөтертмеди. Ол: «ә-әх!» дийип налыш этди.

Мыратберди зерур, гыссаглы эдилмели ишлери тамамлап, гараңкы дүшенде өе гелди. Оны гечен гиҗәниң укусызлыгы, ядавлыгы хеләклейәрди. Аяклары сызлашып, келлеси гүвләп дур. Эшигини чыкарып ювунды-да, халың үстүнде тирсекләп, ажы гөк чай ичди. Диңе шондан соң бирхили ядавлыгы айрылан ялы болды. Тәзе газетдир журналлары гөзден гечиренсоң, чыраны сөндүрип, кровада гечип гышарды. Пенҗиреден дүшйән айың ягтысы отагың ичини ягтылдярды. Мыратберди дивара бакан өврүлди-де гөзүни юмды. Эмма дерңев барада келлә долан пикирлер оны ятырмады, уклап билмән, ене гөзүни ачды. Шол махал онуң гөзи дивардан асылгы дуран Марияның суратына дүшди. «Вах, Миша, сен ядансың, йөне эдип билҗек алаҗым ёк» диййән ялы, Мария Мыратбердә середйәрди. Ики эли болса эгнинден гөвсүне дүшүп дуран өрүм сачларыны чөзләп дур. Марияны гөренде, Мыратбердиниң гөз өңүнден уруш йылларының вакалары гелип гечди...

1943-нжи йылда Мыратберди район милиция бөлүминде милиционер болуп ишлейәрди. Фронта иберилмегини хайыш эдип, энчеме арза язандан соң, тей--ахыр онуң хайышыны канагатландырдылар, ол фронта уграды. Мыратберди гитмезинден өңүрти, аялы Оразгүли колхоза, дайзасының янына гөчүрип экитди. Оразгүл етим өсен гызды. Еке өзүни районда, бир җайда гоюп гитмәге дөзмеди. Үстесине-де, хер ничик--де болса, колхозда гүзеран гөрмек еңилрәкди. Мы-

ратбердиниң дайзасындан өзге хич кими ёкды. Эҗеси-какасы 1933-нҗи йылда өлүп, Мыратберди интернада дүшди, шол ерде окады, кемала гелди. Оразгүл билен яшан башлалы бәри хениз бир йылам доланокды. Оразгүл Мыратбердә ялбарярды, аглап гөрйәрди, йөне ол фронта гитҗекдигини чүрт-кесик айтды. «Дүшүн ахыры, юрдуң азатлыгы ховп астында дурка, мен ненеп сениң яныңда аркайын отурып билерин? Ёк, мениң ерим — фронт».

Оразгүлүң бойнундан яплышып гойбермән аглайшы, онуң яңагындан сырыгян гөзүниң дамҗалары хениизем Мыратбердиниң гөз өңүнден гиденокды. Онуң «Мени гайгы этме, өз саглыгыңа серет. Тә гелйәнчәң, саңа сабырсыз гарашарын. Мениң дүнйәде сенден өзге ховандарым ёк. Йүрегими согруп алып гидйәң. Эгер саңа вепалы болуп билмесем, өз-өзүми хеләкләрин» диен сөзлери Мыратбердиниң гулагына отурса-турса эшидилер дурарды.

Хенизем Мыратбердиниң гөзүне гөрүнйән зат Оразгүлүң мәхирли йүз кешбиди, гулагына эшидилйән болса шол айдан сөзлериди. Шондан соң Оразгүлден не хат алды, не гөрүп билди. Мыратберди 1946-нҗы йылда фронтдан гайдып гелди. Дайзасы Оразгүлүң бивепалык эдендигини, обадан масгара болуп гидендигини, соңра хем өзүни деря гарк эдендигини айтды. Бу хабар Мыратбердини ненеңси өртеди, ярасына дуз сепди. Узак ёлы сөкүп, гөз дикип гелйәни Оразгүлди, олам шейле ягдайда йитенсоң, Мыратбердиниң екеже гүнем обада, асла бу якында дурарлыгы галмады. Ери, ол нә йүзи билен иле-гүне чыксын, ненең дең-душларының янына барсын? Ёк, бу акыла сыгҗак зат дәлди. Иң говусы гөрүнмезлик. Шейле ойланмадан соң Мыратберди шинелини эгнине атып, ил ятандан соң, узак ёла рована болды.

«Ах, шол гарың ашагында өлүп гиден болсам, мундан абрайлырак болардым. «Гахрыманларча сөвешде гурбан болды» диййлип язылан хат чын болуп галарды.

Мария, нәме үчин сен мени гарың ашагындан көвләп алдың, мени өлүмден халас этдиң? Гижелер укыны терк эдип башуҗумда отурып, агзыма сув дамдырдың, ярама мелхем эдип, аяга галдырдың.

...Мария билен яшалан он бәш йыл Мыратберди үчин, гөр, не гөзел, аҗап дөвүрди. Йөне онуң йүрегинде екеҗе арман барды, ол-да Мариядан чага өнмән, өзүниң зүрятсыз галмагыды. Бейле ягдай билен өвренишипди. Мыратбердини чөкерен, сачыны агардан вака—Марияның тарпа-тайын арадан чыкмагы болды.

Украина! Гөзел Украина, сен мениң икинҗи Ватаным болдуң. Сениң топрагыңа мениң ганым синди, йүрегим сенде. Нәнең сени терк эдип гидип билерин!» Йөне Мыратбердә башга алач галмады. Гайгы-гусса оны чөкерип барярды. Кәте гөзи гараңкырап, келлеси айланярды. «Өлмәнкәм, өз өнүп-өсен ериме, ил-гүнүң ичине өзүми атайын. Шейтсем, белки, оңат болар» дийип, Мыратберди Түркменистана гайдып гелипди. Ине, эййәм бәш йыл бәри бу шәхерде, шол өңки кәри—милицияда сүлчи болуп ишләп йөрди. Элбетде, тәзе шәхерде, тәзе танышлар, гызгалаңлы гуллук борҗы, гүнделик алада, булар Мыратбердә өз дурмушы барада пикир этмәге гезек бермейәрди. Гиҗе-гүндиз диен ялы, ол ишине етишип билмән, гарабашына гайды. Ана онсоң, гайгы-хасрат-да бирнеме тесйәрди. Шейдип, ай-гүнлер ызлы-ызына гечип дурдулар. Йүрекдәки яра кем-кемден битишйән ялыды.

Яшы гайдышан адама еке яшамак, элбетде, аңсат дәлди, йөне алач нәме? Гуллукдаш ёлдашлары Мыратбердә:

— Ёлдаш майор, сизи өерәйсек нәдйәр, көмег-э эдердик—диййәрдилер.

Ол болса вәшилиге салып:

— Азара галман. Мен саллахлык билен янык̧а өвренишип барян—диерди.

* * *

Икинжи сорагда Айгыз сүлчә Сетдар хакында билйән сырларының әхлисини айтды.

— Гечен гезек нәме Сетдарың огурлык эдйәндигини айтмадыңыз?

— Сен мени багышлан! О вагт горкымдан титрәп, мен нәме диййәними билемокдым. Догрусы, бирбада айтмага чекиндим. Сиз менем огурлыкда айыплап басармыкаңыз өйдүп горкярдым.

— Складдан экидйән агачдыр тагтасыны киме сатяндыгыны айтмадымы?

— Каналың боюнда колхозчылар жай салярмыш, көпленч шолара сатярмыш. Кәте галп документ язярмышлар, кәте хем гурлушык үчин алып, оңа элтмән сатярмыш-да, документини дүзедйәрмиш. Ёлдаш начальник, йөне мен бу затлара гатышамок, ынаның. Пьянлыкда Сетдар янрады, шонда онуң огрудыгыны аңып, шобада айрылышып гитдим.—Айгыз сүлчә жаңыгып айдярды. «Диййән сөзлериме сүлчи ынанмаз» диен горкы Айгызың йүрегини ынжалыкдан гачырды. Ол гөзяш эдип аглады.

Мыратберди оны көшешдирди.

— Гоюн, агламан! Сизе ынаняп, о пис ишлере гошулмажакдыгыңызы хем билйән. Айгыз, сиз Мереди нәхили танаярсыңыз?

— Мерет диен адам бирнәче гезек өе гелди. Олар менден ховатыр эдип, көпленч агшам, окува гиденим-

ден соң өйде отурярдылар. Нәме гүррүң эдйәндиклерини мен ниреден билейин?

— Шәхерлини сиз хачандан танаярсыңыз?

— Оны...

Айгыз ере бакып дымды, утанчлы габакларыны ашак гойберди, гашлары чытылан ялы гөрүнди.

— Сорагыма җогап бермедиңиз?

— Хә, ёгса-да, мен илки Шәхерли билен таныш-дым. Ол оңат оглан...

— Соңундан Сетдара дурмуша чыкыпсыңыз-да?!

— Хава, шейле болды. Хеммеси өзүмден, мен алданыпдырын. Сетдар гөзбагчы ялы башымы айлады, онуң овадан гөзлери өзүне бенди этди. Асыл ол «дашы җәҗек, ичи мөҗек» экени.

— Сетдардан айрылышып гиден гүнүңиз Шәхерли билен душушдыңызмы?

— Хава. Мениң Шәхерлиден өзге геңешере, акыл сорара хич бир таншым ёк ахыры. Сетдар билен айрылышып гайдышымы, онуң огрудыгыны айтдым. Шәхерли муңа яман гахарланды, соңра мени көшешдирип: «Эгер ислесең, бизе геләй, өйде болубер» дийди. Этмедим. Биз агшам окувдан соң душушмалыдык, олам болмады. Айтсаңызлаң, я-да Сетдары уран Шәхерлими? Мен-ә ынанҗак дәл.

— Айдып билҗек дәл, бейле диймәге етерлик эсас ёк.

Сүлчи сораг протоколыны язып гутарандан соң, оңа гол чекдирип, Айгыза гитмәге ругсат этди. «Не гөзел машгала! Гөр, алдав, пул билен гызларың намысына дегип йөрен нәкеслер бизиң арамызда гезишип йөрлер, бир көчеде деӊ йөрейәрлер. Ёк. Бейле ахлаксызлыга ёл бермели дәл, оларың чалтрак көкүни кесмәге чалышмалы» дийип, ол азгын-бозгаклары нәлетледи.

Экспертизаның нетижесини гетирип бердилер. Мыратберди карары окап, өз чакының догрудыгына бегенди. Ол эртире Шәхерлини сорага чагырмагы гөз өңүнде тутуп, топланан материаллары йыгнашдырды-да, бөлүмиң начальнигиниң янына уграды. Байрамовың шәхер Советиниң сессиясына гидендигини анык-лап, ызына доланды, нобатчың җайына барды. Милицияның нобатчысы он-он ики яшларындакы гараягыз, болдумлы оглан билен гүрлешйәрди.

— Ёлдаш майор, середиң муңа, отлудан дүшүрип-дирлер. Ине-де болуп отурышы...

Мыратберди онуң янында отурып:

— Окувы әпберип, сыяхат эдйәндир, я сенем туристми? — дийип дегишди.

— Ёк. Мен какамы гөзлейән. Эҗемден «какам ниреде?» дийип сорадым, олам шол шәхерде энтәп йөрендир-дә» дийди. Мен оңа «Хат яз, гой, ол гелсин, гөресим гелйәр» дийсем, эҗем «Ниредедигини нәбилейин. Бар, тапсаң гөрүбер, мениң-э оны гөрҗек болуп йүрегим үзүлип дуранок» дийди. Онсоң, мен какамы гөзләп йөрүн-дә. Дайы, көмек эдип, какамы тапып берәйиң-дә!

— Каканы энтәк тапмансың-да?!

— Җук. Гөзләберсем хакыт тапарын—дийип, аларылып, Мыратбердә эстди.

— Адың нәме?

— Какалы.

— Какалы, ислесең, маңа огул болай, менем саңа кака боларын—дийип, Мыратберди Какалының келлесини сыпалап, мылайым йылгырды.

— Ёк, милиционерден кака болмаз.

Мыратбердидир нобатчы вакырдашып гүлүшди-лер. Нобатчының гүлкүден яңа гөзлери яшарды. Ол

зордан демини дүрседи.—Иңе, саңа тәзеллик; «Милиционерден кака болмаз». Ха-ха...

— Боляндыр, огул. Милиция ишгәрлериницем огул-гызы бар — Мыратберди дымды. Ол «мениңем эдил саңа меңзеш оглум бар» диймекчиди, йөне ол ичини гепледип, жайдан чыкып гитди. «Догруданам, менден кака болмаз, ёгса «кака» диен тапыларды». Огланжык Мыратбердиниң дердини гозгады. «Мен «огул» диййип көйүп-бишйән вели, «кака» гөзләп делмиришип йөренем аз дәл».

Мерет сораг эдилен гүни, гижара Шәхерлини янына чагырып, икичәк гүрлешмеги ниет эдинипди. Шәхерли Мередиң буйругы боюнча киме агач, киме тагта гойберди. Иш гутарансоң, эл йүзүни ювуп, өе уграмакчы болуп дурка, Мерет гелди. Ол йыршарып:

— Шәхерли, армавери! Өе гайтмакчы болярмыың? — дийди.

— Бар болуң! Нәме, юмуш бармы?

— Ёк-ла, йөне, сениң билен гүрлешәйжекдим. Ислесең, йөр, өе гиделиң, ёгса-да ресторана. Хем-ә совук пиво ичерис, хемем гүрлешерис.

— Мен өе гитжек. Йөне айдың, шу ерде диңләерин —диййип, Шәхерли Мередиң йүзүне аларылып серетди.

— Боля-да. Эртирден бәри ишде гөрүнмедиң, себәби?

— Себәби, мени милиция чагырдылар, сораг этдилер.

— Нәме сораг этдилер?

— Ай, бидерек зат-ла. «Нириде болдуң? Ресторана нәме үчин бардың? Сетдары танаярмың?»

— Сетдар барада нәме сорадылар?

— Башга хич зат. А сизем-ә сүлчиниң янына бар-

дыңыз. Сиздей сораянлары-да шо Сетдар үчиндир-дэ.

— Билдиң. Ханы, гөниңден гел, Сетдар ниреде, оңа нәме болупдыр?

— Яңы аракесмеде Сетдарың өйүне бардым. Ол гиҗе өйүне гелмәндир, ишлейән еринде хем ёк.

— Кеселләпдир.

— Айгыздан хабарың бармы?

— Ери, нәме?

— Хич-ле. Йөне сорайдым. Сен онуң ниреде яшаяндыгыны билйәрмиң?

— Герек болса, гөзләп тапарын.

— Шәхерли, эгер кын гөрмесең, Айгызы тапсана. Сетдарың ниреде дигини ол билйәндир.

— Элим дегсе гөзләерин.

— Шәхерли, ене бир хайыш, эгер складың ишлери барада сулчи сорайса, дилиңе бек болгун. Ахмал болма, соңундан оңлулык гөрмерсиң. Сенем «акжа бәбек» дәлсиң, билип гой. Шуны Айгыза хем дуйдур, акмаклык этмесин. Белки, ол пулсуз хорлаияндыр. Ме, хәзирликче шуҗагаз пулы бер, герек болса, ене хор этмерис—диййп, Мерет җүбүсинден йүз манат чыкарып узатды.

— Мерет ага, багышлаң, бу юмшуңызы битирип билжек дәл—диййп, Шәхерли гахарлы гепледи.

— Улы адам юмуш буюрса эдәерлер, оңат бор.

— Ёк, башарман.

— Йөр онда, биле гидели, өзүм берәерин.

— Онам эдип билҗек дәл.

— Гөрйән вели, Шәхерли, сен башыңа гидйәрсиң! Шу чака ченли сөз гайтармаң ёкды-ла. Бу нәме болдугы?

— Сиз мени ойнавач ялы ойнапсыңыз. Бесдир! Мен сизе ойнатгы дәл.

— Хетдиңден ашма, акмак. Харчлан пулларыңы, сув ялы ичеп коньякларың бахасыны үзҗек болсаң, энтеклер ойнамалы боларсың, асыл бөкҗеклəрсиңем — дийип, Мерет Шəхерлə азм урды.

— Сизем Сетдар билен дөвлетден огурлап иен затларыңызы еринде гойсаңыз, менем о пуллары эесине гөвшурарын.

— Нəме!.. Нəме!.. Ханы, ене бир гайтала! — дийип, Мерет Шəхерлиниң якасындан эбшитлəп тутды. Шо вагт гаравулың:

— Мерет ага, бу гапы гулпланман галыпдыр—дийип гыгырян сеси эшидилди. Мерет Шəхерлиниң якасыны сыпдырып:

— Ахмал болма! Сен ялы чөпдүйбүң эйини етирмеги башаряндырын. Дуран ериңден бутнама, сениң билен оңатҗа гүрлешерин—дийип, сакчының янына тарап гитди.

Мерединң соңкы сөзлери Шəхерлиниң эндамына орнады гитди, оңа болан йигренч Шəхерлиниң келлесини айлады. Ызындан етип, эдил маңлайыны яраясы гелди, йөне зордан сакланды. Гөр, Шəхерли оны нəхили сылаярды, оңа хормат гоюп, бир диенини ики айтдырман эдерди. Мерединң ченданлар эдйəн херекетлерини гең гөрсе-де, əхмиет бермезди, гайтам, ичинден: «Көпи гөрен, тежрибели ишгəр, белки, шейле болмалыдыр. Мен энтек яш, нəмə аклым етйəр» диерди. Мерединң аракы ресторанда Сетдар билен эден гүррүңинден соң, Шəхерли оны йигренип башлады. Өзүниң олары дост сайып тиркешип гезендигине өкүнди. Мерединң хəлки айдан сөзлери болса Шəхерлиниң йүрегине тыг болуп санҗылды. «Ах, мен акмак, гөр, эҗемиң диенини этмəн, нəхили ишлере улашдым».

Шəхерли шейле пикире гарк болуп, шəхериң сейил багына барды. Багда адам азды, хеммелер кино гөр-

мәге ховлугярдылар. Күшт ойналян ер япык. Шәхерли багың бир четине, бош скамейкада барып отурды. Демиргазыкдан өвүсйән шемалың елгинине агачларың башы ыранып, шыгырдашып, саралан япраклар ере гачярды. Ол гөзел тебигата сын эдип отурышына, гөр, нәмелериң пикирини эдйәрди.

* * *

Экспертизаның нетижесини окап, Айгызың, Сетдарың сорагда берен гөркезмелерини өвренип, Махмыдовың йыгнан фактлары билен деңешдирип болансоң, Мыратберди дерцевиң баршы барада начальниге хабар берди. Байрамов сүлчиниң пикири билен ылалашды. Дессине-де прокурорың янына гидип гелди, ондан җенаятчыны туссаг астына алмакдан өтри санкция алды. Шондан соң, ол Шәхерлини ене сорага чагырды.

Мыратберди оператив ишгәрлериң хем-де Айгызың көмеги аркалы Шәхерли Мырадовы оңат өвренди, онуң гылык-хәсиетине-де дүшүш болды. Йыгнанылан материаллар, аныкланан субутнамалар Мыратбердә сорагы башга усулда алып бармага аматлы шерт дөредйәрди.

Шәхерли гапыдан гиренден, сүлчи:

— Сетдарың җанына каст эдипсиңиз. Айдың, онуң себәби нәме?—дийип, айгытлы сорады.

— Сорагыңыза дүшүнмедим.

— Сетдары нәме үчин урдуңыз?

— Өз достумың җанына каст эдйән менми? Ёк, сиз ялңышярсыңыз.

— Мен догры җогаба гарашян.

— Ёк, бу ише мен гошуламок.

— А ким гошулды?

— Айдып билҗек дәл.

— Билмесеңиз, онуң келлесине даш билен урун, агыр яра салан сиз. Хава, хут сиз.

— Эйле болса, субут эдиң! Ким гөрүпдир, гой айтсын, йүзүме дурсун!

— Субутнама бар. Ине, диңләң!—дийип, сүлчи орнундан туруп, экспертизаның нетижесини окап башлады. Ол окадыгыча, Шәхерлиниң реңки үйтгәп, гашлары чытылярды, гөзлерини петредип, Мыратбердиниң йүзүне середйәрди. Шәхерли батлы аяга галып:

— Хеммеси төхмет. Экспертизаны өзүңиз гечирйәрсиңиз, нәхили язсаңыз, өз элиңизде! — дийип гыгырды.

— Отурың. Белки, шу дашы танарсыңыз? Бу Сетдарың келлесине уран дашыңыз, оны шол ерден тапдык. Шундакы бармак ызын чызымлары сизиң бармакларыңызың чызымына дес-дең гелйәр. Бу ылмың берйән нетиҗеси. Эсасы субутнама ине, шу—дийип, столуң ашакы чекмесинден тогалак дашы алып, оны Шәхерлә гөркезди.

«Догруданам, бу шол даш. Бә, онда бармагымың ызы нәхили галярка, оны нәдип билйәркәлер?» дийип, Шәхерли ичини геплетди. Йүзи боз-яз болуп, дили тутулды. Сүлчи болса Шәхерлиниң шол агшамкы эден херекетлерини гөрүп дуран ялы, ызлы-ызына сугшурып дур. Шәхерли эййәм ишиң беркишендигини, сапалак атмагың пейдасыздыгыны аңды. Улудан демини алып:

— Чилим чекмәге ругсат эдиң!—дийди.

— Чекиң! Ине — Мыратберди портсигары Шәхерлә бакан сүйшүрди. Шәхерли чилим чекйәнчә, Мыратберди кеселхана телефон эдип, врач билен гүрлешди.

— Бу сизми, ёлдаш Орлов. Чопанов геплейәр. Салам. Хава. Сетдарың ягдайыны сорайҗакдым. Нәме,

ганымат? Йөрәп билйәр? Бә, гаты оңат. Хава, тапдык. Җезасымы? Ёк, еңил. Хава-ла...

Мыратберди кәте гөзүни айлап, Шәхерлә эседйәр, оны сынлаяр. Шәхерли болса үшерилип, сүлчиниң сөзлерини дыкгат билен диңлейәр. «Агыр яра дүшмәндир. Гүнәм агыр болмаз. Онсонам оны урмага менде эсас бар ахыры. Муны хем назарда тутман дурмазлар. Айбы ёк, мен жезадан горкамок, йөне сизем-ә эдйән җенаятыңыза җогап бермели борсуңыз». Шәхерли отлан папиросыны бирки ела соруп, соңра мынҗырадып, җүбүсине салды.

— Сиз гүнәңизи бойнуңыза алсаңызам-алмасаңызам, топланан субутнамалар эсасында җенаят эдендигиңиз долы кесгитленилди. Йөне мени гызыкландырян зат җенаятың себәбини билмек. Сетдардыр Мерет барада бизде эййәм кәбир фактлар бар. Эгер сиз өз җезаңызы еңиллешдирмек ислесеңиз, Сетдары урмагыңызың себәбини гөс-гөни айдың. Ынаның, бу диңе сизиң хайрыңыза.

Шәхерли сесини чыкарман, столы дырмалап отыр, оны дер басяр, ойланяр. Бирден ол келлесини гөтерди-де:

— Боля. Эгер ынансаңыз, мен хеммесини айдайын. Мен судданам горкамок, түрмеденем. Йөне ол огры, азгынлар хем берк темми алмаса, өлсем-де ынҗалман. А сиз Меретдир Сетдарың дөвлетиң эмләгини даргадып, илиң хакыны ийип, ресторанда ханлык сатяныны билйәрмисиңиз? Мередиң ики аяллыдыгындан, Сетдарың үч гыза өйленип, соңра олары масгаралап коваңдыгындан хабарыныз бармы? Нәме үчин олары гөреңзок?—дийип, гахарлы гыгырды.

— Сиз гахарланмаң-да, шо билйәнҗе фактларыңызы айдың, чәре гөрмек бизиң билен.

* * *

Шәхерли ишден өе гелип, эҗесиниң демләп гоян чайыны өңүне алан махалы, гапыдан Мерет гелди. Геле-гелмәне-де:

— Шәхерли, гейин, гиделн — дийди.

Шәхерли онуң йүзүне үшерилип бакды.

— Нирә?

— Бай, сенем-ә!.. Ресторана гидерис-дә. Бирселлем кейин чекерис, гүрлешерис, ядавлык чыкар. Ханы, икирҗиңленме, йөр!

Шәхерли складда Мерединң көмекчиси болуп ишлейәрди. Мерет диңе хат-хасап билен, әйләк-бейләк барып гелмек билен гүнүни гечирерди. Онуң буйругы эсасында әхли агачдыр тагтаны гойберйән Шәхерлиди. Бу гүн хасам иш көп болды. Мерет өйләнден соң нирәдир йитирим болды, онсоң әхли хысырды, алада Шәхерлиниң башына дүшди. Ол ядапды.

— Мерет ага, мен-ә ядав, хич яңа гидесим геленок.

— Гөр-ле, мунуң айдяныны! Хий, яш йигит хем ядармы? Бахана гөзлеме-де, йөр!—дийип, Мерет оңа хөкүм этди.

— Сиз мени гоймажаг-ов!—дийип, Шәхерли аграс орнундан галды. Ол эҗесиниң «Вий, эййәм гидйәмиң? Чай бери ичип гидин-дә» диен сөзүне хем җогап бермән чыкып гитди.

Меретдир Шәхерли тиркешип, ресторана гиренлеринде, Сетдар четдәки столуң аңырсында чилим түтедип отырды. Столуң үсти ийр-иймишден, ичгили чүйшелерден долуды.

— Ханы, чалтрак гелсеңизләң! Мен-ә, гарашыбам ядадым—дийип, эллерини овкалап, Сетдар чүйшелере ишдәли бакды-да: — Салам, шепе!—дийип, Шәхерли билен гөрүшди, оны өз янында отуртды.

Шәхерли Сетдар билен гөвүнли-гөвүнсиз гөршүп, ресторанын ичине гөз айлады, адамсыз стола гөзи дүшмеди. Шәхерли Сетдарың янында налач отурды. Оны өңем жыны алмаярды, ондан яңа ичи түтәп дурды. Шу гүнки Айгызың айдан сөзлеринден соң вели, Сетдары итинден бетер йигренип башлады. Элбетде, өзүниң стол башына йөне ере чагырылмандыгына дүшүнйәрди, хер ничигем болса, «Сабырлы гул дура-бара шат болар» дийлене гуллук этди.

Сетдарың йүзи йылгырса хем, онуң ойнаклаян гөзлеринде гамгынлык дуюлярды. Ол ене бугламадыр товук этиниң гетирилмегини буюрярды, булгурлары ичгиден долдурып гуйярды.

Мерет пенжегиниң иликлерини яздырышдырды, гүберилип дуран гарныны сыпады-да:

— Мениң-ә гарным гапжык ялы чекилипдир. Сетдар, ханы олары бәррәк узатсана—дийип, товук этине голуны узатды.

— Ийиң! Шәхерли, сен нәме дүмтүнип отырсың! Ханы гөтер.

Чүйшелер бошадыгыча, гүррүң гызярды. Соңабака Сетдар өз дурмушындан налап башлады, Айгызың өйден гидендигини айтды, оны «бивепа», «азгын» этди. Агшамкы серхошлукда болан ваканы Сетдар Мереде гүррүң берипди. Шонда ол ишден соң «Шәхерлини хем алып ресторана барарын, шонда Айгыз барада гүрлешерис» дийипди. Өңүни Сетдар башлап, ызынам Мерет сазламалыды. Ол Сетдара азгырылмага дурды.

— Сен акмак адам. Айгыз кимин оңат машгаланы өйден ковмага ненеңси дөзүп билдиң? Онуң гөвнүни тапмазча сени дөв урдумы? Хәлем вагты, ялбарып-якарып, Айгызың гахарыны яз-да, өе гетир.

— Бу мүмкин дәл. Ол: «сен огры, мен огры билен яшашып билмерин» дийди. Ёк, ол гайдып гелмез.

— Өймүз-ә сен йыкыпсың. Серхошлукда бизиң әхли гизлин сырымызы паш эдипсиң-дә. Ах, сен тентек, айт, инди нәтмели? Айгызың гопи ОБХСС-е бараймагы мүмкин ахырын!

— Барса барыбермели...

— Мениң чагажыкларыма сен чөрек берермиң я сен екләрмиң?—дийип, Мерет илки Сетдарың соңра хем Шәхерлиниң йүзүне аларылды.—Ёк, мундан ген болмаз, Сетдар. Нәтсеңем, Айгызы гетир. Эгер өзүң башармасаң, Шәхерли көмек эдер.

Шәхерли оларың сөзлерини өлчерип-дөкди. «Өң-ә онуң келлесини айлап элимден алдың, индем Айгызы элим билен саңа гетирип берейинми? Ёк, бесдир!»

Шәхерлиниң гахары богазына гелди, булгуры ыз-лы-ызына аракдан долдуруп ичди. Меретдир Сетдарың пышырдашяндыкларыны гөрүп, ене ичди, акылы дүзүв хем болса, өзүни пьянлыга салды.

— Шәхерли, Айгызы хөкман тапып, мениң яныма гетир! — дийип, Сетдар онуң эгнине элини гойды. Шәхерли пьян халда иркилйән ялы, нәмедир самрап гөзүни юмды, хиңленен болды.

— Нәме, сен эййәм хушдан гачайдыңмы? — дийип, Мерет Шәхерлә хайбатлы гыгырды. Шәхерли шампан чүйшәни гужаклады, шапбылдадып, оны огшап болды.

— Бу етим-ә зырражым болайды өйдйән. Сетдар, Айгызың угруна өзүң чык! Шу агшам оны тап-да, беллисини эт. Барды-гелди, айданыңы этмесе, гой, ол дилине берк болсун. Герек болса, пул бер, гараз, нәтсеңем, гөвнүни тап. Эгер оңа-да разы болмаса, онда Айгызы геплемез ялы этмек герек. Дүшүндиң герек?!

— Өз-ә агыр меселе — дийип, Сетдар еңсесини гашады.

— Он йыллап гараңкы түрмеде ятмагам-а аңсат

дэл, шонам унутма! Пул билен кими сатын алмалы хем болса, мен бар.

— Боля, сынанышып герейин. Бир хелейиң хөтдесинден гелмесем, менем эркек болмадыгым—дийип, Сетдар дөшүне юмруклады.

— Дост, йөне она дуйдурма! Сересап бол, ол бизиң сырымызы милиция сатып йөрен болмасын. Кэбир гылыклар-а гөвнүме батанок—дийип, Мерет Шэхерлэ тарап үмледи.

— Ёк-ла, ол энтек оглан.

Ичгиден серхош болуп, Меретдир Сетдар ресторандан чыкып гитди. «Мен отурҗак» дийип, Шэхерли гөзлерини овкалап, столуң четинде еке-тэк өзи галды.

Бирденем Айгыз билен душушмага сөз берендиги ядына дүшүп, Шэхерли ресторандан чыкып гитди.

Шэхерли автобусдан дүшжек болуп дурка, агаҗың көлегесинде йыгрылып дуран Сетдары гөрди. «Эх-э, Айгызы ырмага я-да оны енчмэге геленсиң. Ёк, муңа ёл бермерин». Шэхерли машындан дүшйэн адамлара гошулып, көчэниң о четине гечди. Сетдарын гөзи институт тарапда. Гиҗеки окувың гутармагына ене ярым сагат вагт галыпдыр...

Шэхерлиниң берен гүррүңини сүлчи протокола язды. Тэ ол язып гутарянча, Шэхерли элини ики аягының арасына сокуп бүкүлип отурды.

— Сетдарың пис ниетини дуян бадыңыза, милиция, ягны бизе хабар этсеңиз болмадымы?

— Сизе дуйдурянчам, йүп тойнукдан өтермикэ өйтдүм. Болҗак иш болансоң, оны тутуң-басың, пейдасы ёк. Соңундан дуйдурмады диймэн, Айгызың үстүне шу махалам ховп абаняр. Сетдарың сыры—Мерединң сыры. Мерет диййэн адам еди чаршенбэни башындан гечирен, өңем туссаглыкда болан адам, хич затдан гайтмаз.

— Биз онуң угруна чыкарыс. Йөне, ханы, шуны окаң-да, гол чекиң!—дийип, сүлчи язан сораг протоколыны Шәхерлә берди. Шәхерли оны окаянча, Мыратберди телефон эдип, нобатчыны янына чагырды. Соңра Шәхерлә йүзленип:

— Гражданин Мырадов, сизиң эден җенаятыңыз долы субут болмаса-да, гечирилен дерңевиң нетиҗеси сизиң Хайдаров Сетдары уруп, онуң сынасына билкастлайын агыр шикес етирениңиз үчин, ТССР Җенаят кодексиниң 113-нҗи маддасы боюнча җенаятчы хөкмүнде айыпланярсыңыз. Сизи туссаг астына алмак үчин карар чыкарылды, оны шәхер прокуроры тассыклады. Дерңев гутарып, судуң гутарныклы хөкүми чыкянча, туссаглыкда сакланарсыңыз.

— Ыгтыяр сизде. Мен тайяр.

Нобатчы Мырадовы өңүне салып гитди.

* * *

Мыратберди Мереди, Сетдарың гоңшуларыны сорага чагырып, дервайыс маглуматлары аландан соң, Сетдарың хал-ягдайыны сорамак үчин кеселхана гырады. Сетдар гүн-гүнден ганыматлашярды, аяк ёлуна гидип-гелмәге меҗалы етйәрди. Мыратберди оны врачың кабинетине чагырды. Икичәк отурып гүрлешди, сораг протоколыны язды. Сонра бөлүме гелип, дерңев ишини окап чыкды, субутнамалары деңешдирип начальнигиң янына барды. Җенаятың үсти ачыландыгыны, дерңевде йүзе чыкан тәзе җенаят хакында айтды. Байрамов сүлчиниң гүррүңини диңләп, бираз дымып отурды, элиндәки галамың уҗуны стола урды-да:

— Сизиң пикириңиз нәхили? — дийип, сүлчә йүзленди.

— Склада дегишли материаллары бу дерңев ишинден айырмалы, хаял этмән барлага гиришмели.

— Мамла, теклибиңизи мен голдаян.

Байрамов ОБХСС-иң начальнигини чагырып, «Гурлушык-материал базасында болян ягдайы өвренмәге ымыклы гиришиң» дийип табшырды.

Сулчи Мырадовың дерңев ишини тамамлап, айыплав карарыны язып отырка, гапы какылды. Мыратберди гөзүни хатдан айырман:

— Гириң! — дийди. Ол ичерик гиреиң кимдигине әхмиет бермән хайдап язярды.

— Мыратберди!! Ва-ай!—дийип, эйменч чыкан аял сеси онуң зәхресини ярды, элинден ручкасы гачып, зөвве аяга галды.

Гапыдан гирен аял хушундан гидип йыкылды. Мыратберди бир бөкенде, онуң янына барып, келлесинден гөтерди. Гөзи ол аялың йүзүне дүшенде, йүзи-гөзи үйтгеди, додаклары тебсирәп, энеги титреди, ысгыны гачып, лампа ашак отураныны дуйман галды. Бүтин эндам-жаны лагша-лагша болуп, гөзлериниң өңи тутулды. Ол геплежек болды, болмады. Бирхаюкдан соң таны өчен додакларыны мүңкүлдедип, зордан:

— Орр—ораз... гүл?!—дийди.

Мыратберди әхли гүйжүни жемләп зордан дикелди, онуң аяклары хәли хем саңңылдап, гөврәни гөтерип биленокды.

Ол алжырап, кә гапа ылгаяр, кә телефона япышяр. Тей-ахыр, өзүни эле алып, «тиз көмеге» телефон этди.

Ики элинден укол урлуп, бурнуна ношатыр спирти ысгадылансоң, Оразгүл гөзүни ачды.

— Ханы, ол нереде?..—дийип, кабинетиң ичине делмурып серетди. Енсесинде Мыратберди сожап дурды. Оразгүл гөзүни ачалак-юмалак эдип, эсли салым оны сынлады.

— Мыратберди?! Эдил өзи-ле. Сен өлүпдиң ахыры!.. Я сен ол Мыратберди дәлми?—дийип, ики элини йүзүне тутды-да, Оразгүл улили билен агламага дурды.

— Рахатланың! Сизе толгунмак боланок — дийип, врач графинден сув гуюп эберди.

— Догры айдяң. Мени өлендир өйдүп, гарың ашагында гөмүп гидипдирлер. Мен дүнйә икинжи гезек гелдим. Муңа себәпкәр адам тапылыпдыр. А сен?!

— Мен?.. Мен шол мен-дә, Оразгүл...

Эсли махал Мыратбердидир Оразгүлүң гөречлери бири-бириндеп айрылмады, диллер тутулып, инди диңе айралык зерарлы чөңңелен гөречлер сессиз геплешйәрди. Врачың йылгырып чыкып гиденини олар дуймады.

«Сен нененңи хорланыпсың, сачларың чаларып, овадан йүзлериңе йыгырт дүшүпдир. Гөр, сениң башыңдан не агыр күлпетлер гечипдир. Ах, Мыратберди, шол яш йүрекде ловурдап янан сөйгүден, хий, екеже учгун сөнмән галдымыка?» дийип, Оразгүл ичини геплетсе, «Оразгүл, инди сен кимиң сөйгүлиси, кими багтлы этдиң?» дийип, Мыратберди өзүче пикирленйәрди.

Оларың херси столуң бир четинде йүзбе-йүз отырды, агызларындан чыкян дем хем бири-бириниң йүзүне уруп дурды. Оразгүлүң йыгырт дүшен гөзлеринден бийгтыяр акян яшлар Мыратбердиниң йүрегине орнаярды. Онуң-да гөзлеринде нем пейда болды. Мыратберди Оразгүлүң аягына йыкыласы, онуң дызына чаларан, көп мушакгатлары гөрен башыны гоясы гелди. Йөне Оразгүлүң бивепалыгы, обадан масгара болуп гидендиги ядына дүшенде, ол галды-да, өз орнуна барып отурды, гарташан маңлайы чытылды, хашылап,

улудан демини алды. Шол йүрекде галан дүвүн оны авундырды.

Оразгүл Мыратбердиниң пикирини анды. Гөзүниң яшыны сүпүрип:

— Ынанма, хеммеси ялан! Вах, мен багты ятан, ери, сени нәдип ынандырып билерин? Өз гүнүми өзүм гөрйән. Ады йитмиш уруш зерарлы дул галып, өртенип йөрен аял еке мен дәл. Мыратберди, йөне мениң максадым саңа хакыкаты айтмак. Бивепа адыны алмак аял үчин өлүмденем бетердир. Ислесең, болшы ялы айдайын: ынансаңам өзүң бил, ынанмасаңам.

Сени фронтауградан гүнүмиң эртеси гоңшы аял-гызлара гошулып ише гитдим. Колхозда өнүп-өсемсоң, мейдан ишини оңат гөрйәрдим. Догрусы, дайзаңа бакна боласым геленокды. Ине, ай гечип-гечмәнкә, гөврәмде чага галандыгыны дуйдум, толгундым. Бу шат хабары саңа дуйдурасым гелйәрди, болмады. Язан хатым ызына гайдып гелйәрди: кәте адреси ялңыш дүшйәр, кәте сен гөчйәң. Мен гүнүми санап ховлугярдым, ол чаганы тизрәк элиме аласым гелйәрди. Гөврелидигими дайзаңа айтмага чекинип гездим. Хер гезек о барада айтжак боланымда дилим тутуляр. Бир гүн дайзаң мени янына чагырып:

— А гыз, Оразгүл, сен гөврели огушяң?! — дийди.

— Хава, чага гарашян — диенимден ал-петимден алып, үстүме дазарылып уграды.

— Ах, азгын тула! Әриңи прунта иберип, ызында яйнап йөрмүң? Айт, ол кимден, кимден тутдуң?

— Мыратбердиден. Сизе өңрәк дуйдуржакдым, чекиндим.

— Ёк, хеммеси ялан. Сен муны бригадир Чарыдан алансың. Ах, мен налач эдейин, ненең инди ил-гүне чыкарын?—дийип, үсти-үстүне сугшурып башлады.

Ине, шондан соң мениң иеним авы, гөреним гөрги

болды. Дайзаң авылы дили багрымдан тыг-тыг гечйәрди. «Бригадирден чага галыпдыр» диен гүррүң дура-бара әхли колхоза-да яйрады. Кем-кемден кәбир ишдеш ёлдашларым хем менден четде дурярдылар, мени йигренйәрдилер. Бу ягдая екеже гүнем чыдап билжек дәлдим. Йөне мен, биринжиден-ә, саңа гарашярдым, икинжиденем, чага. Сениң соңкы иберен адресиңе-де хат яздым, йөне онуң саңа говшан-говушмадыгыны билемок. Эдилйән төхмете, дайзаң гаргынжына дөз гелип отыркам, шум хабар гелди. Анык хакыдама геленок, 1944-нжи йылың аякларында болса герек. Ынанман, военкомата бардым. Ол ерде «Адамыңыз Чопанов гахрыманларча гурбан болупдыр» диййип, элиме бир кагызы тутдурдылар.

Маңа инди яшайшың гереги ёкды. Дүнъеде гөз дикйәним сендиң, сенем... Шейдип, өз-өзүми өлдүрмегиң күл-күлүне дүшдүм. Йөне мени саклан зат говрәмдәки чага болды.

Мен ярадыгымдан ише чыкярдым, башаранжа ишимиң эдйәрдим. Эмма сениң кыркыңы бермек маңа миессер болмады. Дайзаң өйден ковды... Көчеден барян адамлар гөзүме гоша гөрүнйәрди, гөзүм гараңкырап, келләм айланярды. Нәме боланыны билемок, гөрсем, отлының ичинде отырын. Кимдир бири чөрек ходүрледи, ене бири көшешдиржек болды.

Мениң болса демим тутулып, йүзүмден бурчак-бурчак дер дөкүлйәр, гөзүмиң өңи гызыл-яшыл болуп дур. Бир гөрсем, кеселханада ятырын. Шол гүнүң эртеси хем оглум Шәхерли дүнйә инди.

— Диймек, Шәхерли мениң оглум-да?!.

— Эдил өзи. Шол чага догрулян ерде оңа ат хем гоюпдырлар, фамилияда. Шәхерли өсди-улалды, мен болсам илки кеселханада, соңра хем фабрикде ишледим. Мениң гуванжым, багтым, әхли дүнйәм — Шә-

херли болды. Иймэн ийдирип, геймэн гейдирдим. Арзылы перзендим, гөр, индем женаятчы болуп чыкды. Өңем шу чага үчин обадан ковлуп, иле масгара болдум. Ол чекен эзъетим ятдан чыкды, абрайлы иле гошулдым дийсем...—Оразгүлүң дамагы долды, хамсыгды, гөзлери ене балкылдап яша долды. Шо халда хем: «Мен багты ятан нәмә яңрап отырын? Бу сөзлериң оңа нәмә гереги бар? Ол милиция ишгэри, мен болса гүнәкәриң эжеси. Бизиң арамызда, гөр, ненеңси улы бөвет ятыр» дийди. Йөне ол геплемелиди, йигрими йылдан говрак вагт йүреге аграм салып ятан сыры йүзе чыкармак герекди. «Шәхерлини затдан хор этмедим. Башардыгымдан тербие бердим, окатдым. Секизи гутарансоң, «Эже, сен хорланяң, менем ишлежек» дийип, ише гирди. Эли эгрилиги, урушмагы билмезди. Шол Сетдар диен ады йитмиш билен тиркешели бәри, Шәхерли арак ичмәни-де өвренди, өе гич гелмәни-де. Билмедим, оңа не дөв чалды.

Оразгүл гүрледигиче, Мыратбердиниң йүреги гүрсүлдәп урярды, эгнинден басылян ялы йыгрылярды, вагтал-вагтал эндам-жаны сызлашып гидийәрди. «Ах, мен акмак, гөр, болян зады! Ери, нәме үчин дайзамың сөзүне ынандым, Оразгүли ер йыкып гөзлемелидим. Такдырың салян ойнуна серед-ә!»—дийип, Мыратберди өз-өзүне кәйинди. Ызлы-ызына чилим чекип, улудан демини алды. Оразгүлүң йүзүне-гөзүне небсевүрлик билен бакды. Онуң өңүнде инди өзүни гүнәли саймагы Мыратбердиниң дилини тутуп, дердине дерт гошды. «Шәхерли мениң оглум! Эшидйәрмисиңиз, мениңем оглум бар экени. Гөр, ол неңен узын, дешли. Ах, мениң Шәхерлим!.. Мениң гүйжүмдаянжым, багтым! Иллер, гөрүң, мениң оглум бар!» дийип, сесиниң етдигинден гыгырасы гелди. Мырат-

бердиниң йүзи ягтылды, шатлыкдан эллери титрәп, папиросы гачды. Бирденем онуң йүз-гөзүни гам-гусса өртүп, холки шатлык ём-ёк болды гитди. «Хава, адамлар, мениң оглум бар, йөне ол ким? Ол женаятчы, ол гүнәкәр, онда-да сүлчиниң оглы!...» Мыратберди элини маңлайына дирәп, гөзүни юмды.

Оразгүл геплейәрди.

— Эдйән гүррүңим сизи гызыкландырян дәлдир, Айбы ёк. Йөне көмегиниз дегер ялы болса, Шәхерлиниң гүнәсини аз-кем еңиллешдириң. Шондан башга мениң даянжым ёк. Эгер сизе кәйинч гележек болса, онда азара галмаң. Сизиңем машгалаңыз бардыр, чагаларыңыз өсйәндир, олары чөрекден кесмәң. Мен хеммесине чыдарын.

Оразгүлүң сөзлери Мыратбердиниң йүрегине тыг болуп санжылярды, ол чыдап билмеди.

— Оразгүл, бес эт! Бар, гайт, соң гүрлешерис — дийип, орнундан галды.

— Боля, ине гидәерин—дийип, Оразгүл яша долан гөзлерини сүпүрип, Мыратбердә ене бир гезек серетди-де чыкып гитди.

«Ах, самсык келле. Нәтмели, айт, айт!» дийип, Мыратберди Оразгүлүң ызындан зарын середип галды, Бирденкә онуң билен йүреги согрулып гиден ялы, ысгындан гачды, гөзлери гараңкырады, чеп бөврүнде санжы дуюлды. Агзы гурап, додаклары кепеди. Ол йүрегини тутуп, ики бүкүлди, соңра-да гөвресини гөтермәге межалы етмән, йүзин йыкылды.

* * *

Мыратбердиниң ган айланышы, йүрегиниң ишлемеси кадалашандан соң, үчүнжи гүн аяга галды. Өйде ятан дөврүнде әхли ишгәрлер оны сорап гелди,

сагалмагына көмек этди. Гарашылмадык ерден Оразгүл хем гелди. Оразгүл гиң отага, кухня, коридора, чаң басан пенжирелере гөз гездирип чыкды. «Ах, эркеклер... Эркеклер! Сиз гүйчли болсаңыз-да, ики санжак отага гүйжүңиз етенок».

Мыратбердә нәче агыр дүшсе-де, Шәхерлиниң дерңев ишини биркемсиз алып барды, онуң гүнәсини долы бойнуна гойды.

Шәхерлини янына чагырып, оңа айыплав карары окап берди, гол чекдирди-де, дерңев ишиң прокурорың үсти билен суда иберилйәндигини айтды. Соңра бөлүмиң гапысында гарашып дуран Оразгүли чагырды. Ол жая гиринчә, Мыратберди Шәхерлиниң боюна-сыратына сын этди. Шәхерли Мыратбердиниң болшуны гең гөрсе-де, муңа үнс бермән, ашак бакып отырды. Оразгүлүң геленини гөрүп:

— Эже?! Сени нәме үчин чагырярлар? Гражданин сүлчи, эжемиң гүнәси нәме? Эгер атянам болсаңыз, мен тайяр, йөне эжеме азар бермәң—дийип, сүлчиниң йүзүне гахарлы бакды.

— Оглум, маңа азар берйән ёк. Өзүм гелдим. Сен оңа азгырылма!... Оглум... Ол сениң какаң...

— Нәме!.. Нәме?!.

Шәхерли өзүни лампа ашак гойберди.

— Сен «Какаң фронтда өлди» диййәрдиң ахырыі Эже, бу нәме болдугы?

— Өлмән экени.

— Бу мениң какам? — дийип, Шәхерли гөзлерини гиңден ачып, сүлчә эсетди.

— Хава, мен—дийип, Мыратберди Шәхерлини гарса гужаклады, йүзүнден өпди, өсгүн сачларыны сыпалады. «Бойы боюм билен дең, гөзлерем гөзүме меңзәп дур». Мыратберди яшаран гөзлерини элялгыны билен сүпүрип, еринде отурды-да, милиционере:

— Әкидиң! — дийип, ики эли билен йүзүни тутды. Шәхерли аңкарылып, кә милиционере, кә сүлчә, кәте хем йүзүнден сырыган гөзяшыны сүпүрип отуран эжесине середип, сессиз-үйнсүз гапыдан чыкды.

ГАХАРЫҢ ЕСИРИ

Дур! Дур!.. Атарын!

Постда дуран Кадыр тикенекли симден гечжек болуп дуран Рахманың үсташыр ок атды. Рахман гаңрылып, оңа тарап бакды-да, аңырдан гелшине хаятдан ашды. Кадыр Рахманың аяк чекмежегини аңансоң, оны нышана алып атды. Онянча Рахман пессежик жая дувланды. Инди Кадыра ок атмага май ёкды. Кадыр: «Ах, дегмеди» дийип, өз-өзүне кәйинди. Эгер ол, ур-тут, Рахманың ызындан ковайса, я етип, я-да атып алжакдыгына гөзи етйәрди. Ол диңден дүшүп ылгамакчы болды. Эмма посты ташлап гидип билжек дәлди. Онуң гахардан яңа эллери титрейәрди. «Ери, командир нәме диер, мен оңа нәме жогап берерин? Вах, масгара болдум!» Кадыр туссаглара гөзегчилиги гүйчлендирди. Бу вагт туссаглар эдйән ишлерини гоюп, түпең атылан тарапа середйәрдилер. Кәбирлери эллерини салгап: «Бир окда түвдүрендир» диен ышарат эдйәрдилер, гыгырышып, өзара пикир алышярдылар.

Кадыр телефона япышды, Рахманың гачандыгыны бада-бат сержант Базарова хабар берди. Базаров постлара айланып, яңыжа гаравулжая гелипди. Ол эгнинден автоматы айрып-айырманка, ызлы-ызына атылян түпең сесини эшитди. Шол пурсатда хем телефон жыңңырдады. Трубканы ховлукмач гулагына тутды-да:

— Туссагларың бири гачыпдыр. Йөрүң! — дийип, ики саны солдат билен гачгагың ызындан ковды. Ол ылгавыны яздырман, вакаң болан ерине гелди, Рахманың гачан угруны аныклады. Сержант Базаров солдатларың бирини кичижик посёлканың илерсине, бейлекисини хем гайра четиие уградып, өзи болса посёлканың ичинден кә ылгап, кәте йөрәп гитди. Олар нәче гөзлеселер хем, Рахмандан дерек тапылмады. Тей-ахыр, сержант гатнав ёла чыкды. Улы ёлда херекет кәнди. Машынлар ызлы-ызына вазлашып гечйәрдилер. Бирбада Базаров нәме этҗегини билмән алңасады. Соңра солдатларың херсини бир тарапа иберди-де, өзи туссагларың ишлейән ерине етмәге ховлукды. Олары топлады, санады. Туссагларың Рахмандан өзгеси бар. Базаров пурсады элден бермән, болан ваканы рота командирине хабар берди.

Рота командири капитан Соколов бу махал Зәхмет-дүзедиш колонияның начальниги Мередовың янында отырды. Олар эртирки эдилмели ишлериң планыны дүзйәрдилер. Телефон жыңңырданда, Мередов хатдан гөзүни айырман, трубканы гулагына тутды. Ол зөвве орнундан галып:

— Нәме?.. Нәме? Ким? Бердиев Рахман? Ол хачан гачды? Боля... Я, ичигар оңард-ов!—дийип, трубканы орнунда гойды. «Туссаг гачыпдыр» сөзүни эшиденде, капитан Соколовың йүзи үйтгеди, ол хем ериниден чакган галды. «Туссаг гачыпмы?» диен әхенде Мередовың йүзүне бакды.

— Хава, ёлдаш командир, Бердиеви гачырыпдырлар. Ханы, онуң гөзлегине чалтрак гиришиң! Айдың, капитан Ягмыровы мениң яныма чагырсынлар—дийип, Мередов гапыдан чыкып баряң капитана йүзленди.

Мередов кабинетиң ичинде икибака гезип үсти-үстүне чилим чекйәр, пикирленйәр. «Гөрсене, он йыллап бизиң колониямыздан екеже туссаг гачманды. Бу нәме болдугыка? Өнүмчилик планларымыз айба-ай долуп дур, зәхмете гатнашмаян туссаг ёк, ички тертип-дүзгүнлер оңат. Эйсем нәме үчин туссаг гачярка? Муңа диңе постда дуран сакчы гүнәкәрми?» Ол пикирини соңламанка, отряд начальниги капитан Ягмыров гелди.

— Эшитдиңизми?! — дийип, Мередов онуң йүзүне серетди.

Ягмыров мүйнли ере бакды-да, улудан демини алды.

— Эшитдим, ёлдаш начальник. Гарашылмадык вака.

— Ёк, бу гарашылмадык зат дәл. Аслында дуюлмалы, бизе өңүнден мәлим болмалы вака. Хава, хут шейле.

Ягмыров бирбада начальниге нәме жогап берҗегини билмән дымярды. Элбетде, ол өзүни гүнәли хасаплаяр, чүнки Бердиев онуң отрядынданды. «Мен йүзүгара, мен тентек. Ёгсам онуң ички дуйгусыны чуңңур өвренсем болжак ахыры. Бердиев билен таныш болдум гүман эдйәрдим. Ёк, ялңышыпдырын».

Мередов орнунда отурды-да:

— Ханы, Рахман барада нәме билйән болсаңыз айдың!—дийди.

Ягмыров пикирини жемлейәнчә, Мередов телефонда ишгәрлерин әхлисини йыгнамагы табшырды. Чилим отлап чекди.

— Бердиев Рахман аялыны уруп-хорланы себәпли туссаг эдилип, инди алты ай бәри бизиң колониямызда сакланяр. Онуң ики йыл мөхлети бар. Мениң отрядыма гечирилениие хем ики ай долуп баряр. Рахма-

ның ишлейшине сөз ёк. Йөне өзи гахаржаң. Өзүн аялы ве үч чагасы бар. Башга нәме диййжегими..

— Бес эдиң!—дийип, Мередов онун сөзүни бөлди.

— Мен Рахманың гачмагына нәме себәп болупдыр дийип сораян.

— Мениң пикиримче, Рахманың гачмагы аялы себәпли. Туссаг болмагыны ол аялындан гөрйәрмиш. Ондан гелйән хатлары окаман йыртып зыңярмыш. Башга-ха онуң гачмагына себәп болайжак зат ёк.

Аз махал хич кимден сес чыкмады. Мередов йүзүни чытып пикирленйәр. Ягмыров улудан дем аляр. Шол пурсатда эп-эсли кагызы гужагына гысып, начальнигиң оператив ишлер барадакы орунбасары майор Аманов кабинете гирди. Ол кагызлары столуң үстүне гоюп, әйнегини гөзүне дакды.

— Бердиевиң гачмагының себәби сизе мәлиммидир?—дийип, Мередов оңа йүзленди. Аманов кагызлары дөрүшдирмәге дурды.

— Бизе мәлим болшы ялы, Рахман аялына гахарланып йөр. Ол туссагларың бирисине: «Колониядан чыксам, аялымың ёгуна янарын» диййпдир. Муны такыкламакдан өтри иш гечирйәрис, йөне кесгитли айдара шу вагт-а бизде етерлик эсас ёк. Ким билйәр, белки, онуң гачмагына башга зат себәп боляндыр.

— Мүмкинми? — дийип, оператив ишгәр Ымамов ичерик гирди-де, бир хаты Мередова узатды.

— Хаңы, нәме бар?—дийип, Мередов хасыр-хусур тәзеже букжаны ачды-да, ичинден дөрт эплем кагызы сесли окады.

«Салам, Рахман дост! Яшайшың пенең, хий, бошар ялы дәлми? Дең-душларам саңа салам айдярлар. Биз отурсак-турсак, сени ятлаярыс, ол ерде сакланмагыңа эрбет гынанярыс. Кәте мен Алтыны хем гөрйән. Ол хакда нәме язжагымы билемок. Эрбет ха-

бары айдаймак аңсадам дәл. Йөне лал болуп гезмеги-де мен башарамок. Гөрйән велин, Алтын саңа вепалы аял дәл. Сен басылансоң, Оразың Алтын билен екеликде болян вагты көп. Кәте оны мекдепденем машына мүндүрип алып гидйәр. Алтының болуп йөрши посёлога эййәм жар болупдыр. Өз-ә жәхеннеме гитсин велин, нерессе чагалара хайпым гелйәр. Йөне сен гахарланма, ол болмаса, ене бири. Ине, дүйн шәхере гелдим-де, сени гөрүп билмән, шу хаты таныш шофёра бердим. Хош саг бол! Язан өз достуң Черкез».

Мередов хаты столуң үстүне оклап, отуранларың йүзүне серетди-де:

— Гөрдүңизми? Себәпсиз чөп башы гымылдамаз. Оны гачмага межбур эден—ине, шу хатдыр—дийди.

* * *

Милиция бөлүминиң гапысы адамдыр машындан долуды. Кимлер гарашярлар, кимлер ховлукмач машына мүнүп нирәдир уграярдылар, гараз, милиция ишгәрлери хем, дийсең, башагайдылар. Соколов машындан дүшүп, нобатчы отагының өңүнде аяк чекди. Узын бойлы, инчемик лейтенант якын гелди-де:

— Ёлдаш капитан, Рахмандан дерек ёкмы? — дийди.

—Ёк. Мен-ә сизден хабар эшидермикәм дийип гелдим. Гуя даш атылан ялы, ём-ёк болупдыр—дийип, Соколов хошамай сөзледи.

— Ол машын сүрүп билйәрми?

— Гүррүңи нәме? Өкде шофёр ахыры.

— Болды... Эдил өзи. Гөрдүңизми, эййәм машын огурлап гачяр. Ине, яңыжа «Москвич» машын огурланыпдыр. Эйсем ондан башга кимдир өйдйәрсиңиз!

Ислесеңиз, йөрүн, биле гиделиң! Мен шоны барлап гөрмәге барян.

— Баш үстүне, йөрүң!—дийип, Соколов еңиллик билен машына мүнди.

* * *

Майса өй ишлерини тамамлап, адамсына гарашды. Ягмыров вагты билен гелмеди. Өйде еке отурмага такаты етмән, Майса ховлының ичине чыкды. Эмма гапыда гара гөрүнмеди. «Бу гүнем гич гелҗекмикә я оңа бир зат болайдымыка?» дийип, пикирленип, эсли салым отурды. Бирден ховлының гапысы җаркылдап ачылды-да, Ягмыровың гөвреси гөрүнди. Ол аңырдан гелшине:

— Ханы, гарбанар ялы нәме болса гетир, мен-ә гыссаглырак гелдим—дийип, папагыны элине алды-да, гөни отага гирди. Майса демли чайы онуң өңүнде гойды, нахар гетирди. Ол Ягмыровың голайында отуруп, онуң ховлукмач нахар ийшине сын этди. Сонра адамсының йыгырт басан йүзүне, чаларан сачына, ядав йүзүне серетди. «Хачан шу-да аркайын отурып-турарка?» дийип, ичини геплетди. Догрудан хем, соңкы ики йылда Ягмыров ядаярды, анығыны айданда, ол гарраярды. Йүрек шол яшлыгы этҗек боляр, хыҗув бар, йөне саглык гүн-гүнден песелйәр. Майса эп-эсли махал дымып отурды. Тей-ахыр дил ярды.

— Какасы, ядайдыңмы?

— Нәме, йүзүмден билдирйәрми?

— Билдирйәр, какасы, билдирйәр. Дынч алмага-да вагт болайды герек. Ёгсам бир гүн йыкылып галарсың.

— Горкма, йыкылман. Иш билен өвреншерче болды.

— Ол шейле, йөне өзүңе хайпың гелмесе-де, бизе гелсин. Ишләниң билен шах чыкса, инди чыкарча болды. Пенсия чыкайсаң нәдйәр!

— Нәме?—дийип, Ягмыров элиндәки чемчәни окара оклап, Майсаның йүзүне аларылды.

— Отуз бәш йыл бир эгне гуллук эдйәң, бу азмы? Яшлара орун бер, гой, оларам ишлесин.

— Олар ишсиз галмаз, аркайын болай!

— Геп онда дәл. Ярамасаң, сүйренмегиң не хажаты бар?

— Жаным саг, ишдәм ачык. Сүйренсемем, илиң чаңында галмарын.

— Чагалар етишипдир, херси бир тарапда. Гүнузын екеже шу ховлыны саклап отурмакдан халыс ирипдирин. Мениңем биле отурып-турасым гелйәр, гүрлешесим гелйәр. Менем адам ахыры!

— Хеммесине дүшүнйән... Майса, иң говусы мени шу вагт ёлдан гойма. Мен ховлугярын. Билйәмиң, үч чагалы энәниң жаны ховп астында. Мениң әхли пикирим оны ховпдан халас этмек. Эгер эгленсем...

Ягмыров орнундан аграс галды, билини чекип гушады, кичижик чемоданы элине алып, Майсаның йүзүне мәхирли бакды. Майса хем онуң назарындан: «Сабыр эт, гүлала-гүллүк бор» диен маныны аңлады. Майса улудан демини алып:

— Ай, боля-да. Бар, саг гит-де, аман гел — дийип, оны гапа деңеч уградды, соңра көчә чыкып, тә гарасы йитйәнчә середип галды.

* * *

Рахман шол гачышына тамдан-тама дувланып, тей-ахыр асфальт ёла дүшди. Габат гелен машына мүнди-де, станция барды. Ол рельсиң үстүне чыкан-

да, небит чекйән отлы өңе бакан сүйшүп уградЫ. Рахман товсуп отла мүнди-де, япырылып ятды. Тепловоз гиң сәхраны сөкүп барярды. Отлы эййәм станциядан эп-эсли сайланды. Рахман келлесини гөтерип серетди: ёлуң бир яны гиден чәгелик, бейлекиси даглык. Гарагумуң үстүнден өвүсйән гызгын шемал йүзүни, гөзүни якып-яндырып баряр. Рахман хөли-шинди йүзүнден сырыгян дерини сыряр, додакларыны ялаяр. Гүн Көпетдагың аңырсына дувланды, гараңкы дүшди. Вагт гечдигиче, Рахманы сувсузлык хеләклейәрди. Кепән додакларыны нәче ялаеа-да, сувсузлыгы ганмады. Ол йүзүни шемала тутды, олам гызгын. Шол баршына хем Алтыны ятлаярды, өзбашына хүңүрдейәрди .«Милиция арз эдип, мени түсеаг этдирениң азмы? Инди еке галып, азгынлыга пүз урямың? Ёк, мен саңа өзүми масгара этдирмен. Ах, сен депюс Ораз! Сениң достлугың шумы? Я-да Рахман шол ерде өлер гидер, гайдып оңа йүзүм дүшмез дийип пикир эдйәрмиң? Дуруң, мен сизиң икиңизи хем гөре сокарын, онсоң ериң астында гужаклашың, өпүшиң. Тизрәк... Тизрәк етмели!» Шу пикирлер билен Рахман кухнядан алан пычагыны жүбүсинден чыкарды--да, тагта урды. Пычагың ужы тагта эп-эсли чүмүп гитди. Пычагы ене согруп алды-да, сырып жүбүсине салды. Рахманың болуп отурышы авуны сындырмажак болян мөжеге меңзейәрди.

Ил ятанда, отлы кичирәк станция гелип дурды. Рахман бөкүп отлудан дүшди-де, чалт йөрәп, посёлогың көчесине йөнелди Ол көчәниң ниреси гараңкы болса, шондан йөрейәрди. Бирден онуң гулагына шилдирәп акян сувуң сеси эшидилди. Ол ачгөзлүлик билен барып, агзыны сува басды. Демини дүрсәнсоң, йүзүни, келлесини ювды, ене сув ичди. Совук сув оңа, дийсең, шыпа берйәрди. Ол сувдан ичип ганса-да, оң-

дан айрылып гидеси геленокды. Сувуң акышына сын эдип, бирселлем отурды. Соңра ялт-юлт төверегине середип, гөвүнли-гөвүнсиз еринден турды ве өңе йөреди. «Йүзугра Оразы барлап гөрейин, ол өйдеми я-да гидипми» диен пикир билен Рахман гаты-гаты йөрәп, Оразың өйлерине етди. Ол үзүм далбарының көлегесинде дуруп, сесини үйтгетди-де: «Ораз өйдеми?» дийип гыгырды. «Ёк, о-ла бир яңа гитди» диен аял сеси эшидилди. Рахман ховлукмач йөреди. Шол баршына-да: «Әх-э, хеммеси дүшнүкли, ол Алтының янындадыр. Белки, онуң билен гучушып ятандыр. Ховлукмаң, мен сизиң икиңизи хем гара ере сокарын. Ах, сен бивепа Алтын, гөр, мени нәхили масгара этдиң. Ёк, инди бесдир!» дийип ойланярды. Рахман өзүни гараңкыдан-гараңка уруп, ховатырлы йөрейәр. Ине, таныш көчелер, таныш жайлар Эгер оларда дил болса: «Рахман, дур! Сениң эдйән пикириң нәдогры, акылыңа айлан, соң өкүнерсиң» дийип гыгырардылар. Арман, көчелер-де, агачлар-да, жайлар-да дымярды.

* * *

Алтының хысырдысы башындан агдыкды. Ол гүнүзын ёла тайярлык гөрди. Ирден туруп, чагаларының эгин-эшигини ювды, өй-гошлары йыгнашдырды, дүкана гидип, герек-ярагыны алып гелди. Соңра гайнының янына барып, Рахманың ызындан гитҗек болярндыгыны айтды. Огулгерек эҗе гелниниң пикирини макуллап:

— Алтын җан, акыл эдйәң, гидип гелэй. Энтегем ол сенден шол өйке эдип йөршүдир. Онуң билен дең болма! Аял диениң гечиримлирәк бор. Белки, икичәк гүрлешсеңиз, чагасыны гөрсе, гахары язылар, гепиңиз

алшар гидер. Огул агтыкларыма өзүм гөз-гулак боларын—дийди. Өйләнден бәри хем Алтын күлче биширди, эт говурды, Рахмана бирлай гейим алып, чемодана салды. Ол гичден соң элини бошадып, чагаларыны нахарлады, ювундырды, ятырды. Әкитҗек затларыны чемодандыр корзинка ерлешдирип гойды. «Вах-ва-хей, ядапдырын! Билими бираз язайын» дийип, дүшегем атман, гызының янында гышарды. Нәче ядав хем болса, укусы гелмеди. Алтын еринден галып, отагың ичинде эп-эсли вагт алңасап гезди. «Эгер колония ызындан барсам, ол мениң билен душушмак, гүрлешек исләрми? Я-да «Аялыны ковуп гойберипдир» адына галармыкам? Рахман хенизем гахарың есиридир, онуң зәхерли пенҗесинден сыпып билйән дәлдир» дийип пикирленйәрди. Ол столуң четинде отурды-да, ашакы чекмесинден күти папканы алды, гуҗагына гысып бирселлем отурды. Хер сапар ичи гысанда, шейдип отурарды. Онуң яш йүрегинде илкинҗи оянан, вагт гечдигиче хем бекишен сөйгүси, ачылан багты—хеммеси шу папканың ичиндеди. Соңра папканы ачып, тертипли гойлан хатлары бирин-бирин сынлады, кәбиринин гатыны ачып окады.

«Салам, Алтыным! Биз Украинаның гөзел шәхерлериниң бирине гелдик. Мунда эййәм дыздан гар ятыр. Хова совук. Гөр, нәхили гөзел тебигат. Йөне, хениз совуга өвренишип билемизок. Алтыным, өзүм мунда болсам-да, йүрегим сенде. Шол Сазагы гөтерип, элини булап галышың гөзүмиң өңүнден айрыланок. Өвран-өвран суратыңа середйән, йүрегим ерине гелйәр, бегенйән! Алтыным, үч йыл ненең гечеркә? Кәте элимдәки ярагы ташлап, гөни сениң яныңа энәесим гелип дур. Бу пикириң ялңышдыгына дүшүнйәнде, гуллук борҗума ыкжам япышян. Өзүң барада көпрәк язып дур».

. Рахман харбы гуллугыны гутарып гелйәр. Ол автопаркда шофёр болуп ишләп йөр. Машына ыхласы учурсыз гүйчлүди. «Сен сүрйән машыныңы мендеңем оңат гөрйәң өйдйән» дийип, кәте Алтын оңа игеңерди. Рахман гүлүп: «Вах, бу совук демир, а сен мениң Алтыным» диерди. Юмуш буйрулса, оңа гиҗедир гүндизиң пархы ёкды. Ялтанмасыз әңибирди. Айлар долуп, йыллар ызлы-ызына гечйәрди. Сөйги билен бөслешен ики ынсаның дурмушы, дийсең, өвгә лайыкды. Эййәм оларың үч чагасы болды. Вах, шол аҗы арак болмаса, гөзел дурмуш ненеңси шат гечйәрди. Ах, сен зәхерли сув, гөр, нәче ынсаны багтыгара этдиң! Нәче аяллары әрсиз, чагалары атасыз гойдуң! Сениң зәхериң эйсем йыланың зәхеринденем мүң эссе авулы. Эгер йыланың зәхери диңе чакан адамына йөрейән болса, сеңки онуң даш-төверегине, ил-гүнүнеде йөрейәр. Полатдан берк бекишен сөйги, он йыл агзыбир яшалан өмүр, гүл ялы чагалар — хеммеси сен зерарлы хар болаймалымы?

Рахман тәзе жай эдинип, оңа гөчүп гелди. Шондан соң онуң өе ичип гелмеси көпелди. Илки Алтын онуң болшуна үнс бермеди, «Өзүнден билип, ичгисини гояр» диен умыт билен сабырлы гарашды. Рахманың шол бир болшы, арак ичмеси көпелмесе, азалмады. Оңа Алтының несихаты-да, ялбармагы-да, хич бири хем тәсир эденокды, ол ичйәрди. Бир гүн ичгили машын сүренлиги үчин, оны милиция тутуп, ики йыллык сүрүҗилик хукугындан кесди. «Пыяда йөремегим-ә кесип билмезлер» дийип, милиция ишгәрлерине гахарланян ялы, Рахман бетер-де ичип башлады. Онуң гахарҗаңлыгы инди айдып-диер ялы дәлди: өз-өзүнден ырсарап гыгырарды, хүңүрденерди, хатда, улужа оглы Сазагы хем кәте урярды. Диңе шондан соң Рахманың арагың есири боланды-

гыны Алтын дуюп галды. Гүнбе-гүнден Рахманың йүзүнден шатлык өчүп, пүзи-гөзи үйтгейәрди. Алтын хем онуң болшуна гынанып, гайгы-хасрат билен саралып солярды. Тей-ахыры налач болуп, Алтын автопаркың директорына йүз тутды, көмек сорады. Йыгнакда оңа мазалы дегдилер.

Рахман йыгнакдан чыкып, гөни нахархана гелди, Онуң этлек йүзи гызарып, гашлары бузулип, кирпиклери сых-сых болуп дур. Ол четдәки бош столларың биринде барып отурды-да, жүбүсинден араклы чүйшәни чыкарды, оны гахарлы ачды. Соңра ызлы-ызына гуюп ичди. Чилимиң гоңы түссесини агзындан-бурнундан гойберип, башыны саллап пикире гитди. Онуң гулагына: «Бай, директор оны гөвнежай енчд--ов. Индем гөр, онуң болуп отурышыны?» диен сеслер эшидилди.

— Аялы арз эдип барыпдыр.

— Белки, ол вепалы аялыны гахар эдип ичйәндир?

— Шейле аялың болса, агзыңы мумлаймалы борсуң—диен сеслер эшидилйәрди. Бу лакгылдамалар Рахманың гахар кәсесини пүре-пүр долдуряр, ганыны гыздыряр. Ол шол гахарлы гелшине хем Алтыны уруп, онуң үстүне пычак алып топуляр. Алтын ики айлык чагасыны багрына басып, милиция барып арз эдйәр. Рахманы туссаг эдйәрлер.

Рахманың басылмагы Алтының өңки дердиниң үстүне дерт болды. Ол бирки айлап йүзүни саллап гезди. Көчеден барярка: «Хонха, әрини басдыран аял! Гөрүң, онуң гайшарылып йөршүни!» диен сеслер эшидилйән ялыды. Рахманың эден женаяты еке Алтыны уяда гойман, бүтин посёлогың адамларыны-да уяда гойды. Посёлокда көпден бәри женаят эден адам ёкды. «Пылан обадан, пыланы түрмә дүшүпмиш» дийлен хабар киминиң гулагына яраярка? Гөргү-

ли Огулгерек эҗе, оглы басылан соң, үч айлап багрыны ерден галдырман ятды. «Вах, сен дүнйә инмедик болсаң, менем иле масгара болмаздым, рахат отурардым. Хей, бизиң тохум-тиҗимизде түрмә дүшен бармы? Арак ерине зәхер ичен болсаң, абрайлы өлердиң! Эй, таңрым! Инди мен ил-гүнүң ичине ненеңси чыкарын! Эй, алла! Бейдип масгара этмән аманадыңы алсаң болмаямы» дийип, Огулгерек эҗәниң зарын сесини Алтын эшидйәрди. «Гүнәм болса я-да эрбет иш этсем, онда урса-да айбы ёк. Йөне себәпсиз онуң шейтмеси, мениң аңыма сыгҗак зат дәл. Мен онуң эндамына тикен урмагына разымы? Ол дүзелермикә, акылына айланармыка дийдим. Рахман арагың хассасы. Сөйгүлиң, әзиз адамың хасса ятса, хей оңа көмек этмән дуруп болармы? Рахман болса ягшылыга яманлык этди. Уруп иле масгара эдйән адам сени сөйүп билерми? Онда сөйги одундан екеҗе учгун галдымыка? Ахлаксыз адамың йүрегинде ынсаның иң белент, гүйчли дуйгусы—сөйги орун тапармы? Ёк, инди онуң билен яшап билмен. «Чыкса җан тапдырмаз, галса—көңүл». Алтын ики айлап Рахмандан не хабар алды, не-де оңа хат язды. Ол энче гүнләп өз-өзи билен гүрлешип гитди. Эмма яш йүрекде җошан сөйги, энелик боржы, чагаларың ыкбалы Алтыны өз эркине гоймады, өйке-кинәни унутмалы болды. Үстесине-де, эртир-агшам чагаларың: «Эҗе, ханы какам, ол нирә гитди? Йөр, какамың янына гидели, гөресимиз гелйәр» дийип, боюнларыны буруп дурмагы Алтыны алҗырадярды.

Бир гезек Алтын чөрек биширип дурды. Сазак аглап көчеден гелди.

— Саңа нәме болды, гой аглама!—дийип, Алтын оглуны гуҗагына алып, гөзүниң яшыны сырды, йүзүнден огшады. Сазак хамсыгып:

— Бәшим маңа сөгди—дийди.

— Ол нәме дийип сөгди, сен дегенсиң?

— Мен дегемок. Ол «сениң какаң ёк, а мениң какам бар» дийди. Мен «какам бар, ол узак ере ише гитди. Ол маңа машын гетирйәр» дийдим. Бәшим «Ме, саңа машын! Какаң түймеде ятый, ол эйвет адам» дийип, маңа юмругыны гөркезйәр. Эҗе, түйме нәме зат, айтсана!

— Ай олам бир зат, соң айдарын, йөр өе! Мен саңа сүйҗи берейин!—дийип, Алтын оглуның элинден тутуп, ичерик гирди.

— Эҗе, мениң какам эйвет дәл, ол оңат гейек? — Сазак гөзүниң яшыны кичиҗик бармаклары билен сүпүрди.

— Хава оглум, какаң өрән оңат—дийди-де Алтын сәгинди. Ол ене бир затлар айтмакчы болды. Эмма аңырдан дыңзап гелен гөзяш ызыны сөзлемәге гоймады.

Бу вака отурса-турса Алтының хич ядындан чыканок. «Хәзир чагалар яш, оларың көп зада акылы етенок, улалансоң мен нәме җогап берерин. «Бизиң атасыз, етим өсмегимизе сенем гүнәкәр. Эҗе, сен диңе өзүңи билипсиң, бизи унудыпсың. Ёк, сен энелик мукаддес борҗуңы өдәп билеңок» дийселер нәме диерын. Эйсем мен чагаларың зада мәтәч болман, багтлы өсмеги үчин гиҗе-гүндиз алада эдемокмы?» Ойлан Алтын, ойлан! Чага эне ненеңси герек болса, ата-да шонуң ялы герекдир. Ата мәхринден ганмадык чаганың мыдама йүрегинде арман галар. Алтының йүрегини элендирйән ене бир зат барды, ол-да—сөйгүди. Җуван йүрекде бакы туташан сөйгиң оды, хей сөнерми? Ёк, ол өчмез. Эгер өчсе, асла тәзеден ловурдап янмаз. Оды вагтында өлчерсең, өченок. Оны өлчермелими я-да тә сөнйәнчә середип отурмалымы?

«Ёк... ёк! Сөйгим үчин гөрещерин, ар-намыса-да, кынчылыга-да дөзерин». Ине, Алтын шейле карара гелди. Отурып бирнәче гезек Рахмана хат язды. Ол хатларда йүрегиниң налышыны, гам-гуссасыны беян этди. Йөне о хатларың жогабы гелмеди. Алтын хат йүзүнден дәл-де, Рахман билен йүзбе-йүз отурып гүрлешмеги йүрегине дүвүп, онуң ызындан гитмәге тайярлык гөрйәрди...

Жаханың чырлап аглаян сеси Алтыны тисгиндирди, Алтын зөвве еринден галяр, алңасап гапа эседйәр. Отагың ортарасында ятан Жахан сесини кесйәр-де, эллерини ере дирәп туржак боляр, ене-де йүзин йыкылып, өңкүденем бетер аглаяр. Алтын гызыны гужагына гысяр, онуң яшаран гөзлерини сыряр, йүзүнден-гөзүнден огшаяр. Соңра Жаханың дүшекчесине гышаряр-да, оны эмдирйәр. Жахан эжесини ачгөз, ховлукмач гулкулдадып эмйәрди. Кәте хем агзына долан сүйди ювудып етишмән, дувүнйәр-де аглаяр. «Ховлукман эмибер-дә, мен гачянмы?» дийип, Алтын онуң болшуна гүлйәр, аркасына тап-тап какяр. Жахан эжесиниң гөзлерине бакып, элжагазы билен онуң агзыны тутяр, бармагыны бурнуна сокяр. Ол эжесиниң йүзүни, бойнуны сыпап, ене гөвсүниң ужуны берк тутяр. Аяжыгыны эжесиниң үстүне оклажак боляр, боланок: сыпяр-да, ере гачяр. Гызыны эмдирип ятышына, Алтын ука гитди.

Рахман ховлының гапысына етенде сакланды. Төвереге середип диңиргенди. Көчә ышык дүшүп дуран пенжирәниң голайына барды-да жайың ичине гөз айлады, гөрмәге туты пәсгел берйәрди. «Белки, ол хәзир Ораз билен...» дийип ичини геплетди. Ол барып ховлының гапысыны итип гөрди. Гапы ичинден илдирилгиди. Рахман батлы товсуп, дивардан ашды, пишик басышыны эдип гапа етди. Ачык гапыдан бой-

нуны узадып, ичерик бакды. Бурчдакы столуң үстүнде электрик чырасы яняр, үстүне болса кагыз өртүлипдир. Отагың ортарасында Алтын ятыр, гужагында хем Жахан. Рахман эли пычаклы ичерик гирди-де, гапының агзында аяк чекип, улудан демини алды. Жубүсинден эляглыгыны чыкарып, йүзүниң дерини сырды. Ол келлесини сокуп ичерки отага серетди, гөзүне дел адам илмеди. Бир кроватда ики оглы—Сазак хем Өвез уклап ятыр. Гүлли шкафың үстүнде ёрган-дүшеклер тертипли гойлупдыр. Онуң бейлерәгинде кроват, диварың йүзүнде халы, өзүниң гошунчылыкда алдыран сураты асылгы дур. Рахман якынрак барып сүйжи укуда ятан ики оглуна серетди. Оларың йүзүнден огшайжак болды-да чекилди, йөне гөзүни айрып билмеди. «Гөр, Сазак нәхили улалыпдыр. Сентябрда ол окува гитмели. Биринжи клас! Өвезе серет! Онун додажыгыны чөммелдип ятышы эдил өзүм. Ах, эзиз чагалар!...» Рахман дилини дишледи. Соңра ол эмай билен йөрәп, ене Алтының ятан отагына гелди, онуң гапдалында чөке дүшүп отурды. Илки элиндәки пычага бакып, соңра гахар-газапдан яңа гызаран гөзлерини Алтына дикди...

Шол вагт ишикде чыбшылды эшидилди.

* * *

Капитан Ягмыров отлудан дүшүп, гөни район милиция бөлүмине барды. Бөлүмде узын, яш лейтенант нобатчылык эдйәрди. Онуң гапдалында отуран орта бойлы, этлек капитан телефонда гүрлешйәр. Ол телефоның трубкасыны орнунда гоянсоң, Ягмыров ичерик гирди. Олар туруп Ягмыров билен гөрүшдилер. Нобатчы лейтенант оңа орун гөркезди, чәйнекден бир кәсе чай гуюп оңа узатды.

— Саг болуң! Агзым кепәп дурды—диййип, Ягмыров үсти-үстүне овуртлап ичди. Жүбүсине элини сокуп яглыгыны чыкарды, чаң басан йүзүни, йыгырт дүшен гиң маңлайыны, чаларан сейрек сачыны, узын бойнуны сырды. Нобатчы лейтенант оңа ене чай хөдүрледи. Ягмыров чай овуртлап, капитаның йүзүне серетди, онуң даш гөрнүшинден: «Өзүң-ә участок уполномоченниси болсаң герек» диййип ичини геплетди. Онуң пикирини аңан ялы:

— Сиз, Ягмыров болсаңыз герек. Рахманы гөзләп гелеисиңиз? Яңы телефон этдилер—диййип, капитан өзүниң кимдигини, Рахманы яшлыгындан танаяндыгыны айтды.

— Өрән ягшы. Мен сизи ятлап гелйәрдим. Чүнки участокда болян ваканы сиз хеммеден оңат билйәнсиңиз. Хава, ёлдаш Чарыев, ол шейле. Бизиң пикиримизче, Рахманың гачмагы йөне дәл, онуң максады—аялының жанына каст этмек. Мениң везипәм—бу агыр женаятың өңүни алмак, чалтрак Рахманы тутмак. Эгер маңа ымыклы көмек этмесеңиз, онда ол бир өзүме эйгертмез, ёлдаш Чарыев. Шу адреслери дессине барласак, оңат бормука диййип пикир эдйәрин. Рахман менден өң геленем болса мүмкин, билип болмаз—диййип, Ягмыров харбы көйнегиниң жүбүсинден блокнодыны чыкарды.

— Ёлдаш капитан, мен яңыжа станцияны, көчелери айланып гайтдым, оны гөрмедим. Онуң өйүни барлажакдым, Сизе гарашып отырын.

— Гарашмалы дәл, деррев барламалы...

— Рахманың максадыны аялына дуйдурмак герек. Ёгсам, ол бизе бир сөз хем айтмаз—диййип, нобатчы гүррүңе гошулды.

— Бу пикириңиз нәдогры, ёлдаш лейтенант. Оны хич киме айдып болмаз. Диңе «Колониядан гачып-

дыр» диймели. Биз Рахманы бу ерден тутмасак, башга ерден тутарыс, онуң ялңышяндыгыны дүшүндирерис, ол дүзелер, мөхлетини гутарып гелер. Онсоң бу адамларың арасында, айратын хем, аялы билен яшамак герек. Бу барада пикир этмели.

— Ёлдаш Ягмыров мамла. Рахманың өңки эден масгарачылыгы хем аз дэл. Ах, оны ёлдан чыкаран шол арак. Шол зерарлы өтен агшам бир шофёр сүрүп барян машыныны агдарыпдыр. Өз-э маңлайыны сыпжырып гутулыпдыр велин, машыны сандан чыкарыпдыр. Ёлдаш капитан, начальнигимиз хем автоинспекторы алып шоңа гидипди, ол хэлем геленок—дийип, Чарыев Ягмырова бакды-да, чэйнекден чай гуюп ичди.

— Ханы, Рахманың өйүни нэхили барларыс?—дийип, Ягмыров еринден галды.

— Хм... Догруданам, гижэниң ярымында бу аңсат иш дэл.

— Йөне зерур.

Олар ойланярдылар. Бивагт уклап ятыркаң гапы какыланда, ким хош хабара гарашяр?! Ким тисгинмэн рахат ятып билйэр? «Ачың, биз милициядан!» диен сес эшидиленде ,оларың тоя чагырып гелмейэндиклерини хемме билйэр ахырын! Адамлар ядав, олара асуда дынч алмак герек.

— Йөрүң, үмсүм барларыс, хатда, Алтын хем дуймаз—дийип, участок инспекторы гапа бакан йөреди.

— Мен тайяр.

Ягмыров онуң ызына дүшүп уграды.

* * *

Огулгерек эже тисгинип укудан оянды. Гулагына «Эже» диен сес эшидилйэн ялыды. Ол укулы гөзлерини зордан ачып, еринден турды-да, чыраны якды,

отагың ичине эсеван этди. Онуң гөзүне гөрнеп адам болмады. «Эй, таңрым! Мениң келләм айланярмыка я-да арвах-җын урярмыка?» дийип, гапа бака йөреди. Шол пурсатда:

— Салавмалеким!—дийип, Рахман ичерик гирди. Огулгерек эҗе оглуның йүзүне диканлап серетди-де:

— Вий, Рахман җан! Боюңа дөнейин, балам, асыл сенмидиң, геләйдиңми? Бир пил гумуң-да маңа мюессер болмазмыка өйдйәрдим—дийип, оглуны багрына басды. Ах, гара багырдан дөрән перзент! Хей, сени гөренде энәниң багры эремезми? Ол толгунман дуруп билерми? Сениң хасратың, габахат херекстиң, энәни ода-көзе салса-да, гөзлеринден аҗы яш дөкдүрсе-де, сени гөренде, онуң даша дөнен йүреги эрейәр, юмшаяр. Огулгерек эҗе оглуның эгниден басып отуртды, өзем янашык отурып бирселлем онуң гөзлеринден гөреҗини айрып билмеди. Рахман эҗесиниң яша долан гайгылы гөзлерине бакып билмән, утанчлы ере бакды, улудан демини алды. Огулгерек эҗе болса, йүрегини ярайҗак болян гахар-газабыны зордан ювутды. Эмма йыгырт басып, чалаҗа ачылян гөзлерден акян аҗы яшы дурузмак оңа башартмады.

— Эҗе, саңа нәме боляр, нәме аглаярсың!—дийип, Рахман оны көшешдирмек иследи. Огулгерек эҗе гулкунды-да, гөзүниң яшыны сырып:

— Нәм болсун. Өлҗек болуп, өлүбем билмедим... Бу-да таңрың берҗек эмгегидир-дә... Ай, йөне сениң дидарыңы гөрүп, бегенҗиме аглаян. Вах, мен гурайын! Саңа чай гоймагам хушумдан чыкыпдыр — дийип, элини ере дирәп, кынлык билен аяга галды.

— Эҗе, отурсана! Мен яп-яңыжа совук сувдан көпрәк ичәйдим.

— Шей дийсене! Онда чөрек ийип отур — дийип, Огулгерек эҗе оглуның өңүне чөрекли сачагы оклады. Соңра:

— Вах-вах-ей!—дийип, ашак отурды.

«Бэ, эҗемем гүйчден гачыпдыр-ов!» дийип, Рахман оны бойдан-баша сынлады. Ол хениз хем эҗесини даяв хасаплаярды. Ирмэн-ядаман ховлының ичинде гиҗе-гүндиз харс уруп йөрмегине хайран галярды. Онуң сегсениң онундан гадам басандыгыны, тапдан гачандыгыны Рахман дуянокды. Ол улудан демини алды-да:

— Эҗе, саглыгың ненең? — дийди.

— Ай, бир дем гелиб-э дур. Чалтрак гелип машгалаңа ээ болсаң, онсоң өлэйсемем боля. Вий, келлэмде хушум галмандыр. Оглум, бошап гелдиңми?

— Ёк, бошап гелемок. Ёлум дүшди-де, гөрүп гидэейин дийип гелэйдим.—Рахман сыр билдирмеҗек болуп ашак бакды.

— Говы эдипсиң, балам. Гөзүмиң гуванҗы, билимиң даянҗы сендиң. Таңрым опам маңа көп гөрйэн экен. Яшымың соңунда иле йүзүгара борун дийип тама этмейэрдим. Вах, шол доганларың саг болан болса, сенем җеңаята йүз урмаздың, бирнеме эдеплирэк бордуң—дийип, Огулгерек эҗе улудан демини алды. Кеселден өлен адамсы, урушда гурбан болан үч оглы, Ашгабат йыкыланда вепат болан гызы, онуң йүрегине бакы яра салып гидипдирлер. Эне йүреги дашданам гаты. Эгер шол яралар даша-демре дүшен болса, олар бирчак эрэп-овранып гутарардылар. Рахман нэме дийҗегини билмэн, бирселлем дымып отурды. Бирхаюкдан хем башыны галдырып:

— Ери, эҗе, көнэни гойсана! Ханы, айт, агтыкларың сагмы, олары гөрйэмиң?—дийди.

— Вах, оглум. Өмри узак болсун, мени дири гездирип йөрен Алтын җан. Эгер ол болмаса, мен хачанлар өлүп гидердим. Эртир-агшам гелип хабар алын дур, герек-ярагымы гетирип берйәр. Яман гөзден сакласын! Шүкүр, агтыкларым хем улаляр. Оглум, сенден хат-хабар болмансоң, Алтын җан ызыңдан гитҗек болуп тайярлык гөрйәрди. Сен оны ынҗытма! Ол сениң өмүрлик ёлдашыңдыр. Алтын җан мени өз янында саклаҗак боляр, а мен «шу көне харабадан өлмән чыкмарын» диййән. Вах, оглум, Алтын җан хем азар барыны гөрйә. Ай, боля-да... Хернә саглык болаверсин!..

Рахман эҗесиниң айдянларыны диңлесе-де, Алтын хакда өзүче пикирленйәрди. «Эҗем хич затдан хабарсыздыр я-да ол хакыкаты айтмаҗак боляндыр, менден яшыряндыр. Ах, нәхили айтсамкам?» Огулгерек эҗе ене гүррүңе башлады.

— Оглум, Алтындан өйке-кине этме! Ол саңа яманлык этҗек болан дәлдир Оны ынҗытсаң, мени ынҗытдыгың бор. Олам мениң ялы эне болуп отыр. Энәниң гаррысам дендир, яшам. Билип гой, аял диениң әриниң ярпы гөвресидир. Аялың болмаса, ярпы гөврәң кесилип зынлан ялыдыр.

— Эҗе, Алтын барада пис гүррүң эшитдим. Онсоң...

— Оглум, ол нәхили гүррүң, айт!

— Ол Ораз билен гезйәрмиш. Муны посёлогың әхли адамлары хем билйәрмиш.

— Тоба... тоба! Бу нә төхмет? Ынанмагын, яландыр. Эй танрым, мениң арзылы гелниме шылтак япҗак болян, оңа төхмет эдйән кимкә? Хей, дилине отбаш чыкмышлар! Хернә ямандан өзүң сакла!—дийип, Огулгерек эҗе ёкарык середип, якасыны тутды. Онуң мүршерен йүзүнде гахар пейда болды.—Мен Ораз

жаны оглум ялы гөрйән. Онуң не гөзел машгаласы бар. Ёк, ол мунуң ялы пис иш этмез, балам. Хер гүн гелип халымдан хабар аля, юмшум болса эдйә. Шуң ялы-да төхмет бор экен. Бу сөзүңи Ораз жана айтмавери, ол сенден өлйәнчә яман гөрер. Жан ялы достуң, билеже ойнап өсдүңиз.

Эжели оглуң гүррүңи эп-эсли салым довам этди. Рахманда шүбхеленме дөреди. Огулгерек эже оглы билен ене көп көп гүрлешжекди, болмады. Рахман аяга галып:

— Эже, мен ховлугян, гитдим. Хош саг бол! — дийип, гапыдан чыкды.

— Вий, эййәм гайдыбержекми? — дийип, эжеси онуң ызындан даш чыкды. Ол нәче даш-төверегине эсевап болса-да, оглуны гөрмеди, ол гөзден йитирим болупдыр.

— Рахман жан, гидәйдиңми? — дийип, Огулгерек эже онуң ызындан гыгырып галды. Ол оглунын бейле чалт гитмегини гең гөрди. Болса-да, оны гөренине, отурып гүррүңлешенине бегенип, эсли салым салкын ховада дурды. Хоразларың гыгырян, итлериң үйрүшйән сеслери гулагына эшидилди. Йылдызлара эседип, даңың атмагына аз махал галандыгыны анды.

* * *

Ол чыраны сөндүрип, ятмакчы боланда, гапы какылды. Огулгерек эже гапыны ачды.

— Вий, оглум, бу сенми? Гелевери, гечевери!

— Саг болуң! Гечип отурмага вагт ёк. Ханы, Рахман гелдими?—дийип, Чарыев отагың ичине гөз айлады.

— Ол-а яңыжа гелди, бирселлем отурып, хәзиржек чыкып гитди. Ол сизе зерур герекмиди? Я-да ене болмаз иш эдәйдими?

— Рахман колониядан ругсатсыз гайдыпдыр. Ине, шу ёлдаш онуң ызындан гелипдир... Алып гидэйжекдик. Ай, боля-да...

— Вах, оңа ене жеза бийрлерми? Гөрле, онуң болуп йөршүни!—дийип, Огулгерек эже сандырап, Ягмыровың йүзүне бакды.

— Гарры, горкма! Хеммеси дүзелер—дийип, Ягмыров көчә бакан йөреди. Ол машына мүнди-де:

— Оразың өйүне сүр! Рахман онуң янына гидендир. Чалтрак болсана!—дийип, шофёры гыссады. Ол ёлбойы ичини гепледип баряр. «Өйүне барып билмез, ол ерде адам бар, тутарлар. Болса Оразың төверегиндедир. Ах, басымрак йөресене!» Ягмыров бойнуны узадып, көчә бакяр, гөрүнйән адам ёк. Машын сакга дурды. «Ине, Оразың жайы шу!» дийип, Чарыев үсти шиферли овадан тамы гөркезди. Ягмыров чилим отлап чекйәнчә, ол Оразы турзуп гелди. Ораз Рахманың колониядан гачандыгыны эшиденде:

— Хут шол! Өтен агшам мен достумың янына күшт ойнамага гитдим. Өе гелемде аялым: «Сени Рахман сорап гитди. Сес-ә шонуң сесине меңзейәрди» дийди. Мен: «Ёк, сен ялңышярсың, ол колонияда отыр» дийдим. А сиз онуң посёлога гелендигини анык билйәрсиңизми?—дийип, Ораз Ягмыровың йүзүне үшерилди.

— Хава. Ол яп-яңыжа эжесиниң янындан гайдыпдыр. Эгер бу ере гелмедик болса, ол нирә, кимиң янына бараркa?

— Өйүнде ёк. Биз эййәм барладык. Барайса хем тутарлар, адам гоюп гайтдык.

— Йөрүң! Ол посёлокдан чыкмадык болса, мен тапарын—дийип, Ораз машына мүнди.

Бу эдилйән гүррүңлери Рахман эшидип ятырды. Ол Оразың тамына етип барярка, машының гелйәни-

ни гөрүп, гүр агачларың арасында япырылып ятырды. Гараңкыда оны гөрйән ёкды. Ятан еринден: «Эжемиң янында сәхелче эгленен болсам, тутулжак экеним. Ах, пашмады! Гөр, достуң эдип йөршүни, милиция мени тутмага көмек эдйәр. Тиркешибер! Агшам хасаплашарыс...» дийип, машының ызындан юмругыны ченәп галды. Машының гарасы йитен соң, еринден турды-да: «Мениң барайжак гапым эййәм горавлыдыр» дийип, даң ягтылманка посёлокдан чыкмагың тәрини гөзледи.

Гүн гызарып доганда Ягмыров бөлүмиң гапысында машындан дүшди. Геле-гелмәне ол нобатчының янына барып:

— Нәме тәзелик бар?—дийип сорады. Нобатчы орнундан галды.

— Тәзеликми? Үйтгешик зада ёк. Йөне яңырак дуканың сакчысы бир нәтаныш адамың демир ёлуң үстүнден ховлукмач баряныны гөрүпдир. Мен шол тарапа бир милиционер ибердим.

— Ай, боля-да—дийип, Ягмыров отурды-да, чилим отламага дурды.—Ханы, колония телефон эдип болмазмыка?—Ол телефона якынрак сүйшди.

— Дессине геплешер ялы эдерис— дийип, нобатчы трубканы галдырды.

* * *

Гапы какылярды. Алтын тисгинип оянды. Отагың ичине, гапа сын этди, үмсүмлик, гөзүне дел адам гөрүнмеди. Ол тогаланып, столуң ашагына баран гызыны усуллык билен гөтерип орнунда ятырды, йүзүнден-гөзүнден огшады. Соңра турды-да, сагадына серетди. Сагадың кичи дили яңыжа бәшден гечипдир. Гапы ене-де какылды. «Бә, бейле ирден гапыны как-

ян кимкә?» дийип, Алтын даш чыкды. Хасасына сөенип, Огулгерек эҗе дур.

— Вий, ирләпсиңиз-ле!—дийип, Алтын гайненесине салам берди.

— Вах, гөзлериңе дөнейин, Алтын җан! Өңки аладам азмыды, үстесине бу нәме?..

Огулгерек эҗе гапының агзында отурды, гөзүниң яшыны сылды. Алтын онуң яшаран гөзлерине бакып: «Ах, ене нәме бетбагтчылык гарашярка?» дийип ховлукмач сорады.

— Айтсаңызлаң, нәме болды? Я-да кеселләйдиңизми?

— Вах, Алтын җан, мениң кеселим — Рахман. Ол гиҗәниң ярымында өе гелди. Кәесем-сөгсем-де, оглумы гөремсоң бегендим ве гөврәм дикеләйди. А соңра болса...

— Рахман?!. Ол ханы, ниреде? Айдың, соңра нәме болды?—дийип, горкулы гөзлерини Огулгерек эҗә дикди. Онуң йүреги гүрсүлдәп урды, сүңңүни саклап билмән сандырады. Огулгерек эҗе гелниниң сорагына гең галып:

— Вий, ол гелмедими, сен оны гөреңокмы? — дийди.

— Ёк. Мен ятып галыпдырын, ине, ояның дуршум.

— Ол түрмеден гайдыпмыш. Гелиним, оны гөзләп йөрлер.

— А мен акмак гүнузын ики бака ёртуп хеләк болдум, ызындан гитмәге тайярлык гөрдүм. Энеси, агтыкларыңа гөз-гулак бол, мен гитдим—дийип, Алтын аяга галды.

— Нирә?

— Милиция бөлүмине. Белки, Рахманы эййәм тутандырлар. Мен икиҗе агыз гүрлешип билмезмикәм.

— Алтын җан, гитме! Сенем сораг эдип хеләкләр-

лер. Эй таңрым, шуң ялы масгара этмәңде боланокмы! Вах, инди мен налач эдерин.

— Мен деррев гелерин — дийип, Алтын гейнип чыкып гитди.

Алтын гиденсоң, Огулгерек эҗе ики элини дызына гоюп, еринден турды-да, агтыкларының янына, отага гирди. Чөкүне дүшүп, көрпеҗе агтыгының эмай билен йүзүни сыпады, йүпек ялы юмшаҗык сачыны реҗеледи. Соңра ички отага гирди, кроватда ятан огул агтыкларына серетди. Олар хич затдан хабарсыз, рахат уклап ятырдылар. «Балаларым, сизинем гөргүдиңиз яман экени. Дөремән гечен, гөр, бизе нәхили эзъет етирйәр» дийип, додакларыны мүңкүлдетди.

Алтын тә бөлүме етйәнчә пикирленип барды. Рахманың колониядан гачмагы онуң аңына сыганокды. «Нәме үчин гачярка?» Кынчылыга чыдаманмы я-да мени, чагаларыны гөрмәгеми? Эйле болса, гөни өе гелерди, мени оядарды. Ах, онуң гачмагына нәме себәп болдука?»

Ягмыров ювнуп, участок инспекторы Чарыев билен нахархана гарбанмага уграҗак болуп дурка, гапыдан Алтын гелди. Ол ачык гапыдан кабинетиң ичине гөз айлап, чекилип ызына доланмакчы болды. Онянча Чарыев:

— Ёлдаш Рахманова, гириберин! — дийип гыгырды. Алтын дуран еринден бутнаман:

— Маңа начальник герекди — дийди.

— Начальниг-э ёк, ховлукмасаңыз гелер. Нәме юмшуңыз барды. Белки...

— Рахман гачып гелипмиш... Шоны гөркезселер...

— А-а... Шон-а бизем гөрҗек боляс вели, душуп билемзок—дийип, Чарыев гүлди. Соңра Ягмыровың кибтини гысышыны гөрүп:

— Бу гелин — Рахманың аялы, ёлдаш капитан — дийди.

— Эдил жүпүне дүшэй-дов! Сизиң яныңыза бармакчыдым, мазалы өзүңиз гелэйдиңиз. Йөрүң!—дийип, Ягмыров Алтыны янашык отаға алып барды, оңа отурмага орун гөркезди. Өзем оңа голайрак отурып, Алтыны сынлады. «Гөрмегей машгала экени. Алтын, дийсең, алтын». Соңра өзүниң кимдигини ве нәме юмуш билен гелендигини айтды. Алтын нәтаныш адама нәме сөз айтжагыны билмән дымып отырды. Онуң ягдайына дүшүнен Ягмыров:

— Рахман барада нәме дийжек болсаңыз, айдыбериң. Мен еке гөзлегчи хем дәл, мен онуң тербиечиси—дийди.

— Рахманы тутан болсаңыз, гүрлешмәге ругсат эдиң дийэйжекдим.

— Хәли ондан дерек ёк. Йөне онуң шу төверекде бардыгыны анык билйәс. Элбетде, оны тутарыс, бизден гитжек ери ёк. Хеләк эдйәр, ана шол эрбет.

— Хава-ла, ол нирә гитсин—дийип, Алтын еринден турмакчы болды. Ягмыров:

— Отурың, сизе бир сорагым бар—дийип, мылайым сөзледи.

Алтын балкылдап яша долан гара гөзлерини сылды, сре бакып, Ягмыровың сорагына гарашды. Ягмыров ховлукман бирселлем дымды, ене бирлай Алтыны сынлады. Соңра сумкасындан күти депдер чыкарып, онуң гатыны ачды-да:

— Шу якында Рахманың Черкез атлы досты бармы, онуң билен нәме арагатнашыгыңыз бар?—дийди.

— Черкезми?.. Хава, Черкез шу посёлокда яшаяр. Ол Рахманың досты дәл, йөне кәте олар тиркешйәрдилер. Биз мекдепде онуң билен биле ишледик. Ахлаксызлыгы үчин оны мекдепденем ковду-

лар. Хәзир ниреде, нәме иш эдйәнини айдып билҗек дәл.

— Ол сизе хич бир зат дийдими, гөвнүңизе дегдими?

— О сизе нәмә герек?

— Бу маңа герек дәл, сизиң үчин зерур — дийип, Ягмыров Черкезиң Рахмана язан хаты барада Алтына гүррүң берди.

— Пис адамың эдәйҗек төхмети шудур. Инди дүшнүкли: Рахманы гачмага меҗбур эден шол хагдыр. Онуң гахарҗаңлыгы хем-де ынанҗаңлыгы, гөр, ненеңси бетбагтчылыга элтйәр. Рахман хөлем шол гахарың есири.

— О нәхили төхмет?

— Рахман гошун гуллугына гиденсоң, Черкез маңа сөз гатып, гүнүме гоймады. Онуң максады—мени аял эдинмекди. Онуң пис ниети пашмады, алмытыны алды. Рахман тутулансоң, ол ене көне хеңине тутды. «Эгер болмаса, Рахман гелйәнчә, биле гезели» дийди. Мен: «Янрамаңы бес эт. Гайдып сөз гатсаң, үстүңден милиция арз эдерин» дийдим. Шонда ол: «Сени масгара эдерин, Рахмана ковдырын. Соңундан өкүнме!» дийип, маңа хайбат атды. Гой язсын! Беденими дилим-дилим кесселер хем, Рахмандан өзгә бакмарын. Муны Рахман билйәндир. Йөне онуң гөзүни көр эдйән, бейнисини чүйредйән—гахарҗаңлыкдыр. Бара-бара көшешер, иру-гич ялңышяндыгына дүшүнер — дийип, Алтын алма кимин тегелек яңагындан сырыгян бир дамҗа яшы бармагы билен сырды.

— Хава... хава, ол дүшүнер. Биз онуң эден гүнәсине дүшүнмеги, адам болмагы үчин, гиҗе-гүндиз алада эдйәрис. Саг болуң, меселе айдың. Ол Черкез дийлени билен болса оңатҗа гүрлешерис. Төхметчи өз җезасыны чекер.

Ягмыров Алтыны көпә денеч уградды.

* * *

Гүн гызарып пайза бойы галанда, Рахман гарадере батып, Гарагум каналының боюна барды. Ол назарыны сува дикди. Каналдан сув дыңзап акып дур. Хова ыссы, дымык, дем алмак өрән четин. Рахман каналың сувуна эл-йүзүни ювды, гошавучлап сув ичди. Ажөзе ичилен сув онуң йүрегини булады, бош ичегелери ызарлап гитди. Дызында ядавлык сызылярды. Барындан бетер ачлык хеләклейәрди; вагт гечдигиче гөзи гаранкырап, ысгыны гачярды, гөвреси ере сиңип барярды. Нирәдир гитмекчи болуп, кынлык билен аяга галды, төверек-дашына эсседи. Узакда, дагың япгыдында, «Москва» колхозының посёлогы, каналың гайрасында хем тәзе гуралан совхозын жайлары агарышып гөрүнйәрди. Каналың ики бойы гиден экеранчылык: гызарып бишен бугдайлар, гүлләп башлан гөк говачалар, хер ерде бөлек-бөлек экилен гавун-гарпыз пеллери гин сәхра, дийсең, гөрк берйәр. Рахман огланка бу текиз, гин мейданда дүе бакыпды. Шол вагт дүйәнин үстүнден күйзесини гачырып, сувсуз хеләк боланы ядына дүшди. О дөвүр ядына дүшенде, Рахманың тени сызлашып гитди. Гурак йыл геленде, экинлер сувсузлыкдан гурап, ынсаның гәллач, хайванларың отсуз галяндыгы ядына дүшди. Олар инди дүйш болуп галды.

Рахман каналың боюнда әйләк-бейләк йөрәп гидере угур тапмады, аслында онуң ядав гөвреси йөремәге гоянокды. Ол гүр гамышың ичине гирди-де, келлесиниң ашагына көйнегини гоюп ятды. Гөзлери сүзүлип, укы гуршап алды. «Ёк, хәзир ятып болмаз. Ниреденем болса, гарбапмак герек. Мундан артык ачлыга дөзүмим ёк. Нирә, киминкә барсамка? Доланып посёлога барсам тутулжак. Онда нәме этмели?» Онун

гөзлерини сырды. — Мени чөкерен эйсем аялың хасраты дәлми? Ах, Акгыз... Акгыз!

— Готур ага, Акгызы көп агзаяң. Айтсана, ненеңси оңа каст эдип билдиң, ол нәхили ягдайда болды?

— Ах, Акгызы ятласам йүрегим ловлап яняр, дилим тутуляр. Боля, гүррүң берейин, сениң гөвнүңи йыкып болмаз .Йөне мениң башыма дүшен ягдайы өзүңки билен деңешдирип гөр, белки, аялың барадакы пикириң үйтгәр.

— Айдың, мен диңлейән—дийип, Рахман орнашып отурды.

Гөзүни бир нокада дикип, Готур сөзе башлады.

— ...1944-нҗи йылың ноябрь айының аякларында мени гошун гуллугына чагырдылар-да, гөни Самаркант шәхерине ифратдылар. Гыш гечип, яз гелди. Биз фронта гитмегиң шайыны тутярдык. Ёлдашларым фронта ирадылар, мен болса гарахассачылыга ятып, тас өлүпдим. Ики айдан соң, чөп ялы игләп зордан аяга галдым. Фронта гидишим хем шол болды, уршушым хем. Мени өе гойбердилер. Агыр ише яравым ёкды. Ишлемесең, гүзеран гечйәрми, нәме? Шол себәпли мен дүканда чөрек сатыҗы болуп ишледим. Мениң ишлейән дүканым Марының Аял-гызлар институтының голайында ерлешйәрди, көпленч гызлар дүкана чөрек алмага гелердилер. Шонда мен Акгыз билен таныщдым, ол институтда окаярды. Эгер екеҗе гүн Акгыз дүкана гелмесе, онуң ёлуна гарашып, мең дәли-дивана болярдым. Ах, дүнйәде сөйүшмек ялы онат зат бармыка? Кәте тә даң ягтыляңча биз Мургабың кенарында отурардык, сувуң акышына, ай-йылдызлаң шөхлесине, гиҗәниң асуда дем алшыны сынлардык. Ах, о гиҗелер эдил шу вагтам гөзүмиң өңүнде дур!—Готур хамсыган ялы этди-де, чай овуртлап, ене өзүни эле алды. Ол ал-гызыл гүллере сере-

дип, улудан демини алды-да довам этди. — Гараз, гепиң түммек ери, бир йылдан соң мен Акгыза өйлендим. Акгыз бәш чаганың энеси болды. Биз багтлы яшадык. Менем башга дүкана ише гечдим. Йыл-йылдан харыт көпелйәрди, сөвда гызып, сенден гизләп нәдейин, дүшевүнт хем ганымат болярды. Жүбиң пуллы болса дост хем көпелер экени, чакылыгам. Чай орнуна арак ичип башладым, арагың кейпи мени, гөр, ненеңси ёргаладярды, дәлиредйәрди. Соңабака арак ичмесем кейпим гачып, дүнйә даралярды. Шейдип, иним, аракхор боланымы-да дуйман галдым. Ах, шол ады йитмиши ятласам, йүрегим дилим-дилим боляр, келләм айланяр. Беланың башы хем шол арак болды. Хава-да, инди өкүнмекден, гыжынмакдан не пейда. Эгер шу акылым шол вагт болса-ды, менем бейле габахат иш этмездим, багтыятан болмаздым. Арак мениң гөзүми гапды, хушумы гачырды, гараз, дәли этди.

Мен өңки Готур дәлдим. Акгыз гөзүме йылан-ичян болуп гөрүнсе, чагалар ит-гуш болуп гөрүнйәрдилер. Өе гелйән гүнүмден гелмейән гүнүм көп болярды. Мениң болшума чыдап билмән: «Аракдан эйгилик ёкдур, гой шуны!» дийип, Акгыз гөзи яшлы ялбарарды, зейренерди. Мен оңа: «Ёк, сени гоюп гидерин велин, муны гоюп билмерин, азар берме! Өзүм газанян, өзүм хем ичйән, саңа нәме? Харжың гутаран болса, «ме!» дийип, онуң өңүне петде пулы оклаярын. Ол: «Маңа пул герек дәл, сен герек. Бу болшун бизиң багтымызы гаралдар, чагалары етим гояр» дийййәрди. Вах, Акгыз мени чын йүрекден сөймейән болсады, онда ол мениң эдйән пыссы-пыжурлыгыма екеже гүнем чыдап билмезди. Йөне Акгыз бейле дәлди, ол мениң угрумда хер зада дөз гелжек аялды. Хава, иним, Акгыз шейледи. Мен акмага серет, Акгы-

зы унудып, орта яшлы дул аялың янына йыгы-йыгыдан гатнаярдым. Ине, бир гүн мен ол ерде кейп чекип отыркам, Акгыз гөни геләйсе нәтҗек. Кимде болса бири мениң болян ерими салгы берипдир, ёгса ол гелмезди. Гапы җаркылдап батлы ачылды. Мен тисгиндим, элимдәки аракдан долы булгурым-да хонда учуп дүшди. Авуны алдыран ач мөҗек ялы, гахарлы гөзлерими гапа дикдим. Гөрсем, гапының ич йүзүнде Акгыз дур. Ынансаң, хич хачан оны бейле халда гөрмәндим. Ол маңа шейле бир йигренчли бакярды велин, гөзлери тыг ялы ичимден гечип барян ялыды. Онуң шол йигренчли бакышы хәли-хенизем гөзүмиң өңүнден айрыланок. Ол гахарлы: «Йөр, өе! Илден галан ялага зар болдуңмы? Утан!» дийип, хайбатлы гыгырды. Ах, иним, шол ере гачан араклы булгур билен биле менден выжданам, сөйгем, хеммеси-де гачды. Мен нәхили боланыны, нәме эденими аңшырмандырын. Диңе сачагың үстүнде ятан пычагы алып, товсуп еримден галанымы билйән. Ах, мен бетбагт!— дийип, Готур гөзүни юмды-да, маңлайына юмруклады. Аз салым дымып отурды-да, гүррүңини довам этди. — Ганы өчен додакларыны мүңкүлдедип, Акгыз нәмедир дийййәрди. Эмма мениң гулагым о вагт сес эшитмейәрди. Йөне онуң күкрегинден чувдурилип акян гызыл ганы гөрйәрдим. Ине, иним, шол гызыл ган ятсам-турсам, гөзүмиң өңүнде дур. Нахар ийсем окарам, чай ичсем кәсәм гызарып ган болуп дуран ялы. Хенизем Акгызың: «Йөр өе!» дийййән сеси вагтал-вагтал гулагыма эшидилип дур. Бир йыла деңич мен не уклап билдим, не оя гезип билдим. Хачан гөрсем, Акгыз гөзүмиң өңүнде. Укласам-да Акгыз шол күкрегинден акян гандан окараны долдуряр-да: «Ал, ич! Мениң ганым, белки, арагың зәхерини тениңден чыкарар, сенем адам санына гошуларсың!» дийййәр.

Бейле яшап билжек дәлдим. Чалтрак суд болуп, өлүм жеза берилмегини дилейәрдим, олам болмады. Өзүми өлдүржегем болуп гөрдүм, оңа-да сакчылар ёл бермедилер, олар ики гезек мени йүпден айырдылар. Хава, инди не өлп, не-де дири, йөне яшан болуп йөрүн-дә—дийип, Готур элини маңлайына дирәп, сессиз-үйнсүз отурды.

Рахман кәсәниң дүйбүнде галан чайың шеммесини гапдала дөкүп:

— Элбетде, адамы өлдүрмек—вагшылык, хатда онданам бетер — дийди.

Готур келлесини галдырды.

— Иним, нәме дийсеңем бәрден гайдя. Бир чаганы кемала гетирйәнчә ата-эне, гөр, нәхили азап чекйәр, гүл өмрүни сарп эдйәр, сен болса оны... Ах, шо ады йитен арак! Шол дәлми мени хемме затдан айран: Акгызданам, чагаларданам. Ханы, менде нәме бар?! Хич зат. Аракхор хем-де ганхор адыны алдым. Мен-ә шу дөвлетиң сахылыгына, гечиримлидигине хайран. Мениң кимин кеззаплары эдил гүжүк атан ялы, хол мейдана чыкарып атмалы.

— Хер ялнышяны атыберсең, юртда адам галмаз, Готур ага.

— Хей, адам өлдүрмекденем ялңышлык бормы? Ёк, бу ялңышлык дәл, вагшылык. Хатда вагшы хайванлар-да өз хемрасыны өлдүрйән дәлдир. Йөне боля-да...

— Ол айдяның хак сөз. Йөне эден гүнәңе лайык жезада алыпсың. Готур ага, мөхлетиңи гутарып барарсың, чагалары тапарсың, ене өйленерсиң.

— Иним, колониядан чыкянчам элли яшдан гечйән... Болманда-да, мен Акгыздан соң инди аялың йүзүне бакып билмен. Чагалар диййәңми?.. Олар ганхор атадан берейәм йүз дөндерендирлер. Мен

нэдип оларың йүзүне середип билерин. Ах, иним йүрегим ярылайжак боляр. Билсең, кэте-кэте бейиге чыкып, хеммелер эшидер ялы: «Адамлар! Гахарланмаң, ойланман гадам урмаң, сонундан өкүнерсиңиз, эмма пейда болмаз. Гахарыңызы ювдуң, сакланың!» дийип, сесимиң етдигинден гыгырасым гелйэр. Ханы, мениң сөзүм инди ер тутярмы, нэме? Иним, билип гой, айдян сөзлерим — йүрегимиң налышыдыр. Хава, мен-э гам-гуссадан, өз эден гүнэме өзүм яныл, иругич өлерин. Сениң болса гелжегиң алнында. Ынха, хэ диймэн өе барарсың, аялың, чагаларың, дең-душларың өңүнден ылгашып чыкарлар. Шонда суд болаиың хем, мунда отураның хем ядыңдан чыкар гидер. Чагаларыңы дашыңа үйшүрип, сөйгүли аялың билен дызлашып чай ичмек, гөр, бу нэхили багт, саңа ол багт гарашяр, иним..»

Готурың шол айдан сөзлери диңе инди Рахманың маңзына орнап уграды. Ол Готурың: «Акгызың күкрегинден акян гызыл ган» диен сөзлерини өвран-өвран гайталап айтды. Муны гөз өңүне гетиренде, онуң бедени гагшап, келлеси айланды. Рахман ене аз салым гөзүни юмуп ятды. Соңра бөкүп еринден турдыда, чатмадан батлы чыкды.

• • •

Ораз рейсден гайдып гелйэрди. Ол нэче ховлуксада, гараңкы дүшмэн шэхерден чыкып билмеди. Йүксүз машын, дийсең, еңил барярды. Гөкде йылдызлар гөрнүп, тэзе ай эййэм дагың аңырсында гизленип башлапды. Ораз бойнуны кабинадан чыкарып, дерлэн йүзүни совук шемала тутуп баряр. Шэхерден

узаклашдыгыча, ёлда гатнав азалярды. Ораз илки хиңленип айдыма башлады. Бирден хем гашлары чытылып, йүзүнде тукатлык пейда болды. Онуң пикири ене Рахмана барып етди. Өзүне эдилйән төхмет оны ынҗалыкдан гачырярды. Черкез билен энче йыллар салам алышян-да болса, онуң бейле бетпәлдигини аңмаярды. Эгер бу гүн Ягмыров болмадык болса, Ораз Черкези мазалыҗа енчҗекди, ондан арыны алҗакды. «Дур, төхметчиниң җезасы бир юмрук дәлдир, агырракдыр. Гой, о җезаны суд берсин!» дийип, Ягмыров Оразың элини тутды, Черкезиң төхметчи хөкмүнде җенаята чекилмегини бөлүмиң начальнигинден хайыш этди. «Ери, Черкез-э төхметчи, а Рахман нәме дийсене! Алтыны җигимден кем гөремок, ол болса маңа төхмет эдйәр. Хий, бу болҗак ишми? Ах, аңкасы ашан Рахман, сен шол гахарҗаңлыгың зерарлы нәхили пис ишлере баш гошдуң. Вах, өңки җенаятың азмы, үстесине бу нәме?» Ораз достуның эдйән төхметине гахарланярды, эмма җенаят үстүне җенаят эдип, онуң хеләк болуп йөршүне гынанярды, оңа хайпы гелйәрди.

Өңде, ёлуң гырасында бир гара гөрүнди. Ораз пикиринден ояныл, машының бадыны песелтди, кимдир бириниң элини галдыряндыгыны гөрди. Дессине тормоз берип, машыны тогтатды.

— Хо,ол оба мени әкидиң!—дийип, нэтаныш кабинаны ачды.

Ораз Рахманы сесинден танады. Ол ала гөзлерини петредип, Рахмана бакды. Ине, ики достуң гөзлери бири-бирине каклышды. Йөне ол гөзлерде бу вагт шатлык екды, терсине, гахар-газап мөвч урярды. Диллер тутулып, гөзлер геплешйәрди. Ораз: «Гөкдәки дилегим ерде говушды. Гүрлешмәге ягдай дөреди. Йөне ол гепе дүшермикә, сөзүме гулак салармыка?»

Рахман: «Сениң билен аныгыны этмән гитмерин. Чола ерде душаның кем болмады».

— Мүнд-э, мүнжек болсаң!—диййп, Ораз хемлели сөзледи.

— Ёк, ханы, дүш!—диййди-де, Рахман элини жүбүсине сокуп, машының өңүне гечди.

— Ине, дүшдүм — диййп, Ораз узын аякларыны салдамлы басып, Рахмана тарап йөреди, ол Рахманың элинде пычак гөрүп сакланды, гылыгының гең дәлдигини аңды, онуң херекетине гарашды.

— Рахман өлүп, аялы дул галандыр гүман этдиңми? Я милиция арка дуряңмы, ә?

— Рахман, оюн эдйәңми я...

— Ойны сен Алтын билен эдйән, мениң чыным. Инди билйән, Алтына акыл берип, үстүмден милиция арз этдирен хем хут сен. Мени туссаг этдирип, шейтжек экениң-дә?!

— Бес эт! Төхмет этмәге нәхили дилиң баря, акмак!

— Алтыны аздырмага нәхили богнун ыся.

— Утан!

— Сен утан! Мен сениң аялың гужагына гиремок.

Рахманың ажы сөзи Ораза тыг болуп санжылды, онуң гахар кәсесини долдурды, гөзлерине ган айланды. Сакланып билмеди.

— Эй, сениң бир...

— Якын гелме, бөврүңден санчян!—диййп, Рахман пычагы Ораза чеңеди. Ораз чалт товсуп, Рахманың гошарындан тутды-да гаңырды. Пычак ере гачды. Ораз онуң якасындан тутуп, гүйчли юмругы билен Рахмаңың дулугына чалды. Рахман энтиреклəп йыкылды. Дессине еринден галып, Оразың үстүне тонулды. Оразың юмругы оны ене ере чалды. Гүйжүниң песдигини аңансоң, Рахман ятан еринден:

— Гел, өлдүр! —дийип мөңңүрип аглады.

— Ёк, мен сениң ялы эжизе ганым дәл. Ери, кими өлдүрмекчидиң? Өз сөйгүли аялыңымы, достуңымы? Хей, нәлет сиңен тентек! Ёгса-да, сең бигайратың элинден ягшы иш гелмез. Тур!—дийип, Ораз Рахманың кибтинден тутун галдырды. Соңра ёлуң гырасында отуртды-да, машына тарап йөреди. Ерде ятан пычагы алды, депип дөвди, оны элиниң етен ерине оклап гойберди. Машының кабинасындан папирос алып, Рахманың янында гелип отурды. Рахман хенизем аглаярды. Ораз оңа :

— Бес эт! Ал, чек!—дийип, папирос узатды. Рахман йүзүни кесе совды, ер дырмалап, сесини чыкарман отурды. Эп-эсли вагт Ораз хем оңа сөз гатмады. Демини дүрсэп, чилим отлап чекди. «Гөр, онуң болуп отурышыны. Ери, бу тентеге нәхили геп дүшүндирип борка?» дийип ичини геплетди. Бирселлем Рахманың йыгрылып отурышыны сынлады-да, ол барада чекйән ахмырыны йүзе чыкарды. Черкезиң эдйән төхметиниң себәбини, Огулгерек эжедир Алтының гөрйән хеләкчилигини, бүтин посёлогың Рахманы нәлетлейшини жаныгып айтды.

— Хава, Рахман, ягдай-а шейле. Индем өз билеңиңи эт: ислесең доланып колония бар, ислемесең-де огры гүжүк ялы шейдип сүмсүн-де йөр. Йөне билип гой, сениң гачып гитжек угруң ёк. Бу гиже тутулмасаң, эртир тутуляң—дийип, Ораз машына мүнди.

* * *

Подполковник Мередов гүнортан өе гыссаглы гелди. Ховлукмач нахарланып, чыкып гитди. Ол машында барярка иркилйәрди. Гижәниң укусы, дийсең, хеләклейәрди. Ол гөзлегде болуп өтен гиже ятмага

пурсат тапмады. Шәхериң түрлүшык-монтаж управлениесиниң гапысында машын сакга дуранда, гөзүни ялта ачды. «Бэ, иркилжек болян» дийип машындан дүшди-де, чалт йөрәп икигат овадан жая гирип гитди. Управлениеде көп эгленмән, машына мүнүп, туссагларың ишлейән ерине гитди. Иш вагты соңлап бäрярка, кепән додакларыны ялап, ядав халда колония гелди. Гапыда оңа ишгәрлер гарашярдылар. Мередов:

— Шу гүн-ә ыссы хеләклежек. Бар, айт, бир чайнек чай гетирсинлер!—дийип, узын бойлы йигиде буюрды. Чай гелйәнчә, ол ишгәрлериң энчемесини кабул этди. Пенжиреден туссагларың вагырдысы эшидилйәрди. Мередов сагадына середип, еринден галды-да, гапыдан бойнуны узадып:

— Ёлдашлар, ховлукмач ишиңиз болмаса гайдың, мен хәзир туссаглары кабул эдип башлажак. Ынха, оларың гарашяны хем бар — дийип, орнунда гелип отурды. Соңра кәсә чай гуюп ичди-де, туссаглары кабул этди. Олар ызлы-ызына гелйәрдилер, өз арз-шикаятларыны начальниге айдярдылар, Мередов ягшы гараңкы дүшенде туссаглары кабул эдип гутарды. Ене гызгын чай буюрды. Сонра орунбасары майор Амановы телефонда янына чагырды. Ол трубканы гоян дессине телефон жыңңырдап сеслеңди. Трубкадан аял сеси эшидилйәрди. Мередов гүлүп:

— Гөзелим, гыгырыбермесене!.. Хава. Вах, вагтым ёк. Маңа гарашман-да ийиберең, гижрәк барарын. Боля—дийип, телефоның трубкасыны орнунда гойды. Соңра радионы ачды, ондан якымлы түркмен айдымы эшидилди. Ол: «диңлемәге вагтым ёк» диен ялы келлесини чайкап, радионы япды. Аманов гелип отурды.

— Нәме тәзелик бар? Ханы, капитан Ягмыров телефон этмедими?—дийди.

— Шу вагт-а тәзелик ёк. Ягмыров биленем яңыжа гүрлешдим. Шол эртирки айдян задындан башга хич хили хабар ёк.

— Бә, валла, ол нирeде гезйәркә? Ёллар саклымыдыр? Ахмал болман, онуң ниети говы дәл. Тәзе женаята ёл берип болмаз, оны чалтрак тутмак герек. Рахман себәпли мен министриң өңүнде йүзүми саралтмалы болдум, ол бизе пугта кәеди. «Элиңизе тутуп берлен женаятчыны хем саклап билеңзок» дийди. Онуң айдяны догры. Хава, ёлдаш майор, болса-да Рахман бизиң абрайымызы ере чалды.

— Гиже-гүндиз бизем-ә бош отурамзок, тербиечилик иши-де эрбет дәл. Йөне төтәнден болан зат. Мен-ә Рахманың гачмак максадының бардыгына ынанмаярын, келесаңлык эдип гидипдир. Эгер шол хат болмадык болса, ол колониядан ковсаңам гитмезди.

— О-да бичем дәл, йөне факт гөрнүп дур. Ол гачды. Милициядан хабар ёкмы?

— Энче ерлер барлапдырлар, эп-эсли иш гечирилипдир. Шу вагта белли нетиже ёк болара чемели.

Начальник ве онуң орунбасары Рахманы ене нирелерден, нәхили гөзлемелидиги барада гүрлешдилер, оплaндылар. Гиң кабинетиң ичине үмсүмлик аралашды. Бирден телефон сеслeнди. Мередов оңа гөвүнли-гөвүнсиз элини етирип, укулы гөзлерини овкалады. Ине, онуң тукат, ядав йүзи ягтылды, зөвве еринден галып:

— Хош хабар! Бердиев Рахманың өзи гелэйипдир—дийип, Амановың йүзүне бегенчли бакды.

— Бә, хут өзи гелэйдимикә? Эгер шейле болса, бу оңат зат.

— Хәзир оны гетирйәрлер, гүрлешип гөрелиң.

— Ёлдаш начальник, келесанлык эдип гидендир диййип, мен айтмадыммы! — диййип, Аманов йыл-гырды.

Вагт гечмэнкэ, капитан Соколов Рахманы алып гелди.

— Сиз тутдуңызмы я догрудан хем онуң өзи гелдими?—диййип, Мередов Соколова йүзленди.

— Онуң шэхере гиренини билип, бизем-э ковдук велин, эмма етип билмедик. Ёгсам оны колония гелмэнкэ тутярдык — диййип, Соколов Рахманың йүзүне гахар билен бакды. Рахман йүзүни ашак салып йыгырылып дур. Онуң сачы өсгүн, эгин-эшиги, аягындакы ботинкасы дуршуна чаң. Ол хашылдап дем алярды. Мередов Рахманың голайына барып:

— Ери, бу нэ болуш?—диййди. Рахмандан сес чыкмады.

— Ики гиже-гүндиз сениң ызыңда, гөр, нэче адамлар хелэк болдулар, укусыз гөзлег гечирдилер. Сен шоны билйэмиң, жогап бер!—диййип, капитан Соколов Рахмана дазарылды. Мередов элини салгап:

— Ховлукман! Ол эден женаятына жогап берер.— Ол Рахмана йүзленди.—Айдыбер, биз диңлейэс.

— Гражданин начальник, мен нэме айдайын? Гитдим, индем гайдып гелдим... Шу махал хич сөз айдып билжек дэл. Мениң келлэм айланып дур. Ругсат эдиң, мен сизе эртир гачмагымың себэбини жикме-жик айдып берейин — диййип, Рахман ялбарды. Мередов ойланды-да:

— Боля. Экидиң, ёлдаш капитан! Гой, оны айратын камерада сакласынлар. Ёлдаш Аманов, сизем дессине хабар эдиң, гөзлегде йөрен ишгэрлер гелсинлер. Хава, милиция бөлүмлерине хем айтмагы ядыңыздан чыкармаң!—диййип буюрды. Олар чыкып гиден соң, Мередов:

— Тапыланы говы болды, ёгсам бу тиже-де хелэк болардык—дийип, өз-өзи билен геплешип, гапыдан чыкды.

• • *

Колонияның томускы клубы адамдан хырын-дыкынды. Сахнада үстүне гызыл мата япылан узын стол дур. Онуң аңырсында Мередов, онуң сыясы-тербиечилик барадакы орунбасары Дурдыев, Ягмыров ве колонияның көпчүлик советиниң членлери отырлар.

Туссагларың өңүнде йүзүни саллап, кәте хем йүзүнден бурчак-бурчак акян дерини сырып, гачгак Бердиев Рахман отыр. Ол гөзүниң гыйтагы билен сахна бакяр-да, хашлап дем аляр, элини йүзүне тутуп пикирленйәр. «Акмак келле, ханы, инди бу отуран адамлара нәме җогап берҗек. Мениң сөзүме ким ынанар, киме даянярын. Эгер туссаглар голдаймаса, маңа берк дегерлер».

Мередов сөзе башлады. Ол партияның хем хөкүметиң юртда җенаятчылыгы ёк этмек барада гүнделик алада эдйәндиклерини, муңа туссагларың дүшүнйәндиклерини айтды. Соңра колониядан энчеме адамларың оңат хүнәр ве тербие алып, мөхлетинден озал бошап гидендиклерини белледи. Эмма шу оңат нетиҗелери пуҗа чыкаран, коллективиң абрайыны гачыран Рахман, онуң гачышы хакда отуранлара гинден гүррүң берди. Ол сөзүниң соңунда туссаглара йүзленди.

— Рахманың эден җенаяты суд җогапкәрчилигине чекмәге лайык. Йөне илки бада, гой, ол сизиң өңүңизде җогап берсин. Рахман—җенаятчы, сиз хем онуң судьясы. Ине, ол отыр—дийип, Мередов Рахмана га-

рап элини узатды. Туссаглар боюнларыны узадышып, Рахмана серетдилер.

Аз салым хич кимден сес чыкмады: туссаглар өзара пикир алышярдылар. Кэбирлери эллерини салгашып: «Бизе нэме, хонха Рахман, хонха-да начальниклер! Өзлери нэтселер, шейтсинлер» диййэн ялыдылар. Көпүсиниң вели Рахманы язгаряндыклары йүзлеринден беллиди.

— Ханы, ким геплежек!—дийип, Дурдыев туссаглара йүзленди.

— Мен — дийип, гараягыз, узын бойлы йигит ориундан енил галды, батлы йөрэп трибуна барды.

— Рахман эрбет адам дэл. Ол бир гезек ялнышыпдыр, хий, ялңышмаян адам бармы? Хатда, көпи гөрен келлели адамлар хем ялнышяр ахырын. Рахман нэме? Ол энтек яш, энтек аклы гоялмандыр. Ана, шонуң үчинем, ол ялнышяр, нэме эдйэнини өзи-де билеңок. Хачан-да өзүниң колониядан гачандыгыны аңанда, ине, гөрщүңиз ялы, өз аягы билен йөрэпджик гелэйипдир—диенде, туссаглар вакырдашып гүлүшдилер. Кимдир бири: «Ери, лакгылдап дурма-да, гайдыбер!» дийип гыгырды.

— Гражданин начальник «суд этжек» диййэр, суд болар ялы ол женаят эдипми? Мениң-э пикирим шейле, мени шу отуранларың хеммеси-де голдарлар.

— Маңа ругсат эдиң! — дийип, орта гүрпде отуран туссаг батлы трибуна тарап йөреди. Бу бригадир Иллиди, Рахман онуң бригадасында ишлейэрди. Ол трибунадан дүшүп баран йигидиң йүзүне гахарлы бакып, элини салгады-да:

— Ёк, сени голдамарыс, Назар! Белки, сениң акылың «гоялан» дэлдир—дийди. Инди туссагларың гүлкүси клубы ярайжак болярды. Илли сөзүни довам этди:

— Мен үч йылдан бәри бригадир болуп ишлейәрин. Шу дөвүрде бизиң бригадамыз агзыбир, жаныпкеш ишлейәр, планымыз мыдама доляр. Бригада-да тертип-дүзгүни бозян ёкды. А инди нәме? Рахман гачып бизи масгара этди, бригаданы ыза тесди. Догры, онуң зәхмет чекишине сөз ёк, а гачмак? Ичимизде еди-секиз йыллап отуранлар хем бар. Гой, айтсынлар, олар колониядан туссаг гачаныны гөрүпмидирлер! Ёк, айдып билмезлер. Эйсем муны Рахман билеНокмы, нәме? Оңат билйә? Эгер билйән болса, онда оңа берк темми бермели, гой, ол совет кануныны бозмак болмаяндыгына ягшы дүшүнсин, галыберсе-де, МВД-ниң ишгәрлериниң элинден сыпып билмежекдигини пугта билсин. Рахманың гачмагына азда-кәнде биз, ягны шу отуранларам гүнәкәр. Онуң мурдар хыялыны ичимизде билйән хем болупдыр. Нәме үчин олар дымып отырлар, себәбини айтсынлар, оларам жогап берсинлер.

Туссаглар ызлы-ызына чыкып гепледилер, Рахманы язгардылар, оңа берк темми берилмегини хайыш этдилер. Готур ыздакы хатарда илки букулып диен ялы отурды. Онуң йүзи кә чытылып, кәте язылярды, гөзүни юмярды, ак сачыны мынчгалаярды, ойланярды. Готурда ики дуйгы гөрешйәрди: бири—Рахманы акламак, бейлекиси—язгармак. Тең-ахыры ол пикирини жемледи, икинжи дуйгы үстүн чыкды. Готур салдамлы йөрәп трибуна барды, үсгүринди, йүзүниң дерини сырып, сөзе башлады.

— Хава, Рахман мениң достум, оны иним ялы оңат гөрйән. Рахмана дегйән таяк маңа-да дегйәр. Догруданам, Рахман оңат адам. Онуң гүл ялы машгаласы бар, чагалары өсйәр. Шо багт үчин ики йыл дәл, йигрими йыл гарашмалы-да болса аз. Йөне Рахман аялыны, чагаларыны гөрмек үчин гачмады, бе-

тери, ол аялыны өлдүрмек үчин гачды. Шу—онуң иң яман женаяты. Диңе шу габахат нияти үчин оңа агыр жеза бермели. Рахман диенимизи тутман, менем уяда гойды. Вах, мен онуң гачмак хыялыны дуян болсам, аягыны сындырардым вели, гачырмаздым. Арман гапыл галдым. Шонда хем мен гүнәкәр, мени язгарың. Адамлар, ынаның, онуң эрбет пәлинден эл чекип, колония доланып гелмеги йөне ерден дәл. Бу онуң өңки пикирлеринден халас боландыгының шаяды.

Туссагларың, хасам, Готурың айдян сөзлери Рахманың эндамына пычак болуп санжылярды. Оны дер басып, мөңңүрип аглайжак болярды. Рахман илки туссаглардан голдав ислән болса, инди оларың бетеррәк язгармагыны ислейәрди. Хак айдылян сөзлериң авусы онуң булашан акылына, пис хәсиетлерине тәсир эдйәрди, ол яралара мелхем болярды. Йыгнагың соңунда, оңа сөз берленде, Рахман шейле дийди:

— Гражданин начальник, адамлар! Сиз хәлем маңа дөзмезчилик эдйәрсиңиз, мениң яшлыгымы назарда тутярсыңыз. Эмма мен иң агыр жеза лайык адам. Хава... Ёгсам өз сөйгүли аялыңа төхмет этмек, ондан өйкелемек бормы? Оны өлдүрмегиң күл-күлүне дүшмек хакында айтмага дилим хем баранок. Ханы, айдың, бу адамың аңына сыгжак затмы? Мен энче йыл аяллы болсам-да, онуң манысына дүшүнмейән экеним. Гөрүп отурсам, дурмушам, багтам, хатда бүтин өмрүм-де аялым билен багланышыклы экени. Аялыма каст этмек билен мен өз жаныма каст эдипдирин. Ынаның, муңа инди дүшүнип галдым.

Кәте биз өз аялларымыз барада, гөр, нәхили эрбет пикирлер эдйәрис. Өз дилимиз билен айдаңда, олар азгын, бивепа болуп гөрүнйәрлер. Эмма азгынам өзүмиз, аяллара шылтак атян-да, масгаралаян-да,

хеммесем өзүмиз. Мен мунна өңрәк дүшүнен болсадым, онда туссагам болмаздым, алдыңызда шейдиң хем дурмаздым. Хава, инди йигрими йыл отурмалы-да болса, мен разы.

Рахман улудан демини алды-да, орнунда отурды. Онуң сөзүни туссаглар үнс билен диңледилер. Башларыны саллашып отуранларының гөренде, Рахманың айдан сөзлери олара тәсир эден болара чемели. Туссаглар ойланярдылар. Гой, ойлансынлар.

* * *

Майор Дурдыев бир пенже хаты Ягмыровың өңүне оклады-да:

— Бошап гиден туссаглардан ве оларың машгаласындан гелен хатлар. Сизем окап гөршүң — дийди.

Ягмыров әйнегини дакынды-да, хатлары окап башлады. Кәбирини окап, чалт бейләк гойярды, хаты гайталап окаярды, элинде саклап пикирленип отурярды. «Мен сизде отурып чыкан Бегенҗовың аялы. Өз миннетдарлыгымы сизе айтмак ислейән. Адамымы тербиелемек үчин чекен зәхметиңизе танрыялкасын! Өңлер, туссаг болманка, бизиң гүнүмиз бир болса, уршумыз ики борды. Ол ичип өе геленде, чагалар гизленйәрдилер, мен горкымдан сандыраярдым. Бизи урярды, хорлаярды. Бизиң рысгымызы гәдип арак ичйәрди, гүзеранымыз четинди. Оны инди танар ялы дәл: арагың адыны хем тутанок, бизе-де, өе-де ыхлас билен середйә. Ишден гелсе чагаларыны дашына үйшүрип, гүлүшдирип отыря. Кәте мен ондан: «Какасы, сени о ерде нәхили тербиеледилер?» дийип сораян. Ол гүлүп: «Әх-ә, айтҗак дәл. Ёгсам, сениң хем гидесиң гелер» дийип гүлйәр. Элбетде, эдйән ишиниң аңсат дәлдигини билйән. Мениң ялы энелери,

көп-көп чагалары багтлы эдениңиз үчин еке мен дәл, хемме ил сизи хорматлаяр. Саг болуң, чекен зәхметиңизе!»

Хатлары окап, Ягмыров ериндеи галды. Ол тә өз кабинетине барянча пикирленди. «Хава, бизе ил шейле баха берйән болса, укусыз гечирйән гижелеримиз, чекилйән жепа бидерек дәл экени. Ёк, биз ядамалы дәл. Хий, илиң багты үчин чекилйән зәхметде ядап бормы?!».

• • •

...Ягмыров трубканы орнунда гойды-да, Рахманы янына чагырды.

Көп гарашдырман Рахман гапыдан гирди. Ягмыров мылайым йылгырып:

— Чакылыгың себәбини билйәмиң?—дийди.

— Белли зат. Өвүт-несихат бермәге чагырансыңыз-да—дийип, Рахман ашак бакып дурды.

— Бу гезек онуң үчин дәл. Алтыны чагырып, хат языпмыдың?

— Хава—дийип, Рахман йүзүни галдырды, Ягмыровың гөзлерине бирхили умыдыгәр бакды.

— Алтын чагаларыны хем алып гелипдир. Олары ызына гайтармалымы я?..

— Гражданин капитан, хайыш эдйән. Ругсат эдиң, ынамыңызы өдәрин — дийип, Рахман толгунды.

— Бар, шу хаты нобатча бер! Йөне нычагың болса, гоюп гит. Билип болмаз, гахарлансаң...

— Я, гражданин капитан!..

Рахман бегенжине учайжак болярды. Ол ылгашлап чыкып гитди.

ХЕКАЯЛАР

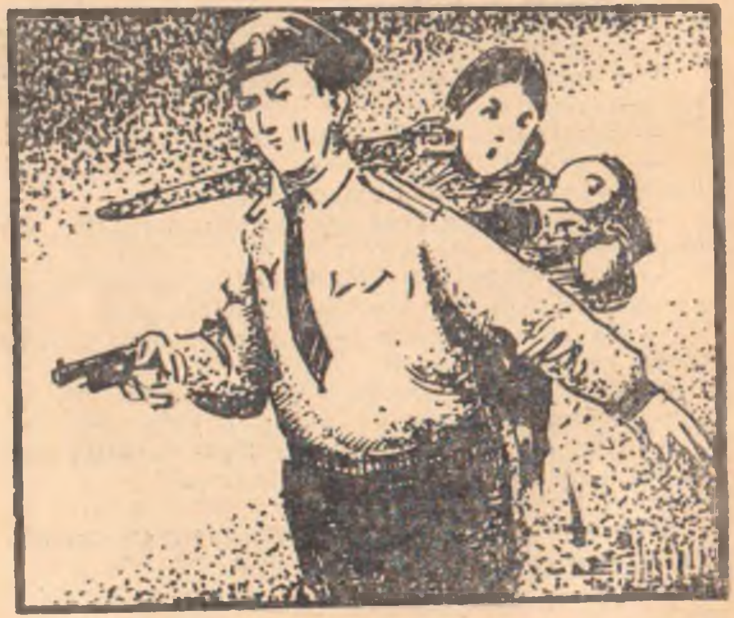

АҚ ГАПЖЫК

Гурбан дөвүлен аягыны эмай билен овкалап гөрди. «Сыңкы битсе-де, агырысы айрыланок, валла, бу нәме болдугыка?» дийип, ичини геплетди. Ол шол дөвүк зерарлы эййәм үч айлап яссыкда ятыр. Онуң ичи гысяр. Ол Алманың гелерине ховлугып, сагадына өвран-өвран бакяр. Таяга сөенип, ювашжа еринден галяр-да, пенжирәниң өңүне барып, эсли махал дуряр. Көчеде мәхелле көп: кимси илерик баряр, кимси гайрак. Гурбан ишден гайдып барян адамлары гөренде: «Чалтрак ише чыксадым, ятмакданам халыс ирипдирин. Хей, шуң ялы-да йүреге дүшгүч кесел бормы!» дийип, улудан демини алды. Шу пикирлер билен Гурбан эп-эсли вагт пенжирәниң өңүнде дурды. Шакырдап гапы ачыланда пикиринден оянып, гапа тарап өврүлди.

Алма ичерик гирди.

Гурбан онуң чытык йүзүни, ишаран гөзлерини гөренден:

— Саңа нәме болды? — дийип, ховсала дүшди.

Алма бирбада сесини чыкарман, элиндәки сумканы Гурбаның өңүне оклады. Гурбан сумканы алды-да:

— Саңа диййән, айтсана, нәме бейдиң дурсуң? Я бири гөвнуңе дегдими?

— Гөреңокмы, сумканы кесипдирлер. Айлыгымы алып, шоңа атыпдым, машындан дүшемсоң гапжыкда ёк, пул-да. Зәхер иймишлер!—дийип, Алма агламага дурды.

— Бес эт! Болҗак иш болансоң, агламакдан не пейда. Белки, огрыны тапарлар, пулумыз элимизе говшар.

— Тапылҗак болса, огурланмазды. Вах, гысләшыкда мүнмәйинем дийдим-ле, ене болмады. Бүтинҗе бир айлап чекен зәхметим бидерек болды. Гүндизиң гүни таланарын дийип, бирҗик-де пикир этмәндим.

— Ах, мугтхор неҗислер, элиме бир дүшседиңиз, мазалыҗа бокурдагыңызы овардым!—дийип, Гурбан гахар билен юмругыны дүвди. Дүйби кесилен сумканы сыплап, оны столуң үстүне оклап гойберди.

Алма айлыга сабырсыз гарашярды. Оңа пул зерур герекди. Гурбаны бол-элин ийдирҗекди, гызына эшик алҗакды, эгер сүйшүрип билсе, эҗесине-де аз-кем көмек этҗекди. Ине, буларың хич бириси хем болмады. Өзи кесел яталы бәри Алманың пулдан тысыляныны Гурбан хем билйәрди. Оңа небси агырярды.

— Дарыкма, азрак ийип оңарыс я-да карз-ковал аларыс. Басым менем ише чыкарын—дийип, Гурбан гөвүнлик берди.

— Элимдәки задымы алдыраныма гынанярын. Беланы иймишлер, шейдип зат ненден, ач өләерлер!—дийип, Алма огра гаргыняр.

— Индикиде беркирәк боларсың. Алма, бар, милиция дуйдур!

— Милициядан пейда боласы ёк-ла. Хайсы бир кө-

чеден барының жүбүсини барласышлар. Гөр, ол не-жис эййәм нирeден чыкандыр.

— Хер нчик-де болса, милиция айдып гөялы.

— Гурбан, мен-э пулумы алдырдым дийип, милицияның гапысындан бармага утанярын. Аяк үстүне галаңсоң, өзүң барыбер—дийип, Алма кухня бака угpады.

Алма нахар тайярлаянча, Гурбан ятан ериңде гөзлерини потолога дикип, бир задың пикирини эдйәрди. Ол Алманың «Гурбан, мен дессине чөрек алып гелейин» дийип, чыкып гиденини-де чала аңшырып галды.

Бирден гапы какылды.

— Гириң! — дийип, Гурбан келлесини яссыкдан галдырды.

— Чопановың өйи шумы?—дийип, таныш сес Гурбаны ериңден галмага межбур этди. Ол гапа тарап йөрәп:

— Бо-хов! Човдур, сен нирeден чыкдың? Берекелла... Гел ханы, гөршели!—дийип, досты билен саламлашды.

— Ай, меңем-э бардырын. Сорап-идэп, зордан тапайдым—Човдур кагыза долангы конъяклы чүйшәни столда гоюп, йүзүниң дерини сырды. Ол илки Гурбаны, соңра отагың ичини сынлады-да:—Да-а.., шикарно!—дийип, отургыжа гечип отурды.

Достлар өтен-гечeнлери ятлашып, бирселлем гүрлешдилер. Гурбан билен Човдур класдашдылар. Гурбан орта мекдеби гутарып, завода ише гирипди. Човдур мугаллымчылык институтына гирип, соңра окувы хем ташлап, Гарагум каналының гурлушыгына гидипди. Шондан бәри ондан хат-да болмады, хабар-да. Гурбан оны агтарды, эмма хич дерек тапып билмеди. Гурбан достуның йитирим болмагына гынанярды, оңа

кәйинйәрди. Ине, бу гүн онуң өзи гелди. Онуң сорап гелениңе Гурбан ики болуп билеңокды.

— Валла, бегендирәйдиң! Түвелеме, өңкиңден бирнеме даяныпсың, элиң-аягыңам саг. Мен-ә эрбет пикирем эдйәрдим. Оглан, хей, шейле йитирим болаймак бормы?

— Шол көне геленсизлик-дә! Менден өйке этме. Болар-болмаз хысырды билен башагай болуп йөрендирис.

— Ай, нәбилейин, йитирим-ә болдуң. Ери, бу чаклар ниредесиң я-да шол каналмы?

— Ёк, каналдан-а гайтдым... Инди окасам диййән—дийип, Човдур еринден турды-да, җүбүсинден чилим чыкарды. Ол папиросы бармагы билен овкалап, Гурбана серетди.

— Башарсаң, элбетде, окамалы, хүнәр алмалы.

— Гөвнүм бол-а. Хава, окажак, дост. Гурбан, ханы оны ачсана!

— Ховлукма, аялым чөреге гидипди, хәзир гелер — дийип, Гурбан Човдурың элинден чүйшәни алды.

— О-хо! Гелнинем бардыр-ов! Чага-да бар ялы-ла—дийип, Човдур столуң гапдалында дуран арабаҗыгы элледи.

— Хава, гелнем бардыр, гызам.

Шол махал Човдурың гөзлери столуң үстүндәки гоңур сумка саташды. Ол голтугындан йылан чыкана дөнди. «Ёк, бейле болуп билмез, ол дәлдир» дийип, өз янындан мадырдады. Йөне сыр билдирмежек болуп:

— Ханы, бу сумканы айралы-ла!—дийди-де, оны элине алып, ене бир сынлады.—Мунуң-а дүйбем йыртык экени...

— Йыртыг-а дәлдир, йөне кесилендир. Яңы аялым

ишден гелйәркә, онуң дуйбүни кесип, пулуны алындырлар. Ери, муңа нәме дийҗек! Элбетде, бу ишсиз гезип йөрен ыкмандаларың ишидир—дийип, Гурбан улудан демини алды.

— Ну у!! Ол-а болмандыр...

«Мен бетбагт нәхили бела учрадым. Инди нәтмели?» Човдур сумканы орнунда гоюп, гапа тарап уграды. Шол пурсатда эли чөрекли Алма җая гирди. Оны гөренден Човдурың ховсаласы артды. Ол:

— Мен Човдур, а сиз Гурбаның гелни болсаңыз герек. Салам!—дийип, Алма элини узатды. Алма гөвүнли-гөвүнсиз гөрүшди. Онуң йүзүне геңиргенип бакды. «Бә, бу адамы ниреде гөрдүмкәм, өз-ә бир гөренимe мeнзейәр». Човдур сагадына середип:

— Гурбан, мен-ә гидйән, саг бол! Ховлугярын, бирине вада берипдим—дийди-де сапандан чыкан ялы болуп гитди.

— Човдур... Човдур! Аяк чек, нахар ийип гит! —дийип, Гурбан онуң ызындан гыгырып галды.

Ики гүнден соң, Алма гапының ич йүзүндәки хат атылян ящикден күти букҗа алды. «Кимден гелдикә?» дийип, Алма хасыр-хусур букҗаны ачды. Гөрсе, ичинде ак гапҗык, гапҗыкда хем сегсен манат пул.

— Саңа диййән, оглан, гөрсене муны! Мениң гапҗыгым, ичинде хем пул.

— Гапҗык... Пул!.. Гетир гөрейин... Мен-ә хайран...

— Хут мениң ак гапҗыгым. Ме, хаты окап гөр, белки, дүшерсиң!

Гурбан хаты сесли окады. «Гадырдан достум, сен мени багышла! Конечно, мени нәлетләп хем билерсиң. Мен нәлеткерде болсам нәтҗек. Алты йылың ичинде күл дөкмедик ерим галмады. Ишиң аңсадыны, пулун

көпрәк ерини агтардым. Иймеги, ичмеги, геэмеги сәйирин, ишлемек болса яранок. Канала гиденим ядыңдадыр. Гызгын чәгәниң ичине ерлешмедим, ол ерден чалт гачдым. Ине, онсоң аңсат газанч гөзләп, кә Марыдан чыкдым, кәте Чәрҗевден. Селпәп йөршүме тей-ахыры түрмә дүшдүм. Шондан соң аз-кем акылыма айланан ялы болдум, эмма гичди. Зәхмет-дүзедиш колонияда гечен бәш йылым бүтин бир өмүр болуп гөрүнди... Шондан башга өмүр ёкмука дийипдим. Ялңышян экеним. Мен хем мен ялакы үчин ол ерде гөр нәче зәхмет, алада эдилйәр. Маңа ынандылар, мөхлетимден өң бошатдылар. Мен дуррак болса олара сөз берипдим ахырын. Сөзүмде тапылҗакдым, адам болҗакдым. Хеммеси бидерек болды. Понимаешь, мен Ашгабада огурлык үчин гелмәндим, окамак үчин гелипдим. Хүнәр алҗакдым, пәк дурмуш гурҗакдым. Барыны унутдым. Ах, мен нәхили йүзүгара! Маңа инди ынанан адам болармы? Гөрсене, өз җан ялы достумы өзүм талапдырын. Шол сумка, сениң аялың маңа тәсин бакышы хич гөзүмиң өңүнден гиденок. «Сен огры, бер пулы!» дийип гыгырян ялы, аял сесини эшиденимде тисгинйәрин.

Гурбан, сизден чыкып, гөр, нәче махал көчелерде энтәп гездим. Адамларың душундан совлуп гечйәрин. Кәте хем: «Тутуң огрыны!» диен сеслер гулагыма эшидилип дуран ялы боляр. Ынан, достум, еке отурып өз-өзүме кәйиндим, өкүндим, келләме юмруклап гөрдүм, хич бирси-де эден гүнәми аклап билмеди. Хаңы айт, хий, шунданам яшайыш бормы?! Сениң өйүң бар, машгалаң, чагаң бар. Мен ыкмандада болса, понимаешь, хич зат ёк.

Дүйн милицияның гапысына бардым, оңланып көп дурдум. Гөвнүм: «Бар-да, мен огры, туссаг эдин!» дийип айт дийййәрди. Нобатчының янына барып, сы-

рымы дөкжекдим, болмады. Менсизем оларың ичи башдан агдык экени. Мен ойландым. Достум, шо он бәш манат пулы маңа карз берен экениң-дә. Бу бир. Икинжиденем, гой, ене бәш йыл туссаг этсинлер. Максат мени дүзетмекми? Нәме, туссагсыз дүзелип болмазмыка? Элбетде, болар. Икинжи ёла колонияда боласым геленок. Горкяндыр өйтме, нә йүзүм билен мен ол ерде гөрнүп билерин. Ах, шу акыл өңрәк гелсе, мунуң ялы энтәп йөрмездим. Ынан, дост, гүнәми иш билен юварын. Эгер башармасамам, милиция өзүм бararын. Милиция арз этмедик болсаңыз, инди оларам азара гоймаң. Онам этмесеңиз, салгы берәйиң, мени шол өңки канала гиден еримден гөзләйсинлер. Достум, исләниңи эт! Хош, хат язан гүнәкәр Човдур».

Гурбан хаты эпләп, букжа салды-да, улудан демини алды. Соңра хәлиден бәри үнс берип диңләп дуран Алма йүзленди.

— Огрың-а өзи геләйди, нәдерис?

— Вах, ким ондан шейле зады тама эдер. Бойнасыратына серетсең, бир эпей адам. Эмма...

—Эмма эдйәни огурлык... Хава, шейле—дийип, Гурбан аялының сөзүниң үстүни етирди.

— Мен-ә нәме дийжегими билйән дәлдирин. Машына мүненимде гапдалымда дурды. Ине, инди ядыма дүшди. Достуң шейле болса, душманың нәхиликә?

— Ек, Човдур бейле дәлди, ол бейле болмалы хем дәл...

Алма ише гиденсоң, отагда еке галып, Гурбан көп-көп пикирленди. Човдурың хатыны ене-де окады. «Түрмесиз дүзелип болмазмыка?» Човдурың сорагына өзүче жогап берди. Оны ойланмага межбур эден зат, Човдуры ёла салмагың аладасыды. «Ах, бизденем дост болармы? Достуң нәме эдйәнини билмесең, оңа

герек махалы көмек бермесең, халындан хабар алмасаң. Ёк, бу боланок».

Көп ойланмадан соң, ол Човдурың ыкбалы хакында пугта гөрешмели диен нетиҗә гелди.

* * *

Човдур отлудан дүшенсоң, шәхерде эгленмән, гөни канала уграды. Сәхел пурсатда автобус шәхерден сайланды. Ол асфальтлы ёлдан вазлап баряр. Човдурың өңки гөрен гумлы чаркандаклы ёлундан нам--нышан-да галмандыр. Ол вагтлар бу гиден гиң мейданда, хатда, чопаның чатмасы хем ёкды. Ел турайса дагы тозаның дердинден не йөрәп болярды, не-де гөзүңи ачып. Шол барышына Човдур илки канал гурлушыгына гелшини ятлады. Гачып гидиши, шәхерде селпәп гезиши, соңра хем колония—хеммеси гөз өңүне бирин-бирин гелип дур. Автобус каналың бейик көпрусинден геченде, Човдур чайканып акып ятан гиң канала гөзүни дикди. Каналың гүнбатарында гүр гөк агачларың арасындан ак тамлар гөрүнйәрди. Бу тәзе гурлан совхозың посёлогыды. Ёлуң ики тарапы болса гозалап отуран говачалык. «Бе, интересно, нәхили аҗап өзгериш, нәхили гөзеллик!»

Автобус посёлогың ортасында дуранда, Човдур машындан дүшди. Даш-төверегине эседип бирселлем дурды. Чилим отлап чекди. Соңра шоферың янына гелди-де:

— Дост, мен нирә гелдим? — дийип сорады.

— Совхозың меркези посёлогына.

— Канал гурлушык эдарасы ниреде ерлешйәр?

— Мен-ә билмеңим. Сизиң сораян эдараңыз бирчак гөчендир. Совхозың контор-а... хол гөрүнйән жай! —дийип, шофёр элини гүнорта бакан салгады.

«Бу ерде өз көриме лайык иш тапылармыка я-да ене шәхере гитмели бормыкам? Ёк, ызыма гайтман. Шәхере барсаң, ене шол достларың ызына дүшүп, иш ятдан чыкар. Гел, нәхилем болса, шу совхоздан иш тапжак болайын». Шейле пикир билен Човдур совхозың эдарасына барды.

* * *

Човдур мекдебиң гурлушыгында икинжи хепде ишлейәрди. Илки ол ише хөвес билен япышды. Соңкы гүнлерде нәмедендир онуң элинден иш гачып дур. Онуң хыялы кәте ене шәхере гитмек, кәте болса башга иш гөзлемек. Айлыгың хасабына алан карз пулы-да совулды. Икинжи ёла карз бермедилер. Ёлдашларындан алаймага-да чекинди. Бу гүн онуң ише гелениие эп-эсли махал боланам болса, хениз хич зада элини урман, көв-сөвләп гезип йөр. Ол элиниң габарчакларына середип ойланяр. «Ёк, мен ишден чыкыпдырын. Вообще, бу нәмә герек? Ёгса-да, милиция мени гөзлейәндир. Баржак ерим шол колония болса, мунда гүне яныл, азап чекмегиң не хажаты бар». Ол пикирини локгалап, конторың ишигинден әтледи.

— Мениң документлеримп бериң, хасаплашың! — дийип, бухгалтере йүзленди. Бухгалтер әйнегини гөзүнден айрып, Човдурың йүзүне бакды-да, сесини чыкарман, оңа бир кагыз узатды.

— Бу нәме? — дийип, Човдур гахарлы сесленди.

— Барың-да почтадан йигрими манат пулуңызы алың, сизе иберипдирлер.

— Маңа пул...

Човдур гөзлерини петредип бирселлем дымды. Соңра:

— Мениң документлерим...—дийди.

— Соң аларсыңыз, директор шәхере гитди. Эртир гелиң!—дийип, бухгалтер оңа сөзлемәге май бермеди.

* * *

Гурбан гапыдан гиренден, Алма оңа Човдурдан гелен телеграмманы берди.

— Хош хабармы?—дийип, Гурбан онуң йүзүне бакды.

— Хава-ла. Човдур гелйәр.

— Көп ягшы. Гелсин, гаршыларыс.

Ховлукмач гарбаныл, Гурбан Алма билен вокзала уградылар. Олар көп гарашмалы болмады. Поезд гелди. Секизинҗи вагоның гапысында Гурбандыр Алма дур. Ине, вагондан Човдур дүшйәр. Ол Гурбаны гуҗаклап, гызгын гөрүшйәр. Соңра эли чемоданлы йылгырып дуран Кейик гапыда пейда боляр. Човдур онуң элинден чемоданыны алып:

— Таныш бол, мениң җан ялы достум Гурбан, ол хем Алма! — дийип, Кейиге йүзленйәр. Кейик олар билен гөрүшйәр, утанып ере бакяр.

Човдур Алманың йүзүне бакып биленок. Алма хем онуң ягдайыны аңып дур. Ол йылгырып:

— Човдур, Кейик җан, йөрүң, өйде оңатҗа таншарыс—дийип, Кейигиң элинден тутяр-да машының дуралгасына бака йөрейәр.

— Эртир гурлушыкчыларың гүни. Бизи-де шоңа чагырыпдырлар—дийип, Човдур Ашгабада гелмегиниң себәбини Гурбана дүшүндирди.

— Өрән ягшы. Гоша той эдерис.

— О нәхили гоша той—дийип, Човдур Гурбаның йүзүне бакяр.

— Гурлушыкчыларың тойы, соңра-да Кейик билен сениң тоюң!

дан соң, эп-эсли салым гызың душүндиришини диңледи. Кәбир затлары язып алды. Соңра:

— Сиз оң билен өңден танышмыдыңыз? — дийип орнундан галды.

— Ёк, йөне оны баяк екеже гезек гөрүпдим—дийип, Гөзел сандыравук сес билен җогап берди.

— Нәхили танышдыңыз?

— Өңрәк гиҗеки сменадан чыкып гелйәркәм, хөки оглан ызымдан етди-де: «Әл, чалт гачдыңыз-ла! Я менден горкярсыңызмы?» дийип сөз гатды. Мен сесими чыкармадым. Эмма ол менден галман, тә өе ченли биле гелди. Соңра ене душушмагы хайыш этди. Мен ондан чалтрак сыпмак үчин разылык бердим. Онуң адының Колядыгыны билйән, башга хич зат билемок. Бу гүн болса ене өнүмден чыкып, мени өе гойбермән, шу ягдая салды.

Бекиев сорагы тамамлап, Гөзели өйүне гойберди. Бирхаюкдан соң йүзүниң дерини сырып, Аннаев гапыдан гирди.

— Ине, шу папакдан өзге зат тапмадым — дийип, сары папагы Бекиевиң өңүнде гойды. Бекиев оны эмай билен элине алды-да:—Бу, мегерем, шол хулиганыңкы болса герек. Ёлдаш Аннаев, оны тапмалы,: ёгса ене җенаят эдер. Муңа ёл бермек болмаз—дийип, папагы мазалы сынлады. Бирден ол папагың ичине сиңе середенде, бир беллиге гөзи дүшди. Аннаев бойнуны узадып, папагың ичине назарыны дикди. Шол бада онуң йүзүнде гең галыҗылык аламаты пейда болды, ол гашларыны чытып бир вакаңы ядына салҗак ялы этди .Бекиев онуң болшуны гең гөрүп:

— Танаян-а дәлсиң?!—дийди.

— Өз-ә гөрен задым, йөне ниредедигини ве хачан гөреним хакыдама геленок.

— Хәзир гидин-де, дынжыңызы алың. Белки, эртире деңич ядыңыза дүшер.

Аннаев ишиге етенде папагың ичиндәки язга ене бир серетди. «К-2—шейле язгыны гөрүп гүленим-де ядымда. Нирeде, хачан?» дийип, ичини гепледип чыкып гитди.

Ол өе угранда, даң яңыжа ягтылып башлапды. Эййәм көчеде бирлән-икилән адамлар гөзлерини овкалап барярдылар. Онуң ёлы Бахарларың өйүнин үстүнденди. Аннаев бу гүнки гарашылмадык вака, айратын-да, Бахарың янына барып билмедигине гыянярды. Йүзүни саллап, көчеден гөвүнли-гөвүнсиз әдим уруп барярды. «Бахар, гелип билмедигиме гыяняңсың, гахарланяңсың? Мениң ягдайымдан, хий, сениң хабарың бармы? Ине, сен хәзир парахат уклап ятансың, маңа болса укы харам болды». Бу пикирлер билен ол Бахарларың ховлусының габадына гелениниң хем дуймады. Әпишгеден гөрүнйән ышыга гөзи дүшенде болса, сакга дурды. Бу ышык Бахарың отагындады. «Бә, Бахар шиндиз хем гарашярмыка, невең ука дөзүп билдикә? Ятмадык болса гелип билмедигимиң себәбини айдып гечәйсем нәдеркә?» дийип икиржиңленди. Шол пурсатда орта бойлы, тогалак йигидиң өзүне бака алакжап гелйәндигини гөрди. Онуң келлеси яланач, сачлары бурум-бурум болуп жайтарышып дур. Диңе якынрак геленсоң, Аннаев оны танады, ол Бахарың доганы Гурбанды.

Гурбан геле-гелмәшине гыйгыны пүркүп уграды.

— Даң билен илиң гапысыны алып дурмага утанаңокмы? Ханы, ёк бол! Нәче гатнасаң-да, Бахар саңа берилмез, ол сениң деңиң дәл. Хей, сөлпи милиционер!

Аннаев билен Гурбан озал бары-ёгы екеже гезек душушыпдылар. Аннаев шол душушыгы ядына сал-

ды. Ол бир гүн Бахарың янына геленде, Гурбан нирәдир гыссаглы чыкып барян экени. Шонда Бахар онуң ызындан гыгырып: «Гурбан, К-2-иң галды» дийипди. Гурбан хем ызына доланып, столуң үстүнде ятан сары папагыны алып гидипди. Бахар болса гүлүп: «Гурбан папагына шей дийййәр. Себәби гечен йыл тәзеже папагыны чалшып гелди. Шондан соң онуң язып йөрен заты-да. К-2 бу Кейтиков Коля, ягны Гурбан дийилдигиди» дийипди. Ол сөзлер инди Аннаевиң ядына дүшди. «Гурбаның келлеси ялаңач, диймек, агшамкы сары папак онуңкы». Аннаев ене дуруп пикирленди: «Я мен ялңышярмыкам? Ёк, эдил өзи. Бе, бу нәхили вака. Хий, болҗак затмы? Бахар эшитсе, менден гаты гөрмезми? «Доганымы басдырыпсың» дийип, мени йигренмезми? Я танамадык болуп гезиберсеммикәм? Ёк, ёк. Бейле выждансызлыгы мен башарман, сөйги дийип выжданымы сатып билмен. Асла бу пикир мениң гуллук борҗума гелишйән затмы? Хий, хакыкаты гизләп болармы? Ёк, болмаз».

* * *

Гурбаның надаралыгы Бахары, онуң эҗесини оярды. Онуң гыкылыгына икиси ики ерден зәхрелери ярылан ялы ылгашдылар. Гурбан Бахарың үстүне гыгырды.

— Сениң милиционериң хачан эпишгәниң агзында гаравулчылык этмегини бес эдер?! Гайдып шу якында гөрүнмесин!

— Оглум, нәме болды? — дийип, эҗеси оглуның йүзүне чиңерилди.

— Нәме боланыны соңрак гөрерсиңиз. Ол милиционер мени басдырҗак боляр, чүнки мен оңа пәсгел берйәмишим — дийип, Гурбан гапыда Аннаев билен

душушаныны эжесине гүррүң берди. Хәлиден хич бир зада дүшүнмән дуран Бахар:

— Ялан айтма. Сен оңа төхмет атҗак боляңсың, сен дейюс бир болгусыз иш эдеңсиң—диййип, өз отагына гирди.

— Оглум, гөниңден гел, нәме болды?—диййип, эжеси Гурбаны бойдан баша сынлады. Гурбан өзүниң болгусыз яңрамасы билен эҗесиниң йүрегини чиширди, оны улы ховсала салды.

Гурбан милиция чагырыландан соң, гаррының ягдайы хасам агырлашды. Ол инди милиционери сөени үчин, Бахара хем кәйәп башлады. Бахар эҗесини көшешдирҗек болуп:

— Эҗе, Халла атылян пылтага ынанма, ол онат оглан. Йөне Гурбан агшам бир эрбетчилик эдендир—диййди.

Эҗеси онуң сөзүни диңлемек хем ислемеди. Тейахыр Бахар эҗесиниң дады-перядына дөзүп билмән, Гурбаның милиция чагырылмагының себәбини билмек үчин, Аннаевиң янына уграды. Ол бу гүн институтың ибермеги боюнча ики айлык практика гитмелиди. Вокзала гитмәге гыссанса-да, хакыкаты билмән гидип билҗек дәлди.

Бахар геленде Аннаев чай гайнатҗак болуп башагайды. Онуң өе гелмегине Халлы аз бегенмеди, йөне Бахарың йүзүниң ганының өчендигини, хырсыздыгыны гөрүп, онуң Гурбан үчин гелендигини аңыпды.

— Халлы, Гурбан нәме үчин милиция чагырылды, ол нәме гүнә этди, айтсана!—диййди.

— Нәме алңасаяң? Ханы, геч отур, чай ичели. Бу өе бириндҗи гелшиң ахырын.

— Отурмага вагтым ёк, ханы, айтсана!

— Боля-да—диййип, бираз пикирлененден соң, Аннаев агшамкы болан ваканы, барып билмедигиниң

себәбини җикме-җик гүррүң берди. Онуң гүррүңинден соң, Бахар бирнеме көшешди.

Аз салым оларың икиси хем дымдылар, херси өзүче пикирленди. Аннаев: «Бу вака Бахар икимизиң арамызы бозаярмыка? Вах, мениң багтым, эдил Бахар узага гитҗек болуп дурка шейле вака болаймалымы?» дийип пикир өврүрди. Бахар хем өзүче пикир өврүйәрди. «Ах, сен еңилкелле Гурбан, оңатҗа гезәенде болмаямы? Сен басылсаң, мен илиң ичине нәдип чыкарын, җоралрымың йүзүне нәдип бакарын. Эҗем гөргүли нәхили гүне дүшер?! Ислесе, Халлы оны сыпдырып билер. Халлым, сен мени сөййән болсаң, Гурбаны бошатмага көмек эдерсиң». Бирхаюкдан соң, үмсүмлиги Бахар бозды.

— Халлым, болҗак иш болупдыр. Йөне башардыгыңча көмек эт, ол басылмасын. Белки, ол өтерәк ичип, пьянчылык-да эдендир. Онуң суд болмагы саңа-да, маңа хем, хич биримиз үчинем ягшы дәл.

— Бахар җан, башга нәхили көмек герек айт, мен тайяр. Эмма хакыкат иши мен нәхили яшырып билерин. Ёк, бу мениң башарҗак задым дәл. Нәтҗек, алач ёк, бу мениң хем гуллук борҗум, хем адамчылык борҗум.

— Ол гыза улы зыян етмеди дийип, өзүң айдян ахыры, белки, ол Гурбаның гүнәсини гечер. Халлым, бар, өзи җәхеннем дийсең болҗак, йөне эҗем ер багыртлап ятыр. Мениң айданыма-да гулак саланок. Инди онуң иңирдисинден өйде отурып болмаз. Менем командировка гитмели, ери палач этмели?—дийип, Бахар Халлының гөзүне гайгылы серетди.

Бахарың «нәтмели?» диен сорагына Халлы агшамдан бәри җогап агтарярды, эмма тапанокды. Ол Гурбаны өңрәкден танамандыгына ве онуң дүзелмегине вагтында ярдам эдип билмәндигине көп өкүнди.

Халлыдан Гурбана хич хили көмегиң ёклугыны аңансоң, Бахар сессиз-үйнсүз чыкып гитди. Аннаев ызындан етип, Бахары саклажак болуп сынанышды, башартмады. Ол биринжиден, Бахарың болшуна гахарланса, икинжиден, оңа айтмага екеже-де хош сөз тапмандыгына өз-өзүне игенди. Ол назарыны бир нокада дикип, узак вагтлап пикирленди. «Бахар, сен ялңышярсың. Мениң сөйгими депгилемәге хич делил ёк. Милицияда гуллук эдйәним үчин, мен гүнәкәрми? Йүрегим ак ахырын, а саңа болан сөйгим? Ах, онуң пәк сөйгүдигини берк билседиң!» Аннаев чай ичмеги-де унудып, өзүни кровата оклады. Өтен гижәни укусыз гечирсе-де, онуң гөзлерине чиш какылана дөнди.

Бахарың практика гиденине әййәм ай долды. Эмма Аннаев үчин бу гөни йыла дөнди. Бахарың өйкеләп гитмеги, Гурбаның ыкбалы, ине, булар оны халыс рахатдан гачырды. Милиция управлениесине өз үстүнден язылан хат болса онуң гахар кәсесини пүре-пүрледи. Ол хатда Аннаев пост гуллугы вагтында пьянчылык эдйән, спекулянт аяллар билен арагатнашык эдйән, гуллугына даяныл, Кейтикова Бахары зорлап алжак болян дийлип гөркезилипдир. Инспекциямың ишгәрлери арзада гөркезилен фактлары барладылар, эмма субут болан зат ёкды. Шонда хем Аннаев шейле төхмет эдилмегине өрән гынанды, оңкиниң үстүне онуң йүрегинде бу-да бир дүвүн болуп дөреди. Ол бу төхметиң диңе Гурбандан етендигини аңярды.

Ол ене Бахары ятлады. «Бахар, сен ниреде, нәме жогап берецок. Екеже агыз хош сөзүңе мәтәч этдиң». Онуң бу сөзлерини Бахар эшитмейәрди. Онуң шол гидиши: хат-да ёк, хабар-да. Аннаевиң хатына хем жоган гелмеди. Бахардан хабар эшитжек болуп, ол баяк онуң эжесиниң янына барды. Эмма Бахарың эжеси Аннаевиң сөзүни диңлемек хемислемеди. Ан-

наев шу пикирлер билен постдан чыкып, юваш-юваш йөрәп өе гайтды.

Красноводскә практика гелен гызларың үчүси бир җайда яшаярды. Бу гүн Бахар ишден ёлдашларындан өң гелди-де, чай хем ичмән Гурбандан ве Аннаевден гелен хатлары окамага гиришди. Бу ики хаты ол эййәм окапды, нәмедендир Бахар олары ене гайталап окаяр. Хатларың мазмуны оны не шатландырды, не-де гынандырды. Нәхили боляныны Бахарың өзи хем дүшүнмейәрди. Гурбан хатында: «Эртир мениң дерңевим гутаряр, нәме болҗагы белли дәл. Бахар, сүлчиниң язан зады-ха аз дәл, гөрерис-дә» дийип языпдыр. Аннаев болса: «Екеҗе агыз сөз язып иберсене» дийип, Бахара шол өңкүси ялы ялбарярды. Бу алҗыраңңылыкда Бахар гызларың геленини-де аңшырмады. Гызларың бири столуң үстүнде ятан хаты алып окамага башлады. «Бахарым, нәме бейле өртейәң, диллесене! Отурсам-турсам сениң суратың хыялымда. Сени уграт җакдым, екеҗе агыз сөзүңи эшитҗекдим, эмма иркилиндирип, отла етишип билмедим. Ине, шол ынҗалман йөршүм»...

— Иллер-ә милиционере етип билмән хеләк, а сен о нерессәни меҗнун эдйәң. Вах, мениң шейле сапанчалы милиционерим болсады, гөр, мен нәдердим.

— Мен оны гапдалымда сакчы гоюп, тә даң атянча хезил эдип ятардым. Йөне шу чакың милиционери хем хер кишә етдирип дуранок—дийип, икинҗи гыз гүлди.

Гызларың гүлүшмеси Бахарың гулагына бирҗик-де яранокды, оңа хәзир екликде болмак герекди. Бир айдан бәри оны ынҗалыкдан айран, хер тарапа чекйән пикирлерден баш чыкармак, белли бир нетиҗә гелмек герекди. Ол гейнип көчә чыкды.

Ол юваш-юваш йөрәп, небитчилериң кәшгүне ет-

ди. Көп санлы электрик чыралары гиң мейданчаны эдил гүндизлик ялы ягтылдярды. Бахар шол йөрәп баршына чалажа толкун атып ятан уммасыз гиң деңзе эсеван этди. Деңизде көп ышыклар йылпылдашып гөрүнйәрди. Дагың аңырсындан ялдырап ёкары галан айың шөхлеси деңизе дүшенде, деңиз жуда гөзелди. Бу гөрнүш Бахарың үнсүни өзүне чекди. Вокзал тарапда гыкылык эшидилди.

Бу гыкылыга нирედендир бир милиционер пейда болуп, жүрлевүгини чалды-да ылгап гитди. Жүрлевүгиң сеси ене бир тарапдан эшидилди. Салым гечмәнкә, милицияның машыны хем Бахарың янындан вазлап гечди. «Гөр, Халлы шу вагт нәме иш эдйәр. Белки, ол хем шейдип пьянларың, бозгакларың ызындан ылгап йөрендир. Ненең ынжалыксыз везипе! Хеммелер дынч аляр, сүйжи уклаярлар, булар болса гижәни укусыз гечирйәрлер. Белки, пьянлар урушяндырлар, пычаклашяндырлар. Ненеңси элхенч зат». Бу сөзлери айданда онуң эндамы жүмшүлдешип тисгинди.

Бахар чалт-чалт йөрәп жая гүрады. Отагда хич ким ёк, гызлар нирәдир гидипдирлер. Ол кагыз алып, хат язмага отурды. Эмма нәче пикирленсе хем, «Халлы» сөзден өзге зат язып билмеди. Халла хат язжак боланда Гурбаның ыкбалы ядына дүшди. Гөвнүне болмаса, Гурбан эййәм туссаг эдилип: «Ине, шол милиционер айтманда, мен шейдип отурмаздым, хеммеси шондан» дийййән ялыды. Екеже сөз язылан кагызы йыртып зынды-да, чыраны сөндүрип ёргана гирди.

* * *

Сменадан соң, заводың ишгәрлери клуба йыгнанышдылар. Сүлчи Бекиев олара Кейтиков Гурбаның эден женаятыны жикме-жик айтды.

— Ине, ёлдашлар, инди сөз сизден. Дернев гутарды, коллективиң пикирини аныкланымыздан соң, Гурбаның женаят ишини суда гечирәймели. Йөне бу ерде сизиң пикириңиз назарда тутулжак. Диймек, шу отуран ёлдашларың бу меселә чынлакай баха бермеклерини хайыш эдйән—диййип, ол сөзүни гутарды.

Залда отуранлар бири-бириниң йүзүне бакышып, «Нәме баха бермели?» диен сорагы орта атярдылар. Йыгнагы алып барян Чарыев:

— Ханы, ким геплежек?—диййип, гиң клубуң ичине гөзүни айлады. Аз салымдан: «Мен-де, мен» болшуп, энчеме эллер бирден ёкары галды. Ине, трибуна Гурбан билен бир сменада, бир цехде ишлейән ишчилер ызлы-ызына чыкярлар. Олар Гурбаны эден женаяты үчин эрбет язгарярлар. Оларың кәбири Гурбаның суда берилмегини, мәкәм жезаландырылмагыны талап эдйәр. Йөне трибуна чыкянларың көпүси Гурбаның оңат ишлейәнлигини, онуң яшдыгыны назарда тутуп, Гурбаны коллективиң тербиелемегине гүвә бермели диен теклип гиризйәрдилер. Хеммәниң соңундан «Мен геплежек» диййип, механики цехиң начальниги, яшы эллиден аган, этлек, сарыягыз адам орта чыкды. Бу Гадам агады.

— Мен Гурбаның какасыны танаян—диййип, ол сөзе башлады.—Ол фронтда мертлерче гурбан болды. Бичак оңат, гужур-гайратлы адамды. А сен какаң нәме үчин урушда гурбан боланыны билйәмиң? Шу ишлейән заводыңың, шу отуран клубуңың кимиң зәхмети билен эмеле гелени билйәмиң? Шуларың хеммесини, хатда папажыгыңы маңлайыңа гейипжик, гин көчелеринден гезйән шәхериңи хем шу эллер, ягны ишчи эллери битирди. Элбетде, зәхмет чекен адамлар, ишден соң асуда гезмәге, дынч алмага хаклы. Сен болса оларың дынч алмагына пәсгел берйәрсиң, ола-

ры урярсың. Утан, хий, женаят этмек бизе, айратын-да, бизиң яш неслимизе услып затмы? Серет, нәче адамлар дружина хатарына гошулып, өзлери женаятың, бидүзгүнчилигиң гаршысына гөрешйәрлер. Гүйжүңи, ине, шу ишде гөркез!

Ёлдашлар, Гурбан бизиң арамызда тәзе адам. Ол эрбет ишгәр хем дәл. Йөне вагтында онуң угруна серетмедик, ишден соң онуң кимдигини, нәме эдйәндигини билмедик. Бу бизиң барымызың гүнәмиз. Йөне Гурбаны өзүмиз тербиеләп билжек, оны гүвә алмак герек. «Догры айдяр-да, хак сөз» дийшип, отуранлар Гадам аганың сөзүни макулладылар.

Соңкы сөз йыгрылып отуран Гурбана берилди. Ол габагыны гөтермән, клубуң ичине гөз айлады.

— Ёлдашлар!—диенде, онуң дамагы долуп гулкунды. Соңра өзүни дүрсәп, сөзүни довам этди.—Сизиң өңүңизде шейдип, саралып дурарын дийип пикир этмәндим. Бу маңа иң агыр жезадан хем бетер тәсир этди. Эден женаятымың нәхилидигини диңе хәзир пугта дуйдум. Мен бир акмак экеним. Мен оңат ишлесем боляр, ишден соң мениң билен хич кимиң иши ёкдур өйдйәрдим, ялңышан экеним. Эгер сиз мени гүвә алсаңыз, ынамыңызы биркемсиз өдәрин.

Гурбаның биринжи гезек женаят эденини, эден женаятының еңилдигини назарда тутуп, йыгнакда отуранлар оны гүвә алмалы диен карара гелдилер.

Клубуң ичи бошады, эмма Гурбан бутнаман отырды. Гөзүнден акян дүвме-дүвме яшлар чаң басан полуң үстүне ызлы-ызына патлап дүшйәрди.

* * *

Халлының бу гүн дынч алмалы гүни болса-да, өйде отурып карар тапмады. Ир билен туруп бөлүме барды ве оператив топар билен базара гитди, ол ер-

де гечирилмели чәрелер аз дәлди. Гич өйләнлер ол ядап, ыссыдан дерлән йүзүни сырып өе гелди. Совуҗак сува ювнуп, полотенца элини узаданда, гапы какылды. Шол пурсатда хем хошамай гүлүп, отагда Бахар пейда болды. Халлы оны гөрүп бирбада алҗырады, нәме дийҗегини билмән, дине бирхаюкдан соң: «Бахар!» дийип сесленди. Бахар:

— Хава, мен. Шу гүн гелдим. Халлы, багышла мен...

— Ёк, ёк. Хеммесини соң айдарсың—дийип, Халлы Бахарың юмшаҗык элини гүйчли элиниң ичинде эп-эсли вагт гысып дурды. Соңра онуң боюны сынлады. Гөвнүне Бахарың оваданлыгы өнкүниң-дагы чени дәл ялыды. Онуң эгниндәки ювкаҗык гызыл йүпек көйнеги, инче биле дүшүп дуран гоша өрүм сачлары, орта бойы, инче гөвреси, узынак ак йүзи—буларың әхлиси бири-бирине гошулып, онуң гөркүне гөрк гошярды.

— Халлы, сени өйүмизе чагыряс мен, эҗем, Гурбан дагымыз — диенде, Халлы нәме дийҗегини билмән, йөне йылгырып дурды.

ХОВСАЛА

Мен ишден гелсем, аялым Огулҗан сыгрың дили ялы кагызы элинде галгадып, ховлының ичинде икибака ылгашлап, җовраныл йөр. «Бу нәме бейдип өртенип йөркә? Я эҗемден-дагы эрбет хабар геләйдимикә» дийип, зәхрәм ярылан ялы болуп, оңа бакан йөредим. Ол мени гөренден:

— Багтымыз ятды, Дәдебай! Ери, сен басылсаң, мен бу тайда налач эдерин?!—дийип, ганыны гачы-

рып, элиндәки кагызы өңүме оклады. Мен хич зада дүшүнмән, аңкарылып дурун. Кәте хем даш-төверегиме гөз гездирйән. «Милициядан мени экитмәге гелдилермикә?» дийип, ичими гепледйәрин. Өе гирмәге богнум ысанок, сүңңүмде галпылды пейда болды. Элими сандырадып, Огулжаның оклан кагызыны эглип алдым, оны ховлукмач окадым. «Сиз эртир сагат докузда милиция бөлүминиң бәшинжи отагына гелмели. Яныңызда паспортыңыз болмалы, эгер гелмесеңиз жогапкәрчилиге чекилжексиңиз». «Жогапкәрчилиге чекилжексиңиз...» диен сөзлери гайталап окадым.

Огулжан агламжырап:

— Гөрдүңми! Вах, сениң бир этмишиң бардыр-ла, ёгса милиция чагырмаз. Айтсана, нәме этдиң?!— дийип, мениң ал-петимден алса нәтжек.

— Ери, бес эт! Сеңки нәме дийсене! Белки, менлик бир ишлери бардыр-да?.. Мениң эден этмишим бардыр өйдемок.

— Ери, ери мени көшешдиржек болан болма сен, эрбет бир ише баш урансың, менден яшырянсың! Оңлулыга чагырян дәлдирлер. Хонха, дүканчы Чарыны чагырып-чагырып, соңундан хем түрмә экитдилер. Сениңем болжагын шодур!

— О-хов, халыс йүрегиме дүшдүң, бес эт диййән саңа!—дийип, Огулжана гахарлы гыгырдым.—Чары дөвлетиң эмләгини ёклапдыр, огурлык эдипдир. Мен женаят эдемок ахырын!

— Онда нәме, мыхманчылыга чагырярлармы?! Вах, мен гарабагт нәди нәдеркәм?!—дийип, Огулжан әхеңини говшадып, маңлайына гүтде-гүтде уруп, зейренмәге дурды. Онуң болшы менем ховсала салярды. Милицияның чакылыгындан өзүм-де горкман дурамокдым велин, Огулжаның надаралыгы хас бетерем

хайымы алярды. Иним җумшүлдешип, ысгыным гачды, ишдәм тутулды.

Өмрүмде милиция барып гөрен адам дәлдим. Чакылыгың мени гаты горкузмагы-да шонданды. Ил ичинде «Милиция ишиң дүшмесин», «Хернә шол гапыдан баран өзүң болма» я-да «Милиция тоя чагырян дәлдир» диен сөзлер элмыдама гулагыма дегйәрди. Ине, чайың башында пикирленип отырын. Не чай ичип билйәрин, не-де чөрек дамагымдан гечйәр. Нәче көп пикир этдигимче-де ынҗалыгым гачып, йүрегимиң гүрсүлдиси артярды. Бирсалымың ичинде чагалыкдан сайланан вагтымдан бәрки яшан деврүм гөзүмиң өңүне гелип гечди. Нәче ойлансам-да, җенаят эденим хич хакыдама геленок. Колхоз... Харбы гуллук... Складчы болуп ишләп йөршүм... Дур-дур!.. Болды, болды... Шол чопан вагтымда бир сыгыр сува йыкылып өлүпди. Ёк-ла, ол-а дәлдир. Ол хакда акт язылып, җериме салынды. Эйсем нәмекә? Складда ревизия боланына хениз бир ай хем боланок. Хемме зат дүз дийлип акт язылды. Я шонда башга бир ялңышлык болайдымыка? Ёк, олам болуп билҗек зат дәл. Я-да шол складдан өе гетирен бир халта унум үчин болаймасын? Шу пикирлерден соң, мен хаял этмән башлыгымызың янына бакан эңдим. Башлыгам көшешер ялы сөз айтмады. Ене өе гайтдым. Пикирленйәрин. «Дең-душ ёлдашларым милиция чагырыланымы эшидәйселер я-да мени онуң гапысында гөрәйселер, нәме дийип, нәхили пикир эдерлер? Гөр, бу масгарачылыгы!» Мен гапыдан гиренимден Огулҗан ене-де шол өңки хеңине тутды. Өзем, дийсең, алҗыраңны. Бу ягдайы гөрүп, мен ене галпылдап башладым. Эгер басылсам, Огулҗаның ве чагаларың дүшҗек агыр ягдайы хакында көп ойландым.

Гиҗелер хор чекип мазалы уклап ятмам барды.

Инди велин, укы ядыңа дүшсүн-ле сениң! Гөзүми юмсам, шол базарда нобатчылык эдйән дешли милиционер алнымда пейда болуп: «Дүш өңүме!» диййән ялы болуп дур. Гөзүме чүй какылан ялы, асла ятып билемок. Бир гиҗәм йыла дөнди. Тей-ахыр, даң атды, яланчы ягтылды. Гарашмак халыс йүрегиме дүшенсоң чайдан-сувдан бизар, милиция бакан уградым. Огулҗан хем ызымдан галанок. Тиркешип бөлүмиң гапысына гелдик.

Бу вагт милицияның гапысында гара гөрүнмейәрди. Хениз ирди. Биз гарашярыс. Гапыда гарашып отурышыма иркилипдирин. Огулҗан мени силтерләп:

— Тур, чагырярлар!—диййәрди. Ялпа гөзүми ачдым, энтрекләп барып, нобатчыдан ругсат алып, сүлчиниң янына бардым, горка-горка гапыдан гирдим. Столуң башында тогалак, орта яшларындакы бугдай реңк лейтенант отырды. Ол элимден чакылык хатымы алып:

— Хә-ә, ёлдаш Ягмыровмы, ханы, отуруң! — дийди.

Телефон жыңңырдады. Сүлчи трубканы алды-да:

— Салам! Ёлдаш прокурор, ол иши тамамлап барян, җенаятчыны гетирдилер. Хава, хеммеси тайяр, оны туссаг астына алсак-да болҗак. Хава-ла. Боляр.

Сүлчи трубканы орнунда гоюп, нәмедир бир затлар язып башлады. Мен «туссаг астына алсак» диен сөзи эшиденимден, өңкимденем бетер галпылдап башладым. «Огулҗаның айданлары догры чыкайҗак өйдйән» дийип, ичими гепледйәрин. Мени дер басды, халыс өзүми йитирдим. Сүлчи гүлүп, менден нәмедир бир затлары сораярды, мен вели диңе «Ә?» я-да «Нәме?» дийип самахыллап отырын. Бирден онуң «велосипед» диенини аңшырып галдым: Зөвве еримден галып:

— Ёлдаш сүлчи, ынаның, мен велосипед огурламок—диййдим.

Сүлчи мениң алжыраяныны билип, голайыма гелди-де, юмшаклык билен:

— Сизиң велосипедиңиз бармыды?—дийди.

— Хава, ир вагт-а барды. Әй, бир көнеже велосипеди.. Оны огур... нәме... йитирдим. Инди пыяда гезйәрин. Бу яшдан соң маңа онуң герегем ёк, хава, ынаның!

— Вах, ичим-э сен якдың! Сенден хәлиден бәри сораяным хем шол ахырын.—Сүлчи гүлди-де, гапыдан ховла чыкып, көнерәк велосипеди алып гелди.—Сизиңкими?

— Өз-э, шоңа меңзәп дур.—Мен велосипеди сынладым, онуң тигирлерине, реңкине гөзүм дүшенсоң:— Хава, хут мениң велосипедим—диййдим.

Сүлчи сесини чыкарман бир кагызы өңүме оклады.

— Хачан, ниреде алдыран болсаңыз, шоны гөркезиң-де, гысгаҗык арза язың.

Диңе шондан соң мен өзүми дүрсәп, маңлайымың дерини сырдым ве хасур-хусур арза язып бердим. Сүлчи арзаны алды-да, велосипеди элиме тутдурып:

— Әкидиң! Йөне индикиле зат алдырсаңыз, вагтында милиция хабар эдиң, ёгсам тапылан задың эесини гөзлемек бизе иш боляр—дийди.

Бу гарашылмадык вака хайран галып алжырап, дашарык, көчә гитмегиң дерегине, бейлеки ховла тарап чыкылян гапыдан чыкҗак болсам нәтжек? Өзүми дүрсәп, чалт ёлумы дүзетдим. Огулҗан бөлүмиң гапысында маңа сабырсыз гарашярды. Ол мени гөренден: «Дәдебай, ери, эйгиликми, айтсана чалтрак» дийип сесини эндиретди. Мен бегенҗимден велосипеди гөркездим-де:

— Ине, шунуң үчин чагырыпдырлар — дийдим.

— Вий, бу шол сениң огурладан велосипедиң ялы-ла?—дийип, Огулҗан хич зада дүшүнмән, йүзүме аңкарылды.

— Милиция бизиң ядымыздан чыкаран задымызы тапып берйәр, а сен болсаң, оңа мыҗабат эдйәрсиң.

— Ёк, мен милиция мыҗабат эдемок, гүнә өзүңдедир өйдүпдим.

— Менде гүнә ёк дийип айтмадымы нәме?

— Ай, мен нәбилейин—дийип, Огулҗан ере бакып оңайсыз йылгырды.

Биз көнеже велосипеде сыртлашып өе гайтдык. Ёлбойы өз «батырлыгымыза» гүлшүп гелдик.

ИНТИЗАР ГӨЗЛЕР

Милиционер Пирҗан Атаназаровың ядыгәрлигине багышланяр.

Жаң какылан дессине сачы агаран мугаллыма класа гирди. Окувчылар билен саламлашып, журналы ачды-да:

— Ким ёк?—дийип, әйнегини айрып, гиң класың ичине гөз айлады.

— Милиционер Атаев Илҗан — дийип, окувчыларың бири сесленди.

— Себәпсиз-ә ол окувдан галян дәлдир. Белки, иши чыкандыр-да.

Мугаллым сапага башлады. Биринҗи сапак гутарды, икинҗи башланды, Илҗандан дерек болмады. Ол шол агшам окува гелмеди.

* * *

Шофёр—милиционер Илҗан иш гутаран бадына, бөлүмиң нобатчысының янына барды. Она хич зат айтман, гапының янында йылгырып дурды. Орта бойлы, гарынлак лейтенант оңа эседии:

— Илҗан, нәме хабар?—дийди.

— Бу гиҗе окув бар. Ругсат берсеңиз.

— Мен оны унудайыпдырын. Гайдыбер. Хәзир-ә үмсүмлик, эгер зерур болса чагыраярыс.

Машыны гаражда гоюп, Илҗан өе бакан ылгады. Ол өйден чалак-чулак гарбанды-да, мекдебе уграмакчы болды. Яңыҗа йөрәп башлан оглы Байрам: «Қак-ка!» дийип, онуң бойнундан бек япышды. Илҗан оны гөтерип, гапа чыкды. Бирки ёла бөкдүрип:

— Оглум, бар инди эжеңе, мен ховлугян. Гүлҗан, оглуңы алсана!—дийип, эли чәйнекли гелйән гелнине йүзленди.

— Вий, эййәм гидйәмиң? Чай демледим ахырын.

— Чайы гелемсоң ичерин. Окува гиҗә галян—дийип, Байрамы гелнине берип, көчә тарап батлы йөреди. Байрам онуң ызында аглап галды. Оны көшешдирмек Гүлҗана эсли вагт иш болды

Илҗан мекдебе етип барярка, оны милиционер Артыков саклады.

— Мен сени гөзләп йөрүн—дийип, Артыков чыгҗаран йүзүни сүпүрди.

— Айдыбер, нәме хабар?

— Хо-ол заводың янындакы пахарханада бири элине түпең алып, аялыны ковалап йөрмүш. Пыяда гидерденем узаграк.

Артыков элини вака болян тарана узатды. Нобатчы лейтенантың буйругыны Илҗана айдып, онуң чалтрак машыны гетирмегини хайыш этди.

—Оңа тиз етишмек герек. Ме, шуны ал, мен деррев машыны алып гелейин—дийип, Илҗан китапларыны Артыкова берип, гаража бакан ылгады.

Окув барада ол дил ярмады. Эгер ол милицияда ишлемедик болса, өзүниң окувының бардыгыны айтса-да айдарды. Эмма хәзир бейле диймәге онуң дили баранок. Окув эртирем бар, биригүнем, адамың велин эртире галмазлыгы мүмкин. Ол муңа онат дүшүнйәрди. Шобада-да өзүниң милицияише гириши, илкинҗи ялңышлыклар, кынчылыклар гөз өңүнден сурат ялы болуп гечип гитди.

...1958-нҗи йыл. Илҗан харбы гуллугы тамамлап, оба гелйәр. Дем-дынҗыны алансоң, колхоз башлыгы оны шофёрчылыга чагыряр. Илҗан гөвнәнок. Милицияише гирҗекдигини айдяр. Бу хабар онуң ата-энесини ынҗалыкдан гачыряр. Олар ялбарып гөрдүлер, кәйәп гөрдүлер, болмады. Илҗан өз гөвнүниң диенини этди. Илҗана башда милицияның иши гең ве дүшнүксизди. Көпленч онуң тутан иши терс чыкды. «Шу гүнки ишим шовлы болды» дийип бегенип геленде, оңа кәйейәрлер, язгарярлар. Илҗан кә алҗыраяр, кәте гахарланяр. Бир гезек оны тасдан суд эдипдилер. Бир хулиганы гетирҗек боланда, хулиган онуң диенини этмән, гайтам яка тутушды. Илҗан хем гүйчли узын голы билен ики гезек елмеди вели, хулиган йыкылды ятыберди.

Эгнине атып, Илҗан оны бөлүме гетирди. Җенаятчылыгың гаршысына юмрук билен гөрешмели дәлдигине Илҗан хут шондан соң дүшүнип галды. Өң оңа: «Илҗан, өз херекетиң билен кануны бозяң» дийселер, ол гахарланып: «Кануны мен бозамок-да, олар бозярлар» дийип, җенаятчылара сөгүнип башларды. Ол инди еди йылың ичинде милиция ишинде ишлейәр. Бу дөвүрде көп затлара дүшүнди. Илҗан үчин бу

гысга вагт узак өмүр болуп гөрүнди Ол дурмушың сада ве чылшырымлы, гең хем-де элхенч хадысаларына душ гелди, көп халатларда болса багт билен бетбагтчылыгың билингисиз жүп баряндыгыны аңды. Адамларың шатлыгыны ве гынанжыны оларың йүзүнден окап билмәге чалышды. Адамың өмрүниң, багтының кәмахаллар бирже секунда баглыдыгыны энче гезек өз гөзи билен гөрди. «Багтың ятса, милиция нәтсин, ондан пейда ёк» диййәрлер. Ёк, бейле дәл. Гөр, милиция ишгәрлери нәче адамлары багтлы этди, нәче яралы йүреклере мелхем этди, энчеме гамлы гөречлере шатлык чайды.

* * *

Аман гүнортана ченли ишде зордан сакланды, гилмаласы элинден шол гачып дур. Дүйн базар гүни ичен арагы оны хеләклейәрди, йүреги буланып, келлеси айланярды. «Ене бирнеме ичмесем, келләм дүзелмез» дийип, ол чаң басан пенжегини эгнине атып, өе гайтды. Гелип, ичерини дөрди. Өйден көр-көпүк хем тапман, лапыкеч отурды. Соңра ене туруп, дүйнки геен костюмыны барлады, ондан екеже манат пул тапды. Оны мынжыратды-да, гахарлы зыңып гойберди. «Мундан мыдар болмаз, нәтмели боларка?» дийип, кровата өзүни оклап, гөзүни юмуп ятды. Ол дүканчы болуп ишлән дөврүни ятлады. Мейлислер, чишликлер, чүйшелер, онуң гөзүниң өңүнден ызлы-ызына гечип гитди. Аманың гайгылы йүзи язылып, гөзлери гүлди. Салым гечмәнкә-де, ол улудан дем алды-да, ене тукатланды. Ол судуң залыны, гөзенекли түрмәни гөрйәрди. Хонха, оны гөржек болуп, Зөхре хем түрмәниң гапысында гарашып дур. Зөхре бәш

йыл оңа гарашды, ызындан хәли-шинди гатнап дурды. Аман туссаглыкдан бошап геленсоң, «Ал, эшик эдин, нше ерлешйәнчәң совалга эдин» дийип, йыгнанжа пулуны әриниң өңүне оклады. Аман пул гутарянча, онда-мунда ков-сөвләп гезди. Ене-де дүкана нше гечжек болуп, нәчелер урнуп горди, болмады. Өңки ичишип, тиркешйән деӊ-душларының-да көмеги дегмеди. Ахыры Аман түрмеде өвренен сувагчылык кәрине, гурлушык трестине ише гирди.

Ол емшик бурнуны йыгрып, чаларан сачыны сыпады, товсуп аяга галды. Сонра зыңан пулуны жүбүсине салып, гапыдан чыкды. Ол йүзугруна бәш кружка пиво ичди-де «Зөхреден ярым литр ёлуп болмазмыка?» дийип, Зөхрәниң ишлейән нахарханасына бакан йүзленди.

Зөхре икибака ылгап, адамлара чайдыр нахар чекйәрди. Гүйзүң салкынлыгына гарамаздан, нахархананың ичи ыссы хем дымыкды. Зөхрәниң бугдайреңк йүзүнден бурчак-бурчак дер сырыгяр. Хер ким чалтрак гарбаныл, салкын хова чыкмагың аладасында. Зөхре болса олара етишжек болуп башагай. Ылгашлап йөршүне ол Аманың четки столда отураныны-да гөрмәнди. Аманың:

— Гөзүң гапылдымы я-да әсгереңокмы?—диен азмлы сөзүне эли гап-чанаклы гечип барян Зөхре тисгинди.

— Багышла, гөрмәндирин. Нәме ийжек? — дийип, Зөхре Аманың йүзүне хошамай бакды.

— Яш йигит болса деррев гөрердиң, а мен...

— Аман, яңрамасана!

Зөхрәниң йүзи көз ялы гызып гитди.

— Ханы бәш манат пул бер!

— Янымда пул ёк! Ынха, иши гутарып өе барайын, тапып берәерин.

— Булар нәме?—диййип, Аман Зөхрәниң фартугының җүбүсине эл урды. Зөхре онуң элинден силкди.

— Булар дөвлетиң пулы, берип билҗек дәл.

— А сен мениң аялым дәлми, нәме, я-да башга бири билен...

— Аман, утан! Ичипсиң-де...

Зөхрәниң гөзүне яш айланды, ол хамсыгып гепләп билмән дымды. Аманың сөзлери пычак болуп, йүрегине санҗылды. Ол ызына өврүлҗек боланда, Аман онуң гошарындан тутды.

— Дур, мен ене ичҗек.

— Зәхер ич, менем ишден гойяң, масгара эдйәң— диййип, Зөхре онуң элинден сыпҗак болуп дызады. Элиндәки гаплар ере гачып чым-пытрак болды.

— Кимиң зәхер ичйәнини мен саңа гөркезерин — диййип, Аман юмругыны дүвүп Зөхрә топулды. Оны тутдулар. Нахарханадан чыкардылар.

Аман өе гелиш, гошасына ок салды. «Мениң сөзүми йыкарча ким болупсың? Петделәп пул гетирйән вагтым мен саңа герекдим, шонда-ха мени говы йигитдим. Инди герексиз болдуммы? Ёк. Менден аңсат сыпаймарсың. Өзүңем, чагаңам, тохум-тижиң билен гырарын. Башга адама аял боларын өйтмегин». Аман түпеңи алып, аялының янына елк ясады. Нахарханадан Зөхрәни тапмансоң, чагалар багына тарап елк ясады. Ол ерде «Яңы оглуны алып гитди» дийдилер. «Өе барандыр» диййип, Аман өе уграды.

Гараңкы гатлышанда милицияның оператив машыны нахарханаңың гапысында гелип дурды. Милиционер Артыков машындан дүшүп, даш төвереге сын салды. Нахархана япык дур. Ондан йигрими-отузметрликде ерлешйән магазинден ек-түк адам гирип чыкяр. Магазин билен нахарханаңың аралыгында ерлешйән будкаҗыгың янында гарры сакчы таяга сөе-

нип дур. Ол милиция ишгәрлерини гөрен дессине олара тарап йөреди.

— Яшулы, ханы, дава-җенҗел бармыш дийдилер-ле!—дийип, Артыков сорады. Гарры сакчы Артыковың йүзүне сине серетди.

— Беги сенми? Мен-ә ёкдум вели, гыкылык болупдыр. Хол бирчаккы Аман дуканчы аялыны уржак болярмы, сонра хем эли түпеңли гелйәрми, ай, гараз, гыкылыг-а эдипдир. Ай оглум, кәбир адамың болшуна мен-ә дүшүнйән дәлдирин. Әр-хелей диениң бир җан -бир тен боляндыр. Аялыңы өлдүрдигиң, өзүни өлдүрдигиндир. Ах, аял, аял! Кимлер аяла етип билмән хеләк боляр, а кимлер болса оны өлдүрҗек болуп йөр.

Артыков яшулының сөзүни бөлмедик болса, гөр, ол ене нәмелер айдарды. Йөне бу махал геп-гүррүңе вагт ёкды. Ол гаррыдан Аманың нириде яшаяндыгыны сорады.

— Агач складының янында дийип эшидйән, барыб-а гөремок, оглум.

— Яшулы, ол эт сатылян дуканың өңки мүдири Аман-а дәлдир? — дийип, хәлиден дымып дуран Илҗан сорады.

— Ана, шол. Оны түрме хем дүзетмеди...

Сакчы ене бир затлар дийди, эмма Илҗан диңлемеди.

— Беги, йөр, мүн машына, оны мен оңат билйән— дийип, Илҗан машыны Аманың өйүне тарап сүрди. Ол Аманы өң бирнәче гезек гөрүпди. Аманың аялы бирки сапар әринден налап гелипди. Шонда Илҗан оны барып өйүнден чагырып гетирипди. Оны көчеде хем серхош халда гөрйәрди. Аман өйүнде тапылмады. Онуң нирә гиденини, барайҗак ерини гоңшулары хем айдып билмедилер. Илҗан машыны ене сүрди.

Зөхрәниң әжесиниң өйүне, башга-да бирки гапа бардылар. Тей-ахыр, доланып ене Аманың гапысында машыны гоюп, Илҗан йүзүниң дерини сүпүрди.

— Серет-ле, бир зенан гөни бизе тарап гелйәр.

— Аманың аялы болаймасын — дийип, Артыков элиндәки чилимини ере оклады.

Догруданам, ол гелйән Зөхреди. Ол милиция машыының гечип гайданыны гөрүп гелйәрди. Зөхрәниң янында алтысыны долдурып барян оглы хем барды. Ол Илҗандыр Бегиң янына якын гелип:

— Мен-ә нәме этҗегими билемок. Хий, шунданам гүн бомы—дийип, агламага башлады. Илҗан оны көшешдирип:

— Ол сизе дегип билмез, рахатланың! Милиция экидерис, соң ол судуң өңүнде җогап бермели болар — дийди.

Бу вагт Аман Зөхрәни хич ерден тапып билмән, гахарындан яңа хум ялы чишип гелйәрди. Ол гапыда дуран милиция машыныны гөрүп, агаҗа дувланды. «Эййәм милиция гетирипдир. Ёк, мени тутдурып, еке галайҗаксың, ол болмаз». Аман гошаның ики гөзүне-де ок сүрди. «Өңи билен оны, онсоң милиционери». Ол чагасыны гөтерип дуран Зөхрәни нышана алды. Агаҗың аңырсында бир шыкырды эшидилен ялы болды. Илҗан диңширгенип, төверегине гөз айлады. Бирденем агаҗа дувланып дуран гөврә, Зөхрә ченелен түпеңе гөзи каклышды .«Бу Амандыр» дийип, Илҗан билиндәки пистолете япышды. «Дур, элиңи гөтер!» дийип, эйменч гыгырды ве өзүниң узын гөвреси билен Зөхрәниң өңүни габады. Түпең атылды. Ызлы-ызына ики гезек атылды. Артыков бар гүйҗүни җемләп, Аманың үстүне окдурылды. Аман түпеңи оклап етишмәнкә, милиционер оны йүзүниң угруна басды. Түпеңиң сесине Зөхрәниң оглы чыр-чыр чырлап, аяк

алдыгына ховла гачды. Зөхре болса «Вай етеверин, өлдүрдилер!» дийип, дуран еринде йыкылды.

Илжаның ики гезек эндамы гызып гитди. Шондан соң ол не гөзүни ачып билди, не-де геплэп. Гөзүне гызыл-яшыл затлар гөрүнди.

Гүлжан чай демлэп, Илжаның окувдан гелерине гарашып отыр. Алмагүлдир Байрам биреййэм уклапды. Демли чай бирчак совап галды, Илжан гара бермеди. «Ай гелер-дэ, окувдан чыкып ише бараймасам бардыр». Гүлжан тикинини эле алды. Ол инди өңкүлер ялы еке дэл, гарашмага-да эндик эдипди. Ики чага гапдалында ятыр, этмэге иш көп. Бирденкэ ол Илжан билен яшан дөврүни ятлап, оя батды...

Гапы какыланда, Гүлжан тисгинип, пикир-хыялындан оянды. Ол зөвве галып, чалтлык билен гапыны ачды. Дашарда милиционер Артыков йүзүни саллап дур. Артыков өңлер геленде көчеден «Илжан» дийип гыгырып гелерди, дегшерди, гүлерди. Бу гезек вели... Гүлжан алжырап:

— Илжан герекми?—дийип, онуң йүзүне үшерилди. Артыковың йүзи жуда тукат гөрүнйэрди, гөзлери аглан адамың гөзи ялы елленип, гызарып дурды.

— Илжан кеселханада...

— Вай, она нэме болды? Кеселлэйдими, айтсана чалтрак!

— Женаятчыны тутжак боланда, Илжан агыр яраланды. Гүлжан, горкма!...—Ол ене нэмелер дийди. Гүлжаның гулагы гапылан ялы инди хич зат эшиденокды. Дили тутулып, горкулы гөзлерини элек-челек эдип, отагың ичинде зовзулдаяр. Бирхаюкдан өзүни дүрсэп, гөни кеселхана бакан ылгады...

* * *

Дурмушың өз акымы, өз ёлы бар. Онуң гиң хем шовхунлы акымында хасратам бар, шатлыгам, багтам бар, бетбагтлыгам. Айлар доляр, йыллар гечйәр, дурмуш умманы болса сәгинмән шол акып ятыр, акып ятыр. Бирчак дернев гутарып, бетпәл Аман иң соңкы жезасыны алды. Оны инди ятлаянам ёкды, адыны тутянам.

Илжаның сүрйән машыны кә эйләк гидйәр, кә бейләк. Милиция ишгәрлери дынман ишләп йөрлер, гөрешйәрлер. Оларың арасында Илжан ёк, эмма милиция ишинде онуң кешби, онуң жепакешлиги гөрнүп дур. Хер гүн, хер сагатда ишдеш ёлдашлары онуң адыны гуванч билен тутярлар. Оны шәхер илаты-да унутмады, шәхериң көчелериниң бирине онуң адыны дакдылар. Олар ол көчеден хәли-шинди гечйәрлер, эдермен милиционери ятлаярлар. Ол көчеден Зөхре-де оглы билен гечйәр. Оны ве оглуны горап, Илжаның нәхак ында боланыны ятланда, Зөхрәниң гөзлерине яш айланяр. Эли сыныса, Илжаның мазарына гүл гоюп гайдяр, онуң даш-төверегини сырыпсүпүрйәр. Шонда о ерде ики чагасы билен Гүлжаны-да, эллери гүл дессели пионерлери-де гөрйәрди.

ШАЯТЛАР

Гиң көчәни кесип, театра бака өтүлйән гечелгеде улы вагырды, үйшмелең. Илерик ве гайрак өтйән ёлагчылар бу ере геленлеринде сакланярлар-да, боюнларыны узадышып, үйшмелеңиң ичинде нәмәдир эседйәрдилер. Дура бара йыгнанышян мәхелләниң саны артып, ёл бекленди. Ики

тарапдан гелйән машынлар болса гечип билмән, бири-бирлериниң ызларына хатара дүзүлдилер. Шофёрлар хем машынларындан дүшүп, үйшмелеңе гошулярдылар. Халка тутуп дуран адамларың ортарасында гырчув ак сакгаллы, этлек, сарыягыз адам серлип ятыр. Оны гөренлериң көпүси: «Вах, бичәрәни ере язайыпдыр. Хернә өлмедик болаяды-да» дийшип, ичлерини чекйәрдилер.

— Нәме? Хий, үстүңден йүкли машын гечер-де өлмезмиң?! Онуң болҗагы боландыр велин, шофёр сыпды-да — дийип, ене бири келлесини яйкады.

— О нәхили сыпямыш?!—дийип, онуң гапдалында дуран инчеҗик аял сесленди.—Мен оны оңат танаян, ол барыпятан кеззап болса нәтҗек. Хай-хай онуң машын сүрәйшини.

— Хава-ла, гыз, тас менем басдырыпды.

— Зәхерини ене ичендир. Ол яңы нахархананың гапысында гөрүнйәрди.

— Маңа тутуп берседилер, мен оңа нәхили ичмелидигини гөркезердим—дийип, дешли пыяда юмругыны дүвди. Гараз, хер ким өзүче шофёра кәййәрди.

Шол пурсатда милицияның оператив машыны вазлап гелди. Машындан дүшен сүлчи билен автоинспектор дессине болан ваканы аныкламага гиришди. Автоинспектор адамлары эйләк-бейләк итеклешдирип:—Ханы, гайра дуруң! Нәме адам гөрмедиңизми?!—дийип, зордан көчәни бошатды. Эмма гыкылык ятмады: адамларың көпүси илери омзашып, бири-биринден өңүрти сүлчи Оразова вака барада билйәнлерини айтмага ховлугярдылар, көпүси хем: «Ханы милиция, нәме серетмейәрлер, бу азгын шофёрларың дердинден көчеденем өтүп боланок. Ана, өлүп ятыр, сиз болсаңыз кабинетден чыкаңзок. Индем, болҗак иш болансоң, галамыңызы чоммалдып дурсуңыз!»

дийшип, автоинспекторың алкымына дыкылышып, хемлели сөзлейәрдилер. Бу сөзлер Оразов билен автоинспектора эдил шарпыкданам бетер дегйәрди. Әмма олар совукганлылык билен өз ишлерини довам этдирйәрдилер. Йөне гыкылык, вагырды, олара ишлемәге май бермеди.

— Ёлдашлар, шаятлардан өзгәңиз дарган, гидиң, ишли-ишиңизе! — дийип, Оразов батлы сеси билен гыгырды.

Соңра: «мен гөрдүм-де», «мен айтжак» диййән адамлардан сорашдырып башлады. Орта яшлы аял сөзледи.

— Гелйәрдим. Көчәң аңырсына гечжек боламда, бейледен бир машын, эйледенем бири гелди-де, херси бир яна вазлашып гечип гитди. Гөрсем, ине, ол серлип ятыр.

— Ол машынларың хайсы оны басды я-да какдырды?

— Хайсының басаныны анык билемок, йөне шол машынларың оны басандыгы хак.

— А сиз нәме билйәрсиңиз?— дийип, сүлчи хәлиден «Мен шофёры танаян» диййәнден сорады.

— Таныш шофёрым машыныны чалт сүрүп гитди. Гөрсем, ол адам ятыр. Онуң ады-ха Поллы вели, фамилиясы хакыдымда ёк. Машын номери нәчекә? Өз-ә ядымдады—дийип, ол келлесини гашады.

Сүлчи алты-еди шаятдан сораг этсе-де, вака барасында хич зат аныклап билмеди. Үйшмелең дагашып башлады. Оразов ланыкеч болуп, ичини генлетди: «Бә, валла, шунча адамың ичинден екеже-де дерекли шаят тапылмады. Ери, инди кимден сорарыс?» Ол пикирини җемләп болманка, «тиз көмек» машыны гелди, ондан врач билен ики саны аял носилканы алып дүшдүлер. Врач геле-гелмәне гөзүнден әйнегини

айрып, серлип ятаның элиниң дамарыны барлады. Соңра гулагыны онуң йүрегине гоюп:

— Йүреги уряр, чалтрак кеселхана уградың — дийди.

Аялларың бири онуң келлесинден гөтерип, носилка гойҗак боланда, ол ялпа гөзүни ачды. Төверегине гөз айлап:

— Ёк, мен кеселхана гитҗек дәл. Инди маңа хич зат болмаз—дийип, ики элини ере дирәп аяга галды. «Өлди» дийилйән адамың аяга галаныны гөрен адамлар дуран-дуран еринде доңды галайдылар.

— Келләм айланып йыкылыпдырын. Бу кесел менден айрылмаҗаг-ов!—дийип, гырчыв ак сакгал адам өз ёлуна рована болды.

Вакадан белли уч тапман, алҗырап дуран сүлчи бегенҗине йыршарды. Онуң гүлкүсине автоинспектор, хәлиден келлелерини утанчлы саллашып дуран шофёрлар хем гошулдылар.

— Ине, гөрдүңизми, шаятларың ойнуны?! Гох турзуп, гөр, нәче хеләкчилиге гойдулар, энче йүреклери бүкгүлдетдилер. Герек вагты болса, оларың көпүси агзына сув алан ялы—дийип, сүлчи ичиниң янгынҗына гахарлы сөзледи.

АБАДАН

— Вәә-әк, аяҗыгым! Нәме итеклейәң?

— Йөре дийленде йөрәй-дә!

— Йөреҗек дәл!

— Йөремезмиң?

— Йөремәмде нәдерсиң?

Штаба он яшларында бир оглан, онуң ызы билен

хем Абадан гирди. Ол элиниң гызыл даңысыны тирсегинден ёкаррак гечирип:

— Бә-й, бужагаз огланың гыңыржадыгыны! Надаралык эдип, улили билен көчеде гыгыряр. Мен-ә шунуң ялы оглан гөрмәндим. Эй-вий, гең гөрәйдим— диийп, онуң болшуны Черкезова гүррүң берди. Оглан болса гөзлерини тегеләп, Абаданың үстүне херрелди.

— Онда нәме элими товладың, итибердиң?

— Элиңе азар берйән ёк-ла, чарбайлык эдйәң.

— Хә, эдер чарбайлык.—Ол Черкезова йүзленип:
— Өз оглуны-ха шейтмезди! — дийди.

Абаданың яңаклары көз ялы гызарды. Утанчдан яңа хич кимиң йүзүне бакып билмән, эсли вагтлап ере середип дурды.

— Хәли онуң өзи оглан ахыры — дийип, Черкезов лах-лахлап гүлүп дуршуна айтды.

— Хә, болар экен оглан, ол-а хелей.

Огланың бу сөзүне җайдакылар гызыл-гыран гүлүшдилер. Черкезовың гаршысында дуран келтеже дружинаачы болса йүзүни кесе совуп, эсли вагтлап кикирдеди, онуң тогалажык гарны пөкги ялы товусды дурды.

— Ери, яңрама... хей, самсык!

— Мен биржик-де аяллардан горкмаярын, олар әрбет—дийип, гөзлерини алардып, ене Абаданың йүзүне үшерилди.

— Абадан, сиз гайдың, өзүм бу кечже билен гүрлешерин!—дийип, Черкезов айтды. Абадан чыкып гиденсоң болса огланы янында отуртды-да, оны бойдан-башына сынлап чыкды. Огланың эгни юкажык ак көйнекли, аягы ялаңач, көнелен гара балагы болса тә дызына деңич чызгалан. Хүжжерилип дуран өсгүн сачы гулагына дүшүп дур. Черкезов мылайым гүрләп башлады.

—Оглум, гел икимиз оңатҗа таншалы, адың нәме? Мениң көрпеҗе оглумам эдил сен ялы, томус гелдиги аягына зат геенок.

— Мениң адым Сары. Дайы, сиз оглуңызы өйден коваңызмы?—диййп, оглан гөзлерини тегеләп гепледи.

— Ёк, мен оны оңат гөрйән. Хиӣ, оглам өйден ковуп бормы?

— Онда нәме?..—Онуң дамагы долуп гепләп билмеди, гөзлерине яш айланды.

— Сары, ким сени өйден ковяр?

— Эҗем.

— Какаң бармы?

— Ёк, ол болсады, эҗем өйден ковуп билмезди.

— Гаты догры. Эҗең ниреде ишлейәр?

— Ол ишләнок. Базарда зат сатяр, менем көпленч ящыида саклаҗак боляр. Мениң болса ойнасым гелйәр. Дайы, сизиң оглуңыз ойнаярмы?

— Ойнаяр, бөкҗекләп ойнаяр. Олар окувы хем оңат окаярлар. Сары, сен окаярмың?

— Ёк, ташладым. Эҗем китап алып беренок. Китапсыз барсам, мугаллым кәйейәр.

— Китапсыз окап болмаз—диййп, Черкезов Сарының сачыны сыпап пикирленди. «Бә, шейле оглы өйден коваи нәхили эҗекә! Базарда сатыгчылык эдйән болса, мегерем, спекулянтдыр. Барлап гөрмели, а Сарының окувы?»

— Айбы ёк, Сарым. Эҗең билен гүрлешерис, соң ол сени хич вагт өйден ковуп билмез, китап хем алып берер.

Черкезов эййәм вагтың гиҗигендигини аңып, штабда этмели ишлери дружиначылара табшырды-да, Сарының элинден тутуп чыкып гитди.

* * *

Заводың дружина отрядының командири Черкезовың буйругы боюнча Абадан сорап-идэп, Сарының эҗеси Садабың өйүне гелди. Ол гапыны какып, ичерик гирди. Садап корзинка салып дуран затларыны хасыр-хусур йыгнашдырып, оны столуң ашагына сүйшүрди-де, мыхманың гарашылмадык пурсатда пейда болмагындан ховы басылып, ол саламлашмагы хем унутды.

— Сизе нэме герек, кейгим?

— Хич-ле, йөне бирҗе юмушҗагаз билен гелдим —дийип, Абадан өйүң ичине гөз айлады.

— Нэме ёмуш?.. Мен ховлугян— дийип, Садап бойнуны пенҗиреден узатды-да, көчеден гечип барян базарчылара әңетди.

— Оба гитҗекмисиңиз?

— Оба нэмишле, кейгим! Ай, бизем шу гүзеран дийип ертуп йөрендирис-дэ, нэтҗек?!

Шол вагт столуң ашагындакы корзинканың агзындан гөрүнйэн йүң яглыгың уҗуна Абаданың гөзи дүшди. «Хэ, сатян зады шу болса герек». Садап Абаданың столуң ашагына йити-йити середиэнлигини анды-да мадырдап башлады.

— Сарының көне-күшүл эгин-эшигини сатып гайтҗак. Нэтҗек, кейгим, өзүм бир кеселли, ише ярамок. Еке чагаң алимент пулы нирэ етсин? Бизинем гүнүмиз, ай боляр-да...

Өйүң ичи гүл пүркүлен ялыды. Төрдәки сандыгың үстүнде гоша халы эпленип гойлан, диварың йүзүнде хем бир улы, бирем кичи халы асылгы дур. Садабың өзем гурҗак ялы безеленди. Абадан Сары хакында хэзир гүррүң гозгамагың нетиҗесиздигине дүшү-

нип, онуң хайсы хенден гопянлыгыны сынламага дурды.

— Садап эҗе, мен-ә сизиң салгыңызы алып гелипдим. Маңа йүң яглык герекди. Базара бармага хем чекинйән, бараянда-да милицияның дердинден не алып билйәң, не-де алҗак задыңы гөрүп боляр.

— Вах, сен сорама, ол гапылмышда сөвда эдип боланок. Мен-ә яглык сатып йөренем дәл, йөне мениң адымы берен болсалар, көмек этмели боларыс. Ялтанманҗык базара барың, шо тайда сатыҗы аяллардан бирини тапып берәерин.

Абадан чыкып гиденсоң, Садап базара тарап әнди.

Садабы Абадана яглык сатып дурка тутдулар ве милиция гетирдилер. ОБХСС-иң ишгәри Садабың спекулянтчылыгы барада акт язып, соңра оны бөлүмиң начальниги Гурбановың янына алып гелди. Садап гапыдан әтләнде, доңан ялы болуп галды, Гөзүниң гыйтагыны айлап, Гурбановың йүзүне серетди.

— Хә, сени ене тутуп гетирдилерми? Шу спекулянтчылыгы гояйҗаг-а дәл-ов сен...

— Хей, спекулянтчылык-да гура, менем онуң үстүне. Мени аҗалам аланок. Шонда менем дынардым, сизем—дийип, Садап агламага башлады. Гурбанов әвмезлик билен:

— Сизе өңем табшырылыпды герек? Я эййәм хакыдаңыздан чыкайдымы?—дийди.

— Шондан соң гойдум ахыры. Шу гүн бир пәлим азып чыкайдым. Вах, ол яглык мениңкем дәл-ле. Нәхакҗа йүзүгара болдум. Хер нәме-де болса, ёлдаш начальник, шу гезек рехим эдиң! Эгер инди базарың ат гайтарым янындан барсам, гой, шу аягым дөвүлсин!

— Өң ынанып нәме гөрдүк. Ёк, бесдир! Инди жесаңы чекмели борсуң!

Садап чыкып гиденсоң, Гурбанов Абаданы янына чагырып, нәмедир бир задың узак маслахатыны этди.

* * *

Арадан бирнәче гүн геченден соң, Гурбанов Садабы янына чагырды. Ол столуң үстүндәки о диен галың болмадык папканы агтарышдырып, аграслык билен Садабың йүзүне бакды-да:

— Сизиң женаят ишиңизи яшаян ерицизде көпчүлигиң гарандыгыны, онуң нетижесини билйәнсиңиз — дийди.

— Вах, билмек нәмемиш, өмүр ядымдан чыкмаз. Ол вагт ер ярылмады, менем гирмедим. Эй тоба, олар мени тас үтүпдилер.

— Ине, шоны назарда тутуп, прокурора хем геңешдик-де, сизиң ол ишиңизи ятырмалы диен карара гелдик. Өзүңизи-де тикин фабригине ише ерлешдирйәрис—диенден, Садап Гурбановың бойнуна бөкәйжек болды. Онуң элини гысып:

— Саг болуң, ёлдаш начальник! Хернә узак яш берсин! Бу ынамыңызы инди өдәрин—дийип, Садап гитмәге ховлукды.

Эмма Гурбанов оны саклап, аракы болан гүррүңи орта атды.

— Ханы, вадада вепа бармыдыр? Яглык хакында айтмага вада эдипдиңиз, айдың!—дийип, столуң чекмесинден бир петде кагыз алып язмага тайярланды.

Садап аз вагт йүзүни саллап, пикирленип отурды. «Нәтмели? Вах, «Баша бела дилден гелер» диенлери, нәме үчин сөз бердим. Ери билемок, гөремок дийип

отурсам болмаярмы? Ханы, инди сыпалга бармы, айтмасам ене басып гойбермеги мүмкин, нәме ; эдейин дийсе гүйжи етйәр. Ёк, бесдир, алдап, мени ёлдан чыкарансың, җәхеннеме гид-ә! Сен мениң ялакы ене көп адамлары өз җенаят торуна дүшүренсиң. Сен-де аҗыны дадып бир гөр, нәхиликә?» Садап бирхаюкдан соң, Гурбанова якынҗак сүйшүп, гүррүңе башлады.

* * *

Сары дүнйә иненсоң, Чары бираз өңки болшундан үйтгеди. Сарының ата-энәниң өңүнде тогаланып, кә гүлүп, кәте аглап айланып йөрмеги гамгын гөвүнлерде шатлык дөретди. Йөне бу шатлык Садап үчин узага чекмеди. Гөвресинден алты айлык чага айрылансоң, Садап вагты билен айңалып гидибермеди. Бир гүн аяк үстүне галса, эртеси яныны ере берип ятярды. Кеселбентлик халыс оны без этди. Үстесине-де, Чарының болшы Садабы түкенмез үнҗә гойды. Нәме үчиндир Чары йыгы-йыгыдан өе ичип гелмәни тапды. Соңабака онуң өе гелмеси хем азалды. Садабың иңирдиси, кәйинҗи, хатда гөзяшы-да оңа тәсир этмеди. Ин соңунда Чары бир аяла дүшүп, шәхерден йитирим болды.

Садабың узага чекен кеселден аяк үстүне галанам шолды вели, онуң ёлунда Муханов пейда болды.

Бир гүн Садап базардан ир-иймиш алып гелйәркә, келлеси айланып, тас йыкылыпды. Шол вагт бир йигит онуң ягдайыны аңдымы, нәмеми:

— Гелнеҗе, эбериң мен гөтершейин!—дийип, Садабын элинден корзинканы алды. Садап бираз вагтдан өзүни дүрсәп, өйүне тарап уграды. Муханов болса тә өе гелйәнчә, өзи барада эп-эсли гүррүңи орта атды:

окува гелендигини, саллахдыгыны, гурплы машгаладандыгыны айтды. Ол Садабың:

— Әбериң, инди өзүм гөтерерин!—диенине хем гулак салман, гапа дениң биле гелди. Өңде ол Сары билен шейле бир өвренишди вели, гуҗагындан дүшмән, йитен какасыны тапан ялы, хезиллер эдинди. Мухановың алчаклыгы, дилеварлыгы еке бир Сарыны дәл, эйсем Садабы хем хайран галдырды.

Хепде геченсоң Муханов ене көвлепди. Ол чай ичип, Сары билен мазалыҗа ойнансоң:

— Ине, бирини сатың, бейлекиси хем Сара теллеклик. Харҗым гутарды, өе гайтмалы болҗак, эмма пулсуз гидибем боланок—дийди-де, кичиҗик чемоданындан ики саны чал бағананы Садабың өңүне оклады. Садабың илкинҗи сатыгчылыга чыкышам шундан башланыпды.

Ики айдан соң Муханов ене гелди. Бу гезек онуң йүки агыррак экен. Махал гечмәнкә, Мухановың кәри Садаба анык болды. Эмма хошрой йигиде, ломай-ломай пуллара гөзи дүшенде, Садабың башы айланды, онуң билен ылалашды. Садабың өзи-де сатыгчылыгың кейпине хумар болуп галды.

Муханов Садабың өйүнде болуп, одук-будук зат сатдырса-да, оңа о диен ынанмаярды, өз кәрдешлери хакда екеҗе сөз хем айтмаярды. Йөне олар Мухановың ызына тиркешип гелердилер, көп затлар барада пикир алшардылар. Садап бу гүррүңлере гошулмазды. Оларың чекинйәнлери хем Сары, ол Мухановың дызына мүнүп, көп-көп затлар сораяр, әхли зады билеси гелйәр. Ине, Сарының өйден ковлуп, көчеде селпәп гезмегиниң эсасы себәби хем шуды.

Эрбет ёла гадам урандыгыны Садап диңе эле дүшенден соң билип галды. Ол гезек Садап ики йүз манат җериме төләп сыпды. Шондан соң Садап:

— Чык, гөзүме гөрүнме! Иле масгара этдиң, мени өз гүнүме бери гой. Гайдып гараңы салма шу ере!— дийип, Мухановың гошларыны өйден чыкарып зыңмага дурды. Муханов онуң элинден япышды.

— Садап бейтмесене! Ери, нәме боланмыш? Тутдулар, гойбердилер. Ме, герек болса ене ики йүз манат элтип бер!

— Бесдир, өңем пул билен башымы айлап, мени єлдан чыкардың. Гит, пулуң-да гура, өзүң-де! Ёгса-да, ине гитдим милисә. Сизиң әхли сырларыңызы паш эдерин.

Садабың чыныдыгыны аңан Муханов:

— Гойсана, милиция дийип, зәхрәми ярдың. Гит дийсең гидәйҗек. Йөне дилиңе берк бол, икимизе-де эрбет бор.

— Мени ишимден, абрайдан айырдыңыз. Еке огул, оны-да менден даш этдиңиз—дийип, Садап аглап гапа чыкды. Муханов екеҗе агыз-да сөз айтман, өйден чыкып гитди.

Ол көчеде екеден-еке гезип пикирленди. «Я башга бирини тапайсаммыка? Алынмадык алгылар, гелмели харытлар, барындан нәхили эл үзҗек! Ёк, хәзир гидип болмаз. Эгер ол шу вагт мени ковмагы башарса, эртир әхли сырымы ОБХСС-е паш этмеги башарар. Ери, онсоң нәдерсиң!? Я келләни тора сокаймалымы? Ёк, ёк. Пурсады элден бермән, онуң гөзүниң одуны алмак герек».

Муханов үч болуп тиркешип геленлеринде, Садап яңыҗа ерине гирипди. Гапы какыланда ол тисгинип галды-да, гапың агзында азрак диңширгенип:

— Ким герек? — дийип сесленди.

— Мен Муханов.

— Ери, ене нәме герек?

— Ачсана, о кичижик чемодан герек! — дийип, ювашжа үсгүринди.

Гапы ачылан бадына Муханов Садабың алкымындан элини долап алып, шарпа агзыны тутды. Ене бири элине япышды. Садап инди не гыгырып билйәр, не-де өзүни бошадып. Онуң гөзлери тегеленди, йүзүнден реңк-пети өчүп, йүреги гүрсүлдәп урды. Йүзүне тутулан эл фонарың ягтысы гөзүни гамашдырды. Онуң шөхлесине ялпылдап, гөвсүне санжылжак болуп дуран пычагы гөренде болса, Садап ысгындан гачды. Ол гөзүни юмуп, келлесини саллады. «Вах шу нежислерин элинден арманлы өлмели болдум. Ханы, инди мениң дадымы эшитжек бармы? Сарым, сен бери ызымда саг галсадың!» дийип, ичини геплетди. Гөвнүне болмаса, яңкы шөхлели пычак Сарының нәзижек тенине санжылып, ол хем: «Эже, эже жан, вай өлдүм-ле!» дийип гыгырян ялыды. Ол гөзүни ялпа ачды. Эмма онуң гөзүне Муханов ве онуң түйси бозук ёлдашларындан башга зат илмеди. Эли пычаклы йигит гөзлерини петредип:

— Милиция айдармың я-да өлмән яшасың гелйәрми?—дийип, пычагы Садабың гөзүниң өңүнден ики--бака галгадып гечирди. Элбетде, кимиң өлеси гелйәр? Өлмекден не пейда, яшамак герек. Гой, ол яшасын!—Я дилини дишләп гезерсиң я-да шу пычак...

Шондан соң Садап олардан эрбет горкды, пычак болса гөзүниң өңүнден гитмеди. Хатда ол укудан тисгинип оянярды. Ол Муханов билен ене-де ылалашды. Эмма иру-гич сыртмагың өз бойнундан илжекдигине, Сарының ызында етим галжакдыгына гөзи етйәрди. Ине, шонуң үчинем, ол женаятчыларың пенжесинден сыпмага аматлы пурсат гөзләп йөрди. Онуң яглык билен тутулмагы бу пурсады якынлашдырды, үстүнден агыр йүки айырмага ярдам этди.

* * *

Москва—Ашгабат отлусы гараңкы дүшенде станция гелип дурды. Абадан енил машыны гоюп, вокзалда отлының гелерине гарашып дурды. Вокзал гелйән-гидйән ве гаршылаян адамдан хырын-дыкынды. Отлының кә ёкары, кәте хем ашак четине ховлукмач ылгашып йөренлер хем аз дәл.

Ине, гөрмегей, үлпүлдәп дуран чал костюмлы адам тәзеже ики чемоданы гөтерип, вагондан дүшди. Абадан онуң янына барып:

— Салам! Садап эжем нәхош, мени иберди. Зордан танайдым—дийип, йылгырды-да Мухановың йүзүне бакды. Муханов онуң йүзүне илки хайран галыжылык билен серетди, соңра өзүни дүрсәп: «Бэ, көне кеселим бар дийпәрди, я шол гозгайдымыка? Гөр, бу гызың овадандыгыны! Багтым чүвен болса билдиңми?» дийип ичини геплетди.

— Айбы ёк, гайтам сизиң мени гаршыланыңыз оңат. Сиз Садабың нәмеси?—дийип, Муханов эййәм ол хакда көп затлары билеси гелди. Абадан чемодана япышды.

— Йөрүң, оны соң билерсиңиз!

Муханов Абаданың ызына дүшүп уграды. Эли чемоданлы Абаданы гөренден, шофёр машыны басганҗага гетирип диреди. Муханов шофёры мазалы сынлады-да:

— Гардаш, бизи шуҗагаз ерик ташлап билмезмиң?—дийди. Шофёр отуран еринден эвмән, келлесини гөтерип, Абаданың йүзүне бакды.

— Ёк, мен аялыма гарашян. Дашрак болмаса, элтип ташлаймагым хем мүмкин.

— Шейтсене, аялың азажык гарашаяр! Несъе болмасын, ме!—дийип, шыкырдавук эллилигиң бирини

элине тутдурды. Сонра хаял этмән, Абадан билен машына мүнди. Ол Абадана якынрак сүйшүп, онуң йүзүнден гөзүни айрып биленок. Абадан болса гүлүп ере бакяр. Шофёр оларың болшуна гең галып, мыс-мыс гүлйәр. Шәхериң орта гүрпүне баранларында, Муханов бойнуны узадып:

— Бейлеки көчеден сүрсене! — дийип гыгырды.

— Ол көче, хәзир бекли, газылыпдыр. Бу хем догры, ваз этдигим—бардыгым.

— Отурсана оглан, хайсы боланда нәме? — дийип, Абадан сесленди. Муханов онуң йүзүне бакды-да:

— Тапавуды-ха ёк вели, йөне...—дийип ювдунды.

Салым гечмәнкә машын милиция бөлүминиң ховлусының агзында аяк чекди. Муханов гөзлерини петредип:

— Нәме дурдуң? Сүр чалтрак!—дийип, шофёрың еңсесинден итерди. Онянча шофёр жүбүсинден гызыл книжкажыгыны гөркезип, машының гапысыны ачды.

— ОБХСС-иң ишгәри Рахманов, дүшүң, гелдик!

— Ах, сен мекирже гыз!—дийип, Абаданың үстүне топулан вагты Рахманов онуң элини тутды. Шол махал бөлүмден чыкан ишгәрлер хем етишдилер. Муханов дашына үйшен милиция ишгәрлерини гөренде дили тутулып:

— Ге... гел-д-дим! Хә, гелдимми?—дийип, гөзлерини петредип, төверегине ене-де гөз айлады, өзүни ашак гойберди.

Сорагда Муханов өзи ве ёлдашлары барада бирже агыз-да сөз ачман, болгусыз вакалары санаяр-да, гөз-гөртеле ялан сөзләп, ант ичип отыр. Барлаг эдиленде ики чемодандан ве онуң ёлдашларының өйлеринден көп мөчберде алнан спекулянт харытлар,

башга-да жеделсиз фактлар Мухановың спекулянтдыгыны субут эдйәрди. Эмма Мухановың шол бир хени: «Гөремок, билемок». Сүлчи хем бирбада Мухановы бейлеки тутуланлар билен йүзлешдирмәге ховлукмады. Бу дине пейда болды. Чүнки бири-бириндеи хабарсыз җенаятчыларың херси бир хили гөркезме бердилер.

Муханов билен онуң кәрдешлерини йүзлешдирмек үчин, Гурбанов сүлчини янына чагырды ве материаллары бир хатар гөзден гечирди. Соңра Муханов чагырылды. Гурбанов аграслык билен:

— Ханы, сиз инди гөнүңизден геләйиң! Олар бизе эййәм мәлим.

— Вий, мәлим болса мендеи сорамак нәмә герек? — дийип, Муханов Гурбановың йүзүне үшерилип серетди.

Шол вагт гапыдан чеп аягына агсап, яшы кырка етен этлек адам гирди. Ол гапының агзында сессиз-үйнсүз дурды-да, Мухановың йүзүне аларлып бакды. Онуң назары дүшенден Мухановың бүтин эндамы җүмшүлдешип гитди. «Бә, тутулайдымыка? Болуп дуршы бир гең! Ёк, иң соңкы минута ченли ойланмак герек!» дийип, ичини геплетди. Соңра йүзүни кесе совуп:

— Мен оны биринҗи гезек гөрйәрин, танамок — дийди.

— Мерез эдемок, аҗалың бир сапы эдемок! Этҗегиң-ә эдип дындың. Вах, сениң бир ичиңи санҗа долдурсам...—дийип, чолак кейтикләп онуң үстүне топулды. Оны тутдулар. Ол гапыдан чыкансоң хем Муханова кәйинип, гыкылыгыны гоймады.

Муханов:

— Ёлдаш начальник, хеммеси төхмет. Өзем дәлими, нәмеми, янрап дуршуна серет-ле!—дийип, илки

Гурбановың соңра хем сүлчиниң йүзүне ялынжанлык билен серетди.

Тутулан Сытдыков гетирилди. Бу үч спекулянтың бириди, лакамы хем «дуканчы», чүнки эсасы харытлар онуң элинден гечйәрди. Муханов онуң эгин-эшигини, йүз кешбини гөренден «дуканчының-да» милицияның элиндедигини аңды. Инди ол рахат отурып биленокды. «Дузага дүшүпдирис, дызамакдан пейда ёк. Вах, ким айдайдыка, я буларың хеммеси Садабың ишимикә? Чолакдан етен болмасын, ай ёк. Ах, сен... барыны айдайдыңмы? Эденимиз пужа чыкды дийсене!» дийип, ики эгнинден гум сovруп отырды. Эмма ол гүнүң эртири Садап билен гечирилен йүзлешме Мухановың хиле меканыны дүйбүнден даргатды. Дине шондан соң Муханов эден женаятыны долы бойнуна алды.

Гөни бир ая чекен дерңевиң нетижесинде спекулянт топарың женаятчылык херекетлери аныкланып, оларың женаят иши прокурорың үсти билен суда гечирилди.

Абадан дружина штабына нобатчылык этмәге барярды. Ол штабың жайына етип барярка, оңа Садап пете-пет габат гелди. Садап Сарының элинден тутуп, гаты-гаты йөрәп барярды. Абадан онуң чигнинден тутды-да:

— А гыз, нирә хайдап барярсың? Салам! — дийип, элинден тутды.

— Вий, Абадан сенми? Ери, гурав ишләп йөрмүң? Ине, Сары билен кино гөрәели дийип баршымыз — дийип, Садап оны сынлады. Онянча Сары онуң элинден чекип:

— Эже, ай эже! Мени баяк тутуп дружина элтен ине, шу—дийди.

— Оглум, онуң тутаны кем болмандыр, бизиң үчин

бэхбит. Ол еке сени дэл, менем тутдурыпды—дийип, Абаданың йүзүне бакды. Абадан жыкыр-жыкыр гүлди.

— Вий, оны сизе ким айтды, я ёкуш гөрэйдиңизми?

— Ёк-ла, гайтам эден ягшылыгыңа мен миннетдар. Саг бол.

— Ишлейэнсиңиз, нэхили өвренишдиңизми?

— Хава-ла, бу эллерим саг болса, мен ишден асгын дүшесим ёк-ла!

— Сен ене-де өйден гачярмың? — дийип, Абадан Сарының сачыны сыпады.

— Инди гачмаярын, окувы хем бэшлик окаярын— дийип, Сары ховлукмач сөзледи.

Абадан Садап ве Сары билен хошлашып, штаба тарап йөрэп гитди. Ол гидип баршына пикирленйэрди «Бэ, ягшылык унудылмажак экени. Адама сэхел задам улы көмек болайяр. Эсасы зат адама ынанмаклык. Гөр, оңа коллектив, зэхмет нэхили тэсир эдипдир».

ЫНАНЧ БИЛЕН ГЫНАНЧ

Шак-шаклап барян отлының зорлап чыкан ёгын сеси Сенеми укудан оярды. Ол чишен габакларыны овкалады, йүзүне дүшен сачыны йыгнады.

Шол вагт күпеде эли чемоданлы яш йигит пейда болды. Онуң маңлайына көлге салып дуран гара сачы, тертипли бежерилен мурты, ойнаклаян гөзлери оны чэксиз овадан гөркезйэрди. Трико костюмына, ак көйнегине үнс берсең, сахна чыкмага бесленйэн артисти ядыңа салярды. Сенемиң сынлаяныны билен ялы йылгырды-да:

— Салам, гадырдан ёлагчы! Шу орун бошдур-да? — дийип, оңа йүзленини ве жогаба гарашмаздан, элиндәки чемоданыны гойды. Соңра саглык-аманлык сорашып, Сенемиң адамсы Пөкген билен дынч алып, өйлерине гайдып гелйәндигини, хорлап ятаның хем Пөкгендигини аныклап, яш йигит елпежик папагыны гөзүниң үстүне чүмүрди-де: — Ол чемодана-да гөз-гулак болуң. Мен хәзир ёлдашымы алып гелейин — дийип, Сенемиң йүзүне йылгырды ве вагондан чалт чыкып гитди. Ол салым гечмәнкә, яныныц шакур-шукуры билен ики чүйше чакыры алып гелди. Отлы уграды.

Әр-хелей ювнуп, купә геленлеринде, әййәм чүйшелериң агзы ачылып, колбаса, чөрек, шор балык, яңыжа бишен помидор столуң үстүнде ербе-ер гойландыгыны гөрүп геңиргендилер. Яш йигит орнундан зөвве галып:

— Әй, гең зат ёк-ла! Йөне чайтейин диен бир затдыр-да. Ханы отурың. Сизем ажыкман дуран дәлсиңиз. Гечиң, чекинмесеңизләң—дийип, Пөкгениң чигнинден ашак басып, онуң отурмагыны сорады. Дессине хем бармакларыны шыркылдадып йылгырды-да:— Ёгсам-да, гелиң, таншалың! Аман Йайлымов—дийип, Пөкгене элини узатды. Олар танышдылар. Сенем Пөкгениң гулагына чавуш чакып, оны ресторана ибержек боланда, Аман:

— Ёк, ол болмаз. Яшкичи барка, яшулы отурмалыдыр. Алың, барыны иелиң, соңунам гөрйәс-дә — дийип, стаканлара чакыр гуйды. Сенем хем яны билен гетирен иймитлерини орта атды. Соңра Амана йүзленип:

— Ханы ёлдашың, оны чагырмадыңмы? — дийди.

— Ха-ха! Дайзамың сорагына серет. Ине ёлдашым. Я эрбетми? Муны ичсең, гөвнүң ачяр, тайгың

гачяр, дилиң болса дүрлер сачяр. Ненең, Пөкген ага, догры айдян герек?

— Гөвнүм бол-а! Берекелла, иним, ине инди ичерис—дийип, Пөкген чайканып гүлди-де, стаканы йүзүниң угруна овуртлап гойберди.

Олар нахар башында мазалыҗа кейп чекдилер. Ол чүйшелер бошап, тәзеси ачылды. Пөкгене дура-бара чакырың гүйҗи тәсир эдип, илки хиңленип айдыма башлады, соңра хем гөзи сүзүлип иркилди. Бу арада Сенем Аман билен гүррүңе ичгин гиришди. Ол Аманың гызыклы, тәсин гүррүңине халыс аңкарлайды. Онуң сөзи, гылыгы Сенеме, дийсең, ярады. Ол Аманы мыхманчылыга чагырды, адрес алышдылар.

Оглы бир улы станцияда тогтады. Аман Сенем ве Пөкген билен хошлашып, вагондан чыкды.

Аман инди ики гүнден бәри бу шәхерде яшаяр. Онуң илки гөзи каклышып, таншаны вокзалың голайындакы кичиҗик дүканың сатыҗысы Сонады. Сонаның мылакатлылыгы, садалыгы Амана ярады, онуң билен сөзи оңат алышды. Дүйн олар кинода болдулар, соңра сейил баглара айланып, хезил этдилер. Аманың юмшаклыгы, җомартлыгы, тәсин вакалар хакында берйән гүррүңлери Сонаны хайран этди. Шейле шатлык ве унудылмаз душушык онуң башыны айлады. Ине, Аман онуң аягына йыкылып, гош бирикдирмеги хайыш этди. Сона биыгтыяр ылалашяр.

— Йөне эртир мен эҗеме хабар берҗек. Ол гелйәнчә, биз той шайыны туталы, болямы?—дийип, йигит иши беркидйәр.

Эртеси олар тиркешип, көчә чыкдылар. Почтаның дeңине етенде, Сона:

— Ине, почта. Сен телеграмма берип, соңрак гелерсиң. Башга яна гидәйме, гарашарын. Хош!—дийип, машының дуралгасына йүзленди. Аман җүбүле-

рини дөрүшдирип, Сонаның ызындан ылгады, дуралга етмәнкә, оны саклады.

— Сона, мениң янымда көр-көпүк ёк. Бары өйде галыпдыр, нәтмели?—дийип, Аман алжыраян ялы, гызың йүзүне эсетди.

— Өзүңи бери галдыраймагын. Ине ачар. Мен-ә гыссанян. Бар, өйден алып гайдай—дийип, Сона гүлүп, ачары Амана берди.

Тә агшама деңич Сонаның ызындан Аман-да гелмеди, ачар-да. Ол иши гутарып өе геленде, гапының ачыклыгыны гөрди. Өз янындан: «Аман ялтаныл ятыр өйдйән» дийип, гапыны ачды, нәз билен:

— Аман, нәме бармадың? Ниреде сен? Гүнузын ёлуна серетдим—дийип, элиндәки сумкасыны коридорда гоюп, отага гирди. Эмма элхенч затдан горкан чага ялы, онуң йүзи үйтгеди, тисгинди. Сандыга бака окдурылды, сандык бош, не гызыл сагат, не-де бейлеки гымматбаха зат бар. Гошлар отагың ичинде пытрашып ятыр. Сона алжырап, нәмә эл уржагыны билмеди, өзүни йитирди. Белки, Аман муны горкузмак үчин эдендир, шу төверекде өзем бардыр диен пикир билен пенжирә, соңра гапа барып:

— Аман! А-ма-ан! — дийип гыгырды.

Хич ким она жогап бермеди. Хакыкы ваканы дуянда, Сона өзүни кровата оклап:—Ине сана әр!—дийип, келлесини юмруклады, мөңңүрип аглады.

* * *

Милиция бөлүминиң нобатчысы лейтенант Бабаев өтен агшамкы деңиз якасындан тапылан чаганы эжесине табшырып, энтек өз орнуна гелип отурмага етишмәнкә, гапыдан бир аял гирди.

— Гелиң, дайза, нәме хабар, айдың! — дийип, Бабаев оңа йүзленди.

Ол аял нәхили сөзе башлаҗагыны билмән сакынды.

— Бизиң өймүзе мыхман гелипди. Мен базара гидемде, олам ховлукмач гидипдир. Курорта гиденимизде, бир тәзеҗе лаклы түфли гетирипдим. Оны, Пөкгениң — мениң адамымың тәзеҗе костюмыны алыпдырлар. Мурдар огруларың дердинден инди өйден хем чыкып болҗак дәл. Хий, инди ол тапылмазмыка?!

— Агтарып гөрерис, белки, тапарыс хем. Йөне нәме үчин дүйн, бада-бат гелмедиңиз, бизе дуйдурмадыңыз. Ай, боля-да, тапарыс.

— Вах җаным, бейле болҗагыны нәбилҗек? Оглан-ушак гирендир дийип гүман этдик, өзүмиз тапайҗакдык вели болмады.

Бабаев орнундан галды.

— А белки, ол мыхман огурландыр? О нәхили мыхман, нирeден гелди, ады ким?

— Вий, гоявери, оглум. Ол дүзүв адам, ёк онуң, иши дәлдир. Алҗак болса, гапының зүлпесини гопарман алайса болмаярмы? Ол бизиң оңат таньшымыз ахыры. Хә, ады дийдиңизми? Аман болмалы. Ине хаты. «Ене-де гелҗек» дийипдир—дийип, Сенем җүбүсинден чыкаран хатыны Бабаеве узатды. Хатда шейле язылыпдыр: «Сенем эҗе, багышлаң, мен гыссаглы гидйән. Яңы көчеде таньшыма душдум, эҗем тарпа-тайын арадан чыкыпдыр. Аман».

Сүлчи Чарыев кабинетиң ичинде гезим эдип пикирленйәр. Гапы ачылып, ичерде тутулан яш йигит пейда боляр. Ол сүлчиниң йүзүне сиңе бакып, йылгыряр. Сүлчи болса кибтини гысып: «Бә, огурлыкда тутуланларың мениң яныма йылгырып гелйәни ёкды-

-ла! Бу нэ болуш?!» дийип, ичини гепледи. Ол отургычда отурандан, яш йигит дилленди.

— Дурды Эсенович Эсенов, таныш билерсиниз! Йөне айдың! Милицияның менден башга иши ёкмы? Нэме үчин тутярлар?

— Ховлукман, аныкларыс. Инди сизе сораг. Бу шэхере хачан гелдиңиз?

—Яп-яңыжа. Шинди мыхман ери гөзлемэге етишмедим. Эзенегимден тутуп гетирдилер.

— Поезд ирден гелди, параход болса хэзир уграяр. Нэхили яп-яңыжа гелдиңиз, э?

— Самолётлы гелдим — дийип, Эсенов дийилйэн ланңа ериңден галды-да, эллерини галгадып:—Аслында сизиң максадыңыз нэме? Менден нэме герек? Я маңа огурлык япжакмы? Ёк, мен ол гөзлейэниңиз дэлдирин. Мени тутмага сизиң хакыңыз ёк. Прокурора арз этжек.

— Ховлукмаң, себэбини айдарыс — дийип, Чарыев сорага башлады. Йөне узага чекен сораг ончаклы нетиже бермеди. Эсеновың шүбхели адамдыгы аныкланса хем, онуң огрулыгыны субут этмек шиндиз кынды. Оны фактлар аркалы бурча гысмалыды.

Чарыев тутулан Эсенов билен Пөкгени ве онун аялыны йүзлешдирди. Сенем гапыдан гиренден, яш йигиди гөрүп, сакга дурды. Ол ала гөзлерини улудан ачып, кэ сүлчэ, кэте хем оңа бакды. Өз-өзүнден: «Аман... Ол бу ерде нэме эдйэркэ?! Я огры шу болаймасын? Ай, ёк-ла, шу гөрки билен, шу сыпаты билен Аман огурлык этмез» дийип пикирленди.

Чарыев онуң алжырап дуршуны гөрүп:

— Ёлдаш Баллыева, отуруң!—дийип, оңа Аманың гаршысындан орун гөркезди-де, ол икисине эхмиет бермейэн ялы, элиндэки галамы ёнмага дурды. Сенем ювашжа пышырдап:

— Аман, ханы эҗеңиң патасына гитмедиңми? Я бир вака болдумы? Биз Пөкген икимиз шейле бир гынандык, сен гояй! Өйүмизе огры гирениңден сениң хабарыңам ёкдур. Хава, ханым, бетбагтлык бизе-де назарыны дикди. Булар сенденем гөржек болдулар— дийип, Чарыев тарапа үмледи.

Илки ган-петини гачырып, йылгырып отуран йигит Сенемиң сөзүнден соң, өзүне огурлык япылмаяндыгыны аңды.

— Мениң гитмэн галышым хем шол себэпден ахыры—дийип, ол бираз өзүни аркайын сайды. Сүлчи галамы элинде ойнадып:

— Гражданка Баллыева, сиз, шу гаршыңыздакы отураны танаярсыңызмы?—дийди.

— Элбетде, танаян. Бу шол Аман, бизиң хол гүнки таншымыз.

Чарыев чемодандан тэзе костюм ве лак туфли чыкарып, Сенемиң өңүнде гойды.

— Ине, шу затлар сизиң «мыхманыңызың» чемоданындан тапылды. Хава, геңиргенип отурасы иш ёк, хут шейле.

— Затлар мениңки вели, йөне...

— Диймек, мыхманың кимдигини танамансыңыз.

Чарыев йүзлешмэни гутарып, Сенемдир Пөкгени өйлерине гайтарды. Сыпара чыкалга тапман, хэлки гыкылык эдйэн йигит инди җыңкыны чыкарман, столуң үстүни дырмаярды...

* * *

Гапы какылды. Сона элиндэки китабы гапдала оклап, шинди гапа етмэнкэ гапы ачылды. Ичерде нэтаныш адам пейда болды. Онуң башындакы гулакчын телпеги гөзүне деӊ чүмрүп геймеги үшейэндиги-

ни билдирийәрди. Ол гапыдан гирен ерде дымып дурды. Гарашылмадык душушыга хайран болуп, Сона-да эп-эсли вагт дымып, диңе онуң йүзүне сиңе середийәрди. Нәтаныш йылгырып:

— Нәме, танамадыңызмы? — дийди.

Сона бирден горкунчлы гыгырып:

— Аман? А сен туссаг дәлми? Ёк, ёк. Гит, гөзүме гөрүнме. Милиция!—дийип, ыза чекилди.

— Хава, мен шол Аман. Йөне хакыкы адым Мерет Майлыев. Ынаның!

— Өң ынанып нәме гөрдүм? Еке ынанмагам дәл, чын йүрекден сөйүпдимем...—диенде, Сонаның дамагы долуп гөзлери яшарды.

— Элбетде, сиз маңа ынанмарсыңыз. Ол вагтлар мен өзүме-де ынанмаярдым—дийип, Мерет аяк үстүнде Сона өзүниң хакыкы терҗимехалыны, башындан гечиренлерини гүррүң берди...

...Мерет заводда ишләпди. Җай алансоң өйленди. Ызлы-ызына ики чагасы болды. Гөр, нәхили ол чагаларына, мылайым гылыклы аялына гуванярды. Соң болса... Соң ол гарры усса Пыгам билен тиркешди, йыгы-йыгыдан ресторанда гөрүнди, ышк эдип арак ичди. Ах, беланың башам шол арак билен Пыгам болды. Пыгамың гепине гидип, машгаланы-да ташлады. Ишем ташлап, огурлыга баш урды. Ол нирә баряныны, нәме эдйәнини биленокды, ол хакда пикирленмейәрдем. Диңе огурлыкда тутулып, туссаг болансоң, Мерет дурмуш ве машгала хакында пикирленип ограды. Йыгы-йыгыдан оны гам басярды, ятман ойланмага межбур болярды. Хайп гечен яшлык! Колонияда онуң элинден чекдилер, оны догры ёла гөнүкдирдилер. Элине хүнәр бердилер. Оны мөхлетинден өң бошатдылар. Ол инди өзүни тәзе адам хасаплаярды...

—Туссаглыкдан бошап гелйән. Ел угра өтүнч сорамага совлайдым. Мен хакдакы пикириңизи үйтгедиң! Сизи разы эдерин, якын вагтда ол алан затларымың муздуны төләрин. Хош, саг болуң! Маңа аялым хем чагаларым гарашяр—дийип, Мерет ызына доланды.

Сонаның дамагы долуп, гулкуныи геплэп билеңокды. Онда, биринҗиден, Мереде, оны шу гүнлере салан арага йигренч мөвч урса, икинҗиден, онуң өз машгаласына говшуп, чагалы энәни багтлы этҗегине, догры ёла дүшендигине шатлык, гуванч дөреди.

Ол Мереди уградып гапа чыкды. Демиргазыкдан өвүсйән совук шемал онуң нәзиҗек сачларыны йүзүне язды. Мерет болса батлы-батлы әдимләп барярды. Ол чагаларының янына етмәге ховлугярды. Тә онуң гарасы гөзден йитйәнчә, Сона ызындан середип галды.

РАХМАНЫҢ ГЕЧЕЛГЕСИ

Гуллукда гурбан болан милиция ишгәрлерине багышланяр.

Беллешилен мөхлетде Биби милиция бөлүмине гелди. Ол бөлүмиң өңүндәки хатара отуран агачларың көлегесинде дуруп, ыссыдан чыгҗаран йүзүни сырды. Вагт өйләнден агса-да, хова ыссыды. Соңра ол бөлүмиң гапысындан гирип-чыкян адамлары сынлады. Ондан башга-да гарашян көпди. Бөлүмден чыкан бир гарры аял Бибиниң янына гелип:

— Оглумы гөзлейәрлер. Бар ерини билипдирлер, гызым, йөне ене барлап гөржек, онсоң чагырарыс диййәрлер. Хернә тапылаяды. Он бәш йыл гөремок, шол йитирим болуп гидиши. Хернә онуң өмри узак болсун! Мениң Чарымы тапайсалар, нәхили багтлы бордум—дийди.

— Милиция идейән болса, хөкман тапар, дайза.

— Хернә, агзыңдан худай эшитсин, гызым! — дийип, гарры Бибә алкыш окап; өз ёлуна уграды. Бир салымдан болса:

— Бибим, көп гарашдырайдыммы? — дийип, Рахман гелди. Ол шатлыкдан толгунярды.

— Билйәрмиң, кырк гүн дынч! Ине, путёвка-да жүбимде. Салам Крым—курортларың гөзели! Гара деңизде балык ялы чырпынып сува дүшерис. Нейең хезиллик, Бибим! Ха... ха..!

— Мен-э деңизденем, сувданам горкярын.

— Горкма, Бибим, мен йүзмеги өвредерин. Йөр гидели. Начальнигиң машыны гарашяр. Ол бизе ругсат этди—дийип, Рахман Бибиниң голундан тутды-да, гөк реңкли «Победа» мүндүрди.

— Шофёр, сүр!

— Нирә?

— Гөни ЗАГС-а.

— ЗАГС-а болса, хек эдерис. Ваз этдигимиз бардыгымыз-да — дийип, шофёр машыныҥ стартёрына басды.

— Рахман, эшигиңи чалшырып геләй-дә! Серет, көйнегиң гүне саралыпдыр, пагонларың хем эпленипдир. Дынч алян махалың формаңы чалшырсаңам, кәйәслери ёк—дийип, Биби онуң эгин-эшигини сынламага дурды.

—Бибим, милиция эшигинде ника дүшмез өйдйәрмиң?—дийип, Рахман бәлчиреди.

— Ника-ха дүшер велин, безенип барсак говы-да.

— Ол хич-ле. Эртир тойда, соңра-да курорта гиденимизде безенәерис. Бедев ат көне җулда хем таналяндыр, Бибим!

— Ери, боля-да.

Салым гечмәнкә машын ЗАГС-ың гапысында сакланды. Яш йүреклерде бакы җебислешен сөйгини документде хем берклешдирип, олар толгунян гөрнүшде ЗАГС-дан чыкдылар.

— Ине, дүпбе-дүз болайды. Бары екеже минутлык иш экени, сен болса сары гетиренден хем бетер хорладың,—дийип, Рахман, ЗАГС-дан чыкып гелйәркәлер хезил эдип гүлди.

* * *

...Бәш йыл мундан өң Рахман комсомолың путёвкасы билен милиция гелипди. Комсомолың ынамыны өдемек герекди. Онда гужур-гайрат хем, гүйч хем, милиция хөвес хем барды. Йөне нәмедир бир затдан хедер эдйәрди, чекинйәрди. Заводда оңат ишләп сылаг алярды, о барада газет-журналларда язылярды, Оны сылаярдылар. А милицияда?!. «Милицияны көп адамлар йигренйәрлер. Ынха, милиционерлере сөгйәнлерини өзүмем гулагым билен эшитдим ахыры! Кәте болса якалашып, милиционерлериң якасыны йыртдырып, таякдыр юмрук иййән вагтларам боляр. Дең-душлар хем менден гачып башларлар. Бу милиция эшигимде мени гыз бери сөермикә? Оба нәхили барарын, какам нәме диер?» Бу ой-пикирлер оны илкибада ховсала салды. Вагт гечдигиче, ол пикирлер кем-кемден даргап гитди. Шәхериң дүрли күнҗеклеринде постда дуруп, оңат ве эрбет вакалары гөрүп, дурмуша ол башгача баха берип уграды. Диңе бирки

йыл милиционер болуп ишләнден соң, ол милицияның ишине-де, онуң әхмиетине-де, милиция ишгәрлериниң нәхили бейик ахлаклы адамдыкларына дүшүнип галды. Милицияда ат-абрайың хем бардыгыны дуйды. Хәзир онуң өзи хем шол атлы-абрайлы адамларың бириди. Дүзгүн горамакда, женаятчылыгың гаршысына гөрешмекде битирен хызматыны еке милиция ишгәрлери дәл, шәхериң илаты хем билйәр. Шу гүн болса ол огрыны тутаны үчин, курортың путёвкасыны сылаг алды.

* * *

Бу гүн яш йүреклерде нәче жошгун, нәче арзув-хыяллар ганат герйәрди. Олар эртирки тутулжак тоюң маслахатыны эдип, нәче вагтлап көчелерде гезим эденлерини хакыдаларына гетирип билмейәрдилер. Ахыры сейил багына барып аяк чекдилер. Рахман Биби билен таныш пурсатларыны ятлап, аркан-йүзүн гайшып гүлди.

— Бибим, милиционерден горкуп гачышыңы ене бир гезек айтсана.

— Хайсы милиционерден?

— Ягны, менден гачышыңы айдай.

— Вий, сең ядыңа дүшйән зады.

— Бай, шонда-ха гачдың-ов!

— Онда сени танамокдым ахыры. Онсоңам, милиция адам тутяр дийселер, тутуп бөлүме әкидәйжекмикәң өйтдүм. Шәхере-де илки гелшим, элбетде, горкарсың—дийип, Биби мысса гүлди.

— Чының билен горкдуңмы?—дийип, Рахман жыкырдап гүлйәрди.

— Ейи гүлмесене! Мен о вагтлар яшдым ахырын,

— Милициядан хәлем горкярмың?

— Индими? Олар менден горкмаса, мең олардан горкман. Ойланып гөрсем, ол болгусыз гүррүңлер огры-непкешлериң тапян зады экени. Хәзир еке мен дәл, әхли илат милиция башгача середйәр. Асыл илатың көпүси дружинник болсалар нәтджек.

— Гаты мамла айдяң. Бизиң ишимиз — халкын иши, ине, шуңа инди оңат дүшүнйәрлер, меселе-де шунда, Бибим. Гитсен, йөр гидели — дийип, Рахман орнундан галды. Юваш-юваш йөрәп, олар отлының гечелгесине голайлашдылар.

Бу вагт отлы ёлуң гырасындан акян сувлы ябың якасы гыкувлашып ойнаян оглан-ушакдан долуды. Чагалар сува дүшйәрдилер, сув серпишип ойнашярдылар. Майкасыны эгинлерине атышып, өйли-өйүне ылгашып гидйәнлер хем аз дәлди. Рахмандыр Бибиниң барян угурларында, отлы ёлуның үстүнде еди-секиз яшларындакы ики саны оглан майдажык даш чөплейәрдилер. Кәте нәмедир бир затлар айдышып гүлүшйәрдилер. Гүррүңе гызышан чагалар якынлашып гелйән поезде хем әхмиет береноклар. Якын гелен паровоз зогуны чалансоң, олар ёлдан чыкмага ховлукдылар. Бирденкә, чагаларың бири рельсе бүдүрәп йыкылды. Этегиндәки дашлар хем пытрап гитди. Ол дашлары ховлукмач чөпләп башлады. «Берди, ылга, чалтрак!» дийип, бейлеки оглан гыгырды, соңра хем гелип онуң элинден чекди. Берди болса даш чөпләп, келлесини ерден гөтеренок. Ер сарсдырып гелйән отлының ёлундакы чагалары гөренде, Рахманың эндамы тикенекләп гитди. Чагаларың өмри инди санлыҗа секунда баглыды. Ене сәхел пурсатдан нәзиҗек чагаларың өмри тер новча ялы ёлунҗак. Айралыкдан реңки солан ата-энәң дады-перяды Рахманың гулагына эшидилен ялы болды. Ол йайдан сыпан пейкам болуп, чагалара бака окдурылды. Ол Бибиниң:

«Рахман, саклан, етишмересиң!» диййип, гыгыран сесине хем үнс бермеди. Рахман өз-өзүни «Өлсеңем, олары халас эт. Ах, чалтрак ылгасана!» диййип гыссаярды. Онуң гөзлери ёлдакы чагалардан өзге зады сайгарапокды. Әхли үнси чагалары ажалың пенжесинден халас этмекди. Рахман окдурлып баршына, чагаларың чигниндеи тутды-да рельсден аңры итип гойберди. Өзем омзап, ярым гөвресини ёлдан чыкарып--чыкарманка, паравоз гелип какды. Ол ики-үч метрлиге түвдүрлип гитди.

Бу ваканы гөрен машинист келлесини яйкап, паравозы дурузмагың алажыны гөзледи. Эмма поезд бадыны тогтадып билмән, эп-эсли ере сүйшүп гитди. Поездиң шакырдысы билен Биби Рахмана нәме боланыны дуйман галды. Ол оңа бака ылгады, йөне вагонлар онуң ёлуны беклэп, Рахманың янына бармага май бермеди. Бибиниң ысгыны гачып, гөзи гараңкырады. Гарашмага дөзүм этмән, сесиниң барындан: «Рахман!» диййип гыгырды. Онуң сеси вагонларын шакырдысында йитип гитди. Хәзир оңа хер секунд йыла дөнди. Шол вагт Рахман билен онуң илкинжи душушаны, башда онуң милиция формасыны йигрениши, соңкы душушыклар, женаятчыларың тыгындан яраланып, кеселханада ятышы—буларың хеммеси Бибиниң гөз өңүне гелди. «Вах, аягына я-да элине шикес етэйдимикә? Башы дик болса боляр. Оңа дерегем өзүм ишләрин. Мекдепден ене бир гошмача сапак алаярын. Чагалар бери диримикә? А той нәхили болар?» Бибиниң аңында хер хили пикирлер булашып, оны алжырадярды. Ол өңе-ыза ылгап нәдерини биленок.

Соңкы вагон онуң душундан шакырдап геченсоң, Биби рельсден ики-үч метрликде серлип ятан Рахманы гөрүп өзүни йитирди. Ондан аңырракда хем ча-

галарың бири ятыр, бейлекиси-де онуң башужунда гөзүиниң яшыны сыкып дур. Даш-төверекден йыгнанышан адамлар улы вагырды эдйәрдилер, келлелерини яйкап, болан вака гынанярдылар.

— Рахман, саңа нәме болды?—дийип, Биби ылгайшына гелип, онуң келлесини гөтерди, дызының үстүнде гойды. Рахмандан сес-үйн чыкмады. Биби аглап:

— Рахман, ханы, гөзүңи ачсана! Р-ах-ма-ан!!! — дийип, юмук гөзлеринден, реңки өчен йүзүнден ызлы-ызына огшады. Бибиниң гөзлеринден пайырдап акян яшлар Рахманың йүзүне дамярды. Ол дамҗалар: «Рахман, ач гөзүңи, ач!» диййән ялыды. Шол халатда ыңраныл, Рахман гөзүни ачды. Илки Бибә, соңра хем келлесини гымылдадып билмесе-де, гөзүниң гыйтагы билен төверегe серетмекчи болярды.

— Чагалар сагмы? — дийип, ол зордан додагыны мүңкүлдедип сесленди.

— Олар саг, Рахман! Өзүң ненең?—дийип, Биби ховлукмач сөзледи. Рахман чагаларың саглыгыны эшидип ыңҗалды.

— Азабым ерине говшупдыр. Бибим, аглама! Мен ненең олара дөзүп билердим. Сени бичак сөййәрдим. Мени унутма. Той... кур-оррт...—диенинде, онуң гөзлери сүзүлип, геплемәге меҗалы етмеди. Бибиниң юмшак, гызгын гошарындан онуң сован эли сыпды.

— Ек, бей дийме! Сен саг-аман аяга галсаң, тоям эдерис, курорта хем гидерис—дийип, хәлем Бибинин умыт гушы ганат какярды. Эмма Рахман инди Бибиниң яш долан гөзлерини гөрүп билжек дәлди, онуң зарын сөзлерини эшидип билжек дәлди.

Көпетдагың бейик гершиниң аңырсында дувланан гүн билен онуң өмрем яшды.

...Арадан бир ая голай вагт геченсоң, Рахманың

губруның өңүнде милиция эгин-эшигинде баш эгип дуран зенана отлы ёлуң гечелгесинден гечип барянлар ганрылып-ганрылып середйәрдилер. Ол болса дүнйәни унудып, өз пикир-хыялына гарк болуп дурды. Ол Рахман нерессәниң өмүр бойы арзув эден багты— Бибиди.

УКУСЫЗ ГИЖЕЛЕР

Дурдыев агшамларына посёлканың ичини айланып чыкмагы эндик эдинипди. Ол көчеде болян ягдайы, дүкан ве складларың, милиционердир дружиначыларың постларында дурушларыны гөзи билен гөрмесе, ынҗалмазды. Ине, ол хәзир хем бөлүмден чыкып, эп-эсли ерлере барып гайтды. Өе гелип, «Бә-ә, мазалыҗа ядапдырын-ов!» дийди-де билини тутуп, ики-үч ёла ашак-ёкары эгилип галды, өзүни кровата оклады. Эмма онуң гөзүне укы гелмән, гашыны чытып, назарыны бир нокада дикди, нәмедир бир затларың пикирини этди.

Областдан онуң район милиция бөлүмине начальник болуп геленине бары-ёгы ярым йыл болды. Пес дережә дүшен бөлүми аяга галдыраймак, өзүни ишгәрлере танатмак, олара айдаңыңы этдирмек илкибада аңсат дүшмеди. Иш тутумы, өзүниң гылык-хәсиети, ише эрҗеллиги билен Дурдыев өзүни танатды. Өңки начальник деврүнде ишгәрлерде не тертип барды, не-де гуллуга хөвес. Амановың ерликсиз гыгырмагындан көпүсиниң эли ишден совапды. Инди олар тиҗенипди, бөлүмиң иши илери сүйшди. Илатың ичинде милиция ишгәрлериниң мертебеси артды. Көпчүлик билен ысныşыклы ишлеңди, халк мили-

цияның ишине оңат көмек берип башлады. Ачылмадык энче женаятларың хем үсти ачылды. Булар Дурдыеви, элбетде, гувандырярды. Оны үнжэ гойян зат башгады. Көп мукдарда дөвлетиң пулуны огурлап иен, районың складчысы Пирмедовың гаршысына иш гозгалды. Ол дерңев вагтында гүрүм-жүрүм болды. Инди бир ай бэри гөзленмедик ер, эдилмедик иш галмады, йөне Пирмедов тапыланокды. Укусыз гечирилен энче гижелер бидерек көйди. Бу гүн болса Нукуса Пирмедовың гөзлегине гиден оператив ишгэрлерем бош гелдилер. Дерңевиң мөхлети-де өтүп баряр. Пирмедовы тапмаклык иң важып везипелериң бириди. Дурдыев болса отурса-турса, оны тапмагың тэрини гөзлейэрди, пикирленйэрди.

Ол бирден товсуп, орнундан галды. «Яңкы хулиганчылык эдени үчин, милиция гетирилен Пирмедовың оглуды-ла. Хм... Белки, ол бизе көмек эдер, э?» Шу пикир билен ол бөлүме уграды.

Хова, дийсең, дымыкды. Хатда сэхел шемала ыраң атып дуран дереклериң башам бу вагт дондурылан ялыды. Дурдыев кителиниң ёкаркы иликлерини яздырып, гаты-гаты йөрэп бөлүме барды.

Пирмедов Оразбай гөвүнсиз ыранып, гапыдан гирди-де, ала гөзлерини гиңден ачып, Дурдыевиң йүзүне бакды. Соңра элинде көнеже папагыны гысымлап, назарыны башга яна совды. Дурдыев оны янына чагырды, габадында отурдып, мылайымлык билен сорады.

— Ери, бу нэ болуш?

— Хич...

— Хиж-э дэл. Какан женаят эдип гачып йөр, сен болса серхош болуп, бозгаклык эдйэң. Сизе не дөв урды, э?

— Азрак ичипдим, келлэм айланыпдыр. Багышлаң, инди бейтмен.

— Сени ким милиция гетирди?

— Ай, шу дружиначылар. Олар мениң ялбараныма-да гулак асмадылар.

— Ине, гөрдүңми, сениң ялы яшларың өзлери пьянчылыгың, хулиганчылыгың гаршысына гөрешйэрлер, бизе көмек берйэрлер. А сен болса...—Дурдыев дружиначыларың ишлери барада эп-эсли гүрледи. Ол гепледигиче, Пирмедов «Бошадың, менем көмек эдейин» дийип ялбарярды. Кэте хем галың додакларыны кемшердип, өзүниң этмишине өкүнйэн ялы, гөзлерини овкалап аглаярды. Дурдыев өзүниң айдян сөзлериниң Пирмедова азда-кэнде тэсир эдип башландыгыны аңды. Ол Оразбайың гапдалында отурып:

— Өзүң-э оңат оглан вели, кэте өте гидйэрсиң. Саңа ынансагам бор. Йөне... Нэме какаң нирдедигини айдаңок, сен билйэрсиң ахыры.

— Ынаның, ол маңа хич зат айтмады, нирдедигини билемок.

— Билйэрсиң, йөне бизден гизлейэрсиң оны. Ханы, өйүң гошлары ниреде? Оны-ха билйэрсиң.

— Гошлар-а Бегмырат агаларда болмалы. Онуң нирдедигини билемок, оларда дийип, эжемден эшитдим.

— Ниреде отуряр ол?

— Билемок. Шу посёлкада яшаярмыш. Башга хич зат билемок.

Оразбай чыкып гиденсоң, Дурдыев сулчи Жуманыязовы чагыртды, ол геленсоң, Пирмедовың затларыны барламага гиришмегиң планыны дүзди. Бегмырадың кимдигини, ниреде яшаяндыгыны анықладылар.

* * *

Машының сеси Бегмырады укудан оятды. Ол ховлукмач гейнип, гапа чыкды. Даң ягтылыпдыр. Ол милиция ишгәрлерини гөрүп, өзүни йитирди. «Булар ирләпдирлер вели, оңлуга-ха дәлдир» дийип, ичини геплетди. Алҗыраңңылыкда «Йит, ёк бол!» дийип, ит ёк ерден хайбат атды. Дурдыев пурсады элден бермән сорага гечди.

— Биз-ә Пирмедовың затларыны алмага гелдик. Ханы, ол затлар ниреде?

Бегмырат эллерини овкалап:

— Оглум, о нәхили затлар, Пирмедовың зады ёк—дийип, Дурдыевиң йүзүне аңкарылды.

— Ёк дийсене, боля-да. Ханы, пил гетир, өзүмиз тапарыс.

— Ёк зады нәхили тапҗак? Оглум, гарры атаң сөзүне хем хә дийәй ахырын!

гымматбаха затлары бөлүме гетирилди. «Пирмедовын өйүнден тапылан Пирмедовың он муң манат пулы, гымматбаха затлары бөлүме гетирилди. «Пирмедовын ниредедигини хем Бегмырат билйәр. Шол билмесе, хич ким билмез. Оны сораг этмели». Бу пикирден соң Дурдыев Бегмырады бөлүме чагырып, прокурорың гатнашмагында оны сораг этди. Бегмырат сапалак атярды, ики эгнинден гум совруп отыр. Огурлык затлары гизләни үчин, җенаята чекилҗеклиги оңа дуйдурылды. Узак чекелешмеден соң, сыпалга тапман, ол Пирмедовың Хоҗейлиде гизленйәндигини дуйдурды, ики-үч адамың атларыны айтды.

Гүн батып, гараңкы дүшенде машын Хоҗейлиниң милиция бөлүминиң гапысында тогтады. Дурдыев билен лейтенант Җуманыязов ак чаң болан эгин-

эшиклерини какышдырып, машындан дүшдүлер. Аяклар, биллер узак ёлуң ядавлыгыны сызярдылар. Эмма дынч алара пурсат ёк. Гаранкы ягшы дүшди, Пирмедовы гөзлемек гаранкыда аңсат дәлди. Гөзлеги эртире гоймак-да боланок. Хожейлиниң милиция ишгәрлери көмеге етишдилер. Дурдыев участок инспекторы капитан Дүрсебаеви алып; кә машынлы, кә пыяда энче көчелери айландылар. Бегмырадың салгы берен адамларының өйүнден Пирмедовы тапмадылар. Дүрсебаев деряның якасындакы еке өйли балыкчыныңка Түркменистандан сетанда-сейранда адам гелйәрди дийип айтды. Машыны балыкчының өйүне гаршы сүрдүлер. Дуйдансыз бармасаң, машының сесине Пирмедовың гачмагы мүмкинди. Машыны гоюп, пыяда гитдилер. Әпишгәниң өңүнде янян чыраның өчүрги ягтысы эйвана дүшүп ягтылып дур. Эйванда гойлан тагта кроватда кимдир бири ятыр. Жуманыязовы жайың гүнбатар пенжиресиниң өңүнде гоюп, Дурдыев ве Дүрсебаев гөни гапа бардылар. Оларың аяк сесине балыкчы хасанаклап ериндең галды. Дурдыев оңа нәме максат билен гелендиклерини дуйдурды. Балыкчы:

— Пирмедовы танамок, оны башга жайдан гөзләң. Милицияның дердинден гиже хем ятып болмазмы — дийип, богазына сыгдыгындан гыгырды. Бу Пирмедова «Чалтрак гач!» дийлен дуйдурышды.

— Ханы, өйде ким бар?—дийип. Дурдыев ики-үч әдим өе тарап йөрәнден Жуманыязовың «Элиңи гөтер!» диен сеси эшидилди Дурдыев билен Дүрсебаев о яна бака окдурылдылар. Жуманыязов бири билен дикине якалашяр. Ол Пирмедовың пычаклы элине берк япышыпдыр. Пирмедов болса онуң бойнундан элини салып йыкжак боляр. Бирден ол элини батлы силкип, пычагы Жуманыязовың депесинден индерди.

Пычак онуң тенине етмәнкә, Дурдыевиң гүйчли эли Пирмедовың гошарындан япышып, пычагы алды. Гөз ачып-юмасы салымда Пирмедов ярагсызландырылды.

Ил ятар вагты машын Хожейлиниң чаркандаклы ёлуна дүшүп, Көнеүргенҗе тарап вазлап уграды.

САТЛЫГЫҢ ТАЛАНЫШЫ

Гиҗәниң икинҗи ярымында Сатлык өзүне гелип, гөзүни ачды. Онуң келлеси айланярды, эндамы аваярды. Ол нәче гөзүни гиңден ачса-да, илкибада хич зат гөрмеди: гөзүниң өңи гараңкырап дурды. Кирпиклери бири-бирине елмешипдир. Гөзлерини овкалап, ене серетди. Гөрсе, көчәниң гырасындакы агачларың ичинде ятыр. «Бә, ятан ерим нә әтеңелет, маңа нәме болдука?» дийип, горкусына зөвве еринден галмакчы болды, эмма аяклары ер тутман, чеп эгнине агдарылды. Агшамкы ваканы хакыдасына гетирҗек болды, олам башартмады. Соңра ики элини ере дирәп, зордан аяга галды. Эндамы, йүзи-гөзи шейле бир авушяр, хей, гояй. Өзүне нәме боландыгыны энтегем дуянокды. Агачларың япракларыны о ян-бу ян айрышдырып, ол көчә чыкды. Он-он бәш метрлиге йөрәп, электрик чырасының ягтысында өзүне мазалы сын этсе, диңе ич эшикде дур. Бедeнинде сансыз яра, эхли ери ган. «Ханы эшигим, пулум, путёвкам?! Вах, өйүм яныпдыр, мени таланпдырлар. Хернә дөвлен-енҗилен ерим-ә ёкдур-да!» дийип, ол эли билен эгнини, билини, аякларыны барлады. Соңра «Инди нәтмели?!» дийип, көчәниң гыра-

нуна урды. Ол йүзүни чытып, орнундан галды-да, элини билине тутуп, эпишгеден көчә серетди. «Бизиң шәхеримизде көпден бәри таланян адам ёкды-ла, бу ненең таланыпдыр? Гең зат?!» дийип, пикирини соңламанка, машын гелип дурды. Артыков хаял этмән, Сатлыгы машына мүндирип, вакапың болан ерине уграды.

Машында сүлчи Аман ве ызчы итиң проводниги Хайдар нәмедир бир затлар барада гүрлешйәрди. Сүлчи болса ызлы-ызына агзыны ачып паллаярды.

— Я валла, онат дүйш гөрүп ятырдым, оярдылар-ов! Мениң дүйшүме пәсгел берйән талаңчы кимкә? —дийип, вәшилиге салярды.

Онуң сөзүне хеммелер гүлүшдилер. Артыков гүлкиниң арасында:

— Сениң бейле оңат дүйш гөрйәниңи билен болса, хий, Бәшимов таланармыды?—дийди.

— Мен-э сәхериң бир сагат сүйжи укусына сениң мүң дүйшүңи чалышмарын. Ёлдаш Артыков диййән-э, дүнъеде укы ялы сүйжи зат бармыка?—дийип, Хайдар гүррүңе гошулды.

— Мениңче-хә шондан мурдар зат ёк болса герек.

— О нәме үчин, ёлдаш лейтенант?

— Онуң үчини бормы? Укы гөзлерини бүрүп, тей ишлетмесе нәтжек. Элбетде, укы гиже парахат ятана сүйжи, биз ялы ишлә велин, ондан ажы зат ёк. Ине, шофёр ховлугып, машыны сүрүп баряндыр, укы болса оны өз эркине гойман, элини рулдан сыпдыряр, она авария этдирйәр. Гараз, укының эдйән бербатчылыгы аз-а дәл.

— Оңа середенинде укы эрбет-ле. Йөне онсузам оңуп боланок—дийип, сүлчи ене паллады. Шол мүддетде машын тогтады.

Артыков машындан дүшди. Онуң ызы билен сүлчи, Бәшимов, Хайдар хем ызчы ити билен дүшди.

Төверек дым-дырслык, җахан яңыҗа ягтылып гелйәрди. Кәбир ерден хоразларың сеси эшидилйәрди. Артыков Сатлыга йүзленип:

— Ханы, ниреде таладылар, гөркез!—дийди.

— Өз-ә шу төверекде болмалы — дийип, Сатлык ики элини голтугына гысып, инчеҗик көчеден йөреди. Ызчы ит хем гулакларыны кейкердип онуң ызына дүшди. Олар нәче айлансалар-да, Сатлыгың таланан ерини тапып билмедилер. Соңра ики бөлүнишип, якын төверекдәки көчелериң угрыны сырып уградылар. Эп-эсли вагтдан Хайдар:

— Ёлдаш лейтенант, бәрик! — дийип гыгырды.

Артыков билен Сатлык олара бака йөреди.

— Нәме, ыз тапылдымы? — дийип, Артыков узакдан гыгырды.

—Середиң!—дийип, сүлчи көчәниң гырасындакы гырымсы агачларың арасына элини узатды. Ызчы ит болса чыңсап, агачларың арасына сиңип гитди. Артыков сүлчиниң гөркезен ерине голай барып:

— Серет-ле! Гең зат — дийип, тәзеҗе туфлини, эпленип гойлан костюмы, онуң үстүнде гойлан ак көйнеги мазалы сынлады. Эгин-эшиклере гөзи дүшен Сатлык:

— Мениң затларым! Бә-ә, зыңып гидипдирлер. Вах, пулум билен путёвкамы аландырлар — дийип, костюмдыр җалбарына япышды. Костюмың җүбүлерини ховлукмач барлап йыршарды.

— Бә-ә, пулум-да, путёвкам-да бар. Нәхили хезиллик! Айбы ёк, яралар чалт битер-ле. Ол небсевүрлик билен пулы, эгин-эшигини багрына басып, чугутдырып отурды.

Четде дуран шофёр:

сында элини маңлайына дирэп, бираз пикирленип отурды. Яраларың авусына нэтжегини билмән отырка, түйз гижесиниң совугы хем онуң үстүне урна болуп, Сатлыгы галпылдадярды. «Чалтрак милиция бармалы, белки, олар көмек эдерлер, ёгса бу ягдайда мен нэхили өе барарын?» Шол пикир билен Сатлык хаял этмән, гөни милиция бөлүмине тарап әңди.

Ол гапыдан геленде, бөлүмиң нобатчысы лейтенант Артыков укыны ковмагың алажыны гөзлейәрди. Укы болса онуң гөзлерини бүрүп, дийсең, хеләклейәрди. Ол орнундан туруп, кабинетиң ичинде эйләк-бейләк гезмеледи, эллерини херекетлендирип геринди. Пенжирәни ачды. Кабинетиң ичине совужак шемал аралашды. Язмага отурса, ене гөзлери юмлуп башлаяр. Хемише ол нобатчылык эденде, болгусыз вака тапылып, гижәни шонуң угрунда гечирерди. Гең зат, бу гиже дынчлык. Шол себәпденем ол көмекчисине азрак иркилмәге ругсат эдип, өзи язув билен гүйменйәрди.

Йүзи-гөзи ган, гапыда дуран адамы гөренде, Артыков бирхили тисгинди. «Бу дуран гөзүме гөрүнйән дәлдир-дә?!» дийип, укулы гөзлерини овкалашдырып орнундан турды. Онянча:

— Ёлдаш нобатчы, мени таладырлар. Ынха, гөрүң! — дийип, Артыковы гөренден, хоссарыны тапан чага ялы хамсыгып, гөзлерине яш айлады. Онуң мөңңүрип аглаясы хем гелйәрди. Совукда ялаңач ятып үшемегинден ол өзүни тутуп билмән сандыраярды.

«Таладырлар» сесини эшидип, Артыковың укусы гачды, гөзлери тегеленип, дессине көмекчисини оятды.

— Ким сизи талады, нэхили ягдайда? Ханы, отурың-да болшы ялы гүррүң бериң — дийип, Артыков Сатлыга орун гөркезди. Сатлык сандыраярды, гепле-

Пычак онуң тенине етмәнкә, Дурдыевиң гүйчли эли Пирмедовың гошарындан япышып, пычагы алды. Гөз ачып-юмасы салымда Пирмедов ярагсызландырылды.

Ил ятар вагты машын Хожейлиниң чаркандаклы ёлуна дүшүп, Көнеүргенже тарап вазлап уграды.

САТЛЫГЫҢ ТАЛАНЫШЫ

Гижәниң икинжи ярымында Сатлык өзүне гелип, гөзүни ачды. Онуң келлеси айланярды, эндамы аваярды. Ол нәче гөзүни гиңден ачса-да, илкибада хич зат гөрмеди: гөзүниң өңи гараңкырап дурды. Кирпиклери бири-бирине елмешипдир. Гөзлерини овкалап, ене серетди. Гөрсе, көчәниң гырасындакы агачларың ичинде ятыр. «Бә, ятан ерим нә этселет, маңа нәме болдука?» дийип, горкусына зөвве еринден галмакчы болды, эмма аяклары ер тутман, чеп эгнине агдарылды. Агшамкы вакаңы хакыдасына гетиржек болды, олам башартмады. Соңра ики элини ере дирәп, зордан аяга галды. Эндамы, йүзи-гөзи шейле бир авушяр, хей, гояй. Өзүне нәме боландыгыны энтегем дуянокды. Агачларың япракларыны о ян-бу ян айрышдырып, ол көчә чыкды. Он-он бәш метрлиге йөрәп, электрик чырасының ягтысында өзүне мазалы сын этсе, диңе ич эшикде дур. Беденинде сансыз яра, әхли ери ган. «Ханы эшигим, пулум, путёвкам?! Вах, өйүм яныпдыр, мени таландырлар. Хернә дөвлен-енжилен ерим-ә ёкдур-да!» дийип, ол эли билен эгнини, билини, аякларыны барлады. Соңра «Инди нәтмели?!» дийип, көчәниң гыра-

сында элини маңлайына дирэп, бираз пикирленип отурды. Яраларың авусына нэтижесини билмэн отырка, гүйз гижесиниң совугы хем онуң үстүне урна болуп, Сатлыгы галпылдадярды. «Чалтрак милиция бармалы, белки, олар көмек эдерлер, ёгса бу ягдайда мен нэхили өе барарын?» Шол пикир билен Сатлык хаял этмэн, гөни милиция бөлүмине тарап энди.

Ол гапыдан геленде, бөлүмиң нобатчысы лейтенант Артыков укыны ковмагың алажыны гөзлейэрди. Укы болса онуң гөзлерини бүрүп, дийсең, хелэклейэрди. Ол орнундан туруп, кабинетиң ичинде эйлэк-бейлэк гезмеледи, эллерини херекетлендирип геринди. Пенжирэни ачды. Кабинетиң ичине совужак шемал аралашды. Язмага отурса, ене гөзлери юмлуп башлаяр. Хемише ол нобатчылык эденде, болгусыз вака тапылып, гижэни шонуң угрунда гечиререрди. Ген зат, бу гиже дынчлык. Шол себэпденем ол көмекчисине азрак иркилмэге ругсат эдип, өзи язув билен гүйменйэрди.

Йүзи-гөзи ган, гапыда дуран адамы гөренде, Артыков бирхили тисгинди. «Бу дуран гөзүме гөрүнйэн дэлдир-дэ?!» дийип, укулы гөзлерини овкалашдырып орнундан турды. Онянча:

— Ёлдаш нобатчы, мени таландырлар. Ынха, гөрүң! — дийип, Артыковы гөренден, хоссарыны тапан чага ялы хамсыгып, гөзлерине яш айлады. Онуң мөңңүрип аглаясы хем гелйэрди. Совукда яланач ятып үшеметинден ол өзүни тутуп билмэн сандыраярды.

«Таландырлар» сесини эшидип, Артыковың укусы гачды, гөзлери тегеленип, дессине көмекчисини оятды.

— Ким сизи талады, нэхили ягдайда? Ханы, отурың-да болшы ялы гүррүң бериң,— дийип, Артыков Сатлыга орун гөркезди. Сатлык сандыраярды, гелле-

мэге дили айлананокды. Артыков чәйнекде галан чайы кәсә саркырып, оңа узатды. Сатлык гызгын чай ичен-соң, бираз өзүни дүрседи, болан ваканы нобатча гүр-рүң берди. Артыков күти журнала бир затлар бел-лешдирип, буйруга мәхетдел болуп дуран көмекчи ми-лиционери сүлчини чагырып гелмәге иберди. Сүлчи гелйәнчә, Артыков Сатлык Бәшимовың шәхериң сөв-да эдараларының биринде ишлейәндигини, ругсада чыкып, курорта гитмәге тайярланандыгыны аныкла-ды. Сатлыгың нәхили ягдайда таланышыны сорады. Йөне нәче ойланса-да, Сатлык өзүниң таланышыны асла хакыдасына гетирип билмеди. Ол йүзүндәки яралары эли билен барлашдырып:

— Нәхили йүзүгарачылык. «Дерт гөз билен гашың аралыгында бор» диййәнлери чын экени. Хий, шей-дәймек бормы, ханы ынсаплылык!

— Ёгса-да, сиз «ресторандан нахарландым» дий-диңиз. Хушуңыза гетирҗек болуң, ресторандан соң нирелере бардыңыз?

— Ресторандан нахарланып, гөни өе уградым. Йө-не ресторанда отыркам гапдалымдакы столда үч са-ны адам отырды. Олар маңа тарап бакып, нәмедир айдярдылар, тәсин-тәсин середйәрдилер. Мениң пул чыкарып, нахарың пулуны төләними хем гөрдүлер. О вагт таланарын дийип пикирем эдемок. Мен көче билен юваш-юваш йөрәп гидйәрдим. Гайракы өвлү-йәниң янындан гечип барянымы билйәрин. Соңра нә-ме боланыны, нәхили ягдайда агачларың арасына зыңланымы аңмаярын. Келләме эрбет урупдырлар. Ери, бир бидөвлет болмасам, пулумы, путёвканы өй-де гоюп гайдардым. Вах, шол путёвка дийсене! Өм-рүмде илкинҗи ёла курорта гитҗек болшумды,.олам пашмады — дийип, Сатлык улудан демини алды. Агзындан болса арагың ысы күкәп, Артыковың бур-

нуна урды. Ол йүзүни чытып, орнундан галды-да, элини билине тутуп, эпишгеден көчә серетди. «Бизин шәхеримизде көпден бәри таланян адам ёкды-ла, бу ненең таланыпдыр? Гең зат?!» дийип, пикирини соңламанка, машын гелип дурды. Артыков хаял этмән, Сатлыгы машына мүндирип, вакапың болан ерине уграды.

Машында сүлчи Аман ве ызчы итин проводниги Хайдар нәмедир бир затлар барада гүрлешйәрди. Сүлчи болса ызлы-ызына агзыны ачып паллаярды.

— Я валла, оңат дүйш гөрүп ятырдым, оярдылар-ов! Мениң дүйшүме пәсгел берйән талаңчы кимкә? —дийип, вәшилиге салярды.

Онуң сөзүне хеммелер гүлүшдилер. Артыков гүлкиниң арасында:

— Сениң бейле оңат дүйш гөрйәнини билен болса, хий, Бәшимов таланармыды?—дийди.

— Мен-ә сәхериң бир сагат сүйжи укусына сенин мүң дүйшүни чалышмарын. Ёлдаш Артыков диййән-ә, дүнъеде укы ялы сүйжи зат бармыка?—дийип, Хайдар гүррүңе гошулды.

— Мениңче-хә шондан мурдар зат ёк болса герек.

— О нәме үчин, ёлдаш лейтенант?

— Онуң үчини бормы? Укы гөзлериңи бүрүп, тей ишлетмесе нәтҗек. Элбетде, укы гиже парахат ятана сүйҗи, биз ялы ишлә велин, ондан ажы зат ёк. Ине, шофёр ховлугып, машыны сүрүп баряндыр, укы болса оны өз эркине гойман, элини рулдан сыпдыряр, оңа авария этдирйәр. Гараз, укының эдйән бербатчылыгы аз-а дәл.

— Оңа середенинде укы эрбет-ле. Йөне онсузам онуп болланок—дийип, сүлчи ене паллады. Шол мүддетде машын тогтады.

Артыков машындан дүшди. Онуң ызы билен сүлчи, Бәшимов, Хайдар хем ызчы ити билен дүшди.

Төверек дым-дырслык, җахан яңыжа ягтылып гелйәрди. Кәбир ерден хоразларың сеси эшидилйәрди. Артыков Сатлыга йүзленип:

— Ханы, ниреде таладылар, гөркез!—дийди.

— Өз-ә шу төверекде болмалы — дийип, Сатлык ики элини голтугына гысып, инчеҗик көчеден йөреди. Ызчы ит хем гулакларыны кейкердип онуң ызына дүшди. Олар нәче айлансалар-да, Сатлыгың таланан ерини тапып билмедилер. Соңра ики бөлүнишип, якын төверекдәки көчелериң угрыны сырып уградылар. Эп-эсли вагтдан Хайдар:

— Ёлдаш лейтенант, бәрик! — дийип гыгырды.

Артыков билен Сатлык олара бака йөреди.

— Нәме, ыз тапылдымы? — дийип, Артыков узакдан гыгырды.

—Середиң!—дийип, сүлчи көчәниң гырасындакы гырымсы агачларың арасына элини узатды. Ызчы ит болса чыңсап, агачларың арасына сиңип гитди. Артыков сүлчиниң гөркезен ерине голай барып:

— Серет-ле! Гең зат — дийип, тәзеҗе туфлини, эпленип гойлан костюмы, онуң үстүнде гойлан ак көйнеги мазалы сынлады. Эгин-эшиклере гөзи дүшен Сатлык:

— Мениң затларым! Бә-ә, зыңып гидипдирлер. Вах, пулум билен путёвкамы аландырлар — дийип, костюмдыр җалбарына япышды. Костюмың җүбүлерини ховлукмач барлап йыршарды.

— Бә-ә, пулум-да, путёвкам-да бар. Нәхили хезиллик! Айбы ёк, яралар чалт битер-ле. Ол небсевүрлик билен пулы, эгин-эшигини багрына басып, чугутдырып отурды.

Четде дуран шофёр:

— Илки талап, соңундан зыңып гидйән таланчы хем болян экен-ов?—дийип, болан вака дүшүнмән аңкарылды.

Гейимлериң тертипли гойлушына, майдаҗык агачларың басгыланып дөвлүшине, дырмаланан ере Сатлыгың йүзүндәки яралара хәлиден бәри дыкгат билен сын эдип дуран сүлчи ваканы аныклады.

— Бу ерде дүшүнмезче сыр ёк, инди хеммеси айдың. Бәшимов: «Ресторандан ичгилирәк чыкдым ве өе уградым» диййәр. Ол догры. Йөне ол «ичгилирәк» дәл-де, ресторандан лүл болуп чыкяр. Шол баршына-да мелуллыкда хушдан гачяр, өйүмдир өйдүп, ине шу агачларың арасына гирипдир. Адатча, өйде эдиши ялы, хер эдип, хесип эдип чыкарыныпдыр-да ятыпдыр. Хушсуз болансоң, икибака урнуп, тогаланып, яш агачлары дөвйәр. Агачларың чөңүртгеси хем йүз-гөзүне, яңаңач беденине дүртүлип яра саляр. Ол совукда ятып өзүне геленсоң, ояняр ве өйүне бакан уграяр. Гөрсе, яланач, әхли ери ган. Онуң келлесине: «Мени талапдырлар» диен пикир гелйәр-де, милиция ылгаяр. Мениң иш тежрибәмде бейле вака өң хем болупды. Хава, ёлдаш, «таланан», ненең, мениң айдянларым догры герек?!—Сүлчи онуң йүзүне гахарлы серетди.

БОЮНДАН ДҮШЕН ХАЛКА

Телефон җыңңырдысына Еллыев тисгинип оянды. Ол үстүнден ёрганы серпип, зөвве аяга галды. Телефоның трубкасыны гулагына тутанда: «Ёлдаш начальник, Ленин адындакы колхозда огурлык болупдыр, магазин урлупдыр. Нә-

ме этмели, буйругыңыза гарашян» диен нобатчының таныш сеси эшидилди.

— Чалтрак машын тайярлаң-да, лейтенант Бәбековы өйүнден чагырың! Эшидйәрмин, областа хабар этмеги-де унутман! Гой, чалтрак ызчы ити алып гелсинлер. Ине, менем хәзир барян — дийип, Ёллыев ховлукмач гейинмәге дурды. Ол колхоздан ярыгиже гелип ятыпды. Шо себәпли онуң укулы гөзлери ачылмаярды, өзи хем алңасаярды. Укының хумарына хасыр-хусур әдигини гейди-де, ярагына япышды. Нәче серменсе хем билинде яраг асынара зат тапмады. Дине шондан соң җалбарыны геймәндигини аңып «түф!» дийип, өз-өзүне кәйинди.

— Аю, Берди, нәме кәйинйәң?!—дийип, ичги отагдан аялы келлесини чыкарып серетди.

— Хич-ле. Ише чагырярлар. Мен гитдим, гапыны яп — дийип, Ёллыев ховул-хара гейнип, гапыдан чыкды.

Ол тә бөлүме барянча пикирленип гитди. «Бә, валла оңарды-хов! Соңкы йылларда бизиң районымызда магазин огурлыгы болмаярды, бу нәме болдугыка?! Ол нireден гелен магазин огрусыка? Чалтрак ваканың үстүни ачмак герек».

Машын магазиниң гапдалында сакга дурды. Ол ерде дуканчы Тагановдан башга бирнәче адам топланышып дурдулар. Таганов хеммеден өңүрти район милиция бөлүминиң начальниги Ёллыев билен мәхирли гөрүшди. Ёллыев оны өңрәкден бәри танаярды. Райкомдан колхоза векил болуп геленде, кәте онуң дуканына барарды, онуң билен ёмак атышарды. Ол хәзир хем дегишмә салып:

— Ери, хов, дуканчы, хий сениң дукан огурлатмакдан башга кәриң ёкмы? Бейдип улы гох турзуп йөрмәң нәме?—дийди.

Таганов мысса йылгырып:

— Огрулар мениң айданыма гулак гойярлармы. Олар баш эгселер, милиция эгмели. Гөрйән вели, сизден хем ончаклы горкуп дураноклар. Ине, ягдай-а шейле, ёлдаш Ёллыев.

— Шей дийсене! Ханы, нәме затлар алныпдыр?— дийип, Ёллыев магазиниң гапысына барып сакланды. Хәлиден гүррүңе гошулман, әхли үнсүни дуканың ачык гапысына жемләп дуран Бәбеков, блокнотына нәмедир бир затлар беллик эдйәрди. Таганов болса жибринип:

— Гөрүң, ёлдаш Ёллыев, нәдипдирлер. Ирден гелип дуканы ачжак болсам, гулп ерде ятыр. Эсеван этсем, гапының зүлпи согрулыпдыр. Дүйн банка табшырмак үчин он мүң манат пулы сумка салып гоюпдым. Гөрсем, пул-да ёк, сумка-да. Ине, башга-да харыт алныпдыр. Мен-ә хайран!

— Магазиниң сакчысы ханы?

— Сакчы дүйн шәхере сыркав сорамага гидипди, ол хәзирем гелмәндир.

— Диймек, магазин гиже сакчысыз галыпдыр-да?!

— Хава. Менем муны яңыжа анықладым — дийип, Таганов сакча кәйинди.

Салым гечмәнкә область милиция управлениесинден оператив ишгәр ызчы ити билен гелди. Оны бада-бат Тагановың «пул гойдум» диен еринден ыс алдырып гойбердилер. Ит дессине хасанаклап магазинден чыкды-да, гүндогара бакан ылгап гитди. Сәхелче ёл гечип, ол ене ызына доланды. Эйләк-бейләк ылгап доланып, ене дукана тарап гайтды. Шол гелшине-де четде дуран Тагановың дашындан айланды, гулакларыны хекгертди, бурнуны йыгрып оңа серетди. Итиң эрбет бакышындан Тагановың суссы басылып, бир әдим ыза чекилди. Эмма ит онуң үстүне бөкмән, ер

ысырганды-да, икибака хасанаклап, тей-ахыры, дүканың гапысында чыңсап дурды. Ёллыев оператив ишгәре йүзленип:

— Ненең, хий бир, уч чыкардымы? — дийди.

— Хениз-ә анык зат ёк, ёлдаш майор. Итем о диен сагдын дәл. Онуң ыс-кок билен кән иши ёк. Үстесине-де, дүканың гапысында, төверегинде сансыз ыз бар, бу хем оңа пәсгел берйәр.

— Итден бизе пейда ёк дийсене! Ай, боля-да — дийип, Ёллыев пытрап ятан харытлары, гапының сөесинде галдырылан ызлары ене бир гезек гөзден гечирди. Гулп ерде ятыр, столуң ашагындан автомашының ручкасы тапылды. Онда тәзеже гөк ыз бар, ол реңк хем гулпуң реңки. Диймек, гапының зүлпи шу ручка билен согрулыпдыр. Огрулар машынлы болмалы. Бә, машынлы огрулар нireden гелип билерлеркә, олар хайсы тарапа гитдилер? Йөне итиң Тагановың үстүне херрелмеги геӊ зат. Я-да огры Тагановың өзүми? Кемчилиги бар болуп, оны япмак үчин эдендир. Ёк, бу хем дәл. Чүнки магазинде ревизия боланына бир айдан говрак вагт гечди. Ол барлагың актыны-да Ёллыев окапды, хич хили кемчилик ёкды ахыры.

— Ёлдаш Бәбеков, ханы чалтрак гөзлег протоколыны язың, дессине дерңеве гиришиң—дийип, Ёллыев чилим чекмәге дурды. Шол вагт оны телефона чагырдылар. Ол колхозың конторына тарап уграды. Доланып геленсоң, лейтенант Бәбекова йүзленип:

— Өтен агшам совхозың йүк машыны йитипдир. Сиз гөзлег ишини довам этдириң. Мен машының гөзлегине чыкайын—дийип, Ёллыев машына мүнди-де, совхоза бакан уграды. «Дур ханы, шол дүкандан тапылан машының ручкасы йитен машыныңкы-ха дәл-

дир-дә? Өз-ә гең зат». Ёллыев ичини гепледип, гөс-гөни совхозың эдарасына гелди.

Бу ерде эййәм милицияның участок инспекторы капитан Пәлванов ве автоинспектор лейтенант Халлыев йитен машының шофёры билен гүрлешип, ваканың нәхили боландыгыны аныклаярдылар. Ёллыев автоинспекторың гүррүңини диңләп болансоң, сожап отуран яш шофёра йүзленди.

— Машыны гаражда гойсаңыз болмадымы?

— Мен пагтаны база табшырып, ил ятанда өе гелдим, гаты ажыкдым. Онсоң чай-сув ичип, машыны гаража алып гитжекдим вели, уклап галыпдырын. Ирден турсам машын ёк. Бейле болжагыны билсем, хий, оны өйде саклармыдым—дийип, шофёр ере бакды.

— Машының ход берилйән ручкасы ниреде?

— Машының кабинасында.

— Гиже машынлы гезмәге я-да иш билен колхозлара-ха гиден дәлсиң?!

— Ёк-ла, базадан гөни өе гайтдым. Ёлдаш милиция начальниги, эгер машын тапылмаса, мени түрмә басармысыңыз?! Бейтмәң, хайыш эдйән!

Яш шофёрың гөзлери яшарды. Ол өсгүн сачыны гысымлап, ашак бакып отыр. Эден ишине өкүнйәр. Бирденем, директорың: «Машынлары ишден соң өйүңизде сакламаң, йитсе, жогап бермели боларсыңыз» диен сөзлери ядына дүшйәр.

Ёллыев гүлүп еринден галды-да, онуң эгнине элини гоюп:

— Бар, ишиңе гит! Женаят этмедик түрмә басылян дәлдир. Машыны хем тапарыс—дийди.

— Саг болуң — дийип, яш шофёрың бегенжинден аягы еңләп, гапыдан чыкып гитди.

Диңе өйләнден соң Ёллыеве машындан дерек тапмак башартды. Обада ишсиз гезип йөрен Сапаровың

дүйн гичликден соң, ондан-мундан машын сорап йөрендиги аныкланылды. Еллыев хаял этмән, Пәлвановы Сапаровың өйүне, Халлыеви болса шәхере иберди.

* * *

Капитан Пәлванов геленде, Сапаровың гаррыжа эжеси товукларына ийм берип йөрен экени. Ол Пәлвановы гөренден доңан ялы болуп галды. «Милиция нәме үчин гелйәркә? Оглума бир зат дагы болайдымыка? Ах, гитме дийсем этмеди, инди...» Пәлвановың товукларың дәне чокушына сын эдип аркайын дуршуны гөренден соң, гаррының жаны бираз арам тапды. Ол улудан демини алып:

— Өе гириң, чай-чөрек иииң! — дийди.

— Саг болуң! Мен хәзир гитжек. Йөне оглуңыз өйде болса, гүрлешәйжекдим—дийип, Пәлванов товуклардан гөзүни совды.

— Оглум-а өйде ёк, ол өтен агшам гичден соң гитди.

— Нирә?

— Краснов дийдими, нәмеми... Өз-ә узак шәхер болара чемели.

— Красноводскә дийсеңизләң!

— Хә, ана шоңа гитди. Гитме дийсем хем этмеди. «Эже, мен машын сүржек» дийип дызап дур. Нәче махал ишсиз гезди, хич ерден сүрмәге машын тапмады. Вах, онуң башга кәр биленем хич хошы ёк. Инди, гөрйән вели, машын сүрмек-де гүзап болупдыр.

— Оглуңыз улаглы гитдими?

— Иррәк гитмекчиди, болмады. Ел харжысы кемрәк болансоң, карз-ковал алжак болуп эгленәйди. Гичден соң оңа машын нирде, улаг нирде. Ай, боля-

-да! — дийип, гарры өе бакан човушып барян товуклары гыгырды.

— Ток-а! Хэ, ювха ачмышлар, асыл булары дэне берип дойруп болмаз экени.

Капитан Пэлванов начальнигиң янына етмэге ховлукды. Шол ёл угруна Сапаров хакында шейле пикирленди: «Ине, хут огрының үстүнден дүшдүм герек. Ол гичлик пыяда хылтылдап баряндыр, ядандыр. Гөрсе, ёлуң гырасында машын дур. Мүнендир-де шэхере тарап тутдурыберендир. Янында пулы хем аз «Машыны алып гачдым, хич киши дуймады, гел дүканы хем гөрейин» дийип, машының ручкасы билен магазиниң гулпуны дөвүп, пул огурландыр. Хэзир болса, залыват, гөр, Красноводскиниң хайсы ресторанында кейп чекйэндир. Оны тиз тутмак герек».

* * *

Елли ве үмүрли хованың болмагы самолётың вагтында учмагына пэсгел берди. Диңе гараңкы гатлышанда шемал песелип, хова ачылышып башлады. Гарашмакдан лүти чыкан ёлагчылар дикторын: «Гражданларың дыкгатына» диен сесини эшиденлеринден үшерилишип, ерлеринден гобсундылар. Самолётың учурылҗакдыгыны эшиденлеринде болса хасанаклашып оңа тарап эңдилер. Хэлиден иркилип отуран Сапаров хем оларың гыкылыгына гөзүни ялпа ачып, самолёта бака ылгады. Ол хениз гапа етмэнкэ, ики адам онуң чигнинден тутуп: «Биз область милициясындан, бейлэк йөрэң!» дийип, оны сакладылар. Сапаров милицияның адыны эшиденден галпылдап башлады, йүзи үйтгеди. Ол оларың йүзүне ховатырлы бакып: «Хайсы яна гитмели?» дийди.

Сапаров управление гетирилип дерңев эдиленде, янындан отуз манат пулдан, көне гейим-гежимден өз-

ге зат тапылмады. Онянча совхозың йитен машыны хем тапылып гетирилди. Сапаров сүлчиниң үстүне гыгырып: «Мени тутмага хакыңыз ёк. Мен прокурора арз эдерин. Мени самолётдан нэме үчин гойдуңыз?» дийип, эп-эсли махал хич зат айтмады. Узага чекен сорагдан соң, ишиң чынлашяндыгыны аңып, бираз песелди, сүлчиниң сорагларына жогап берип башлады. Ол машыны алып гайдандыгыны боюн алды.

— Ынаның, мениң машын огурламак пикирим ёк. Хич бир улаг тапылмансоң, мүнүп гайдайдым. Самолёта етишмезмикэм дийип ховлукдым. Мени гойбериң, инди бейле иш этмен.

Сүлчи юмшаклык билен:

— Муныңыз боля. Ханы, айдыбериң — дийди.

— Инди нэме айдайын? — дийип, Сапаров гөзлерини гинден ачып, сүлчэ серетди.

— Хайсы ёлдан гайтдыңыз ве ёлда нэме иш этдиңиз?

— Шол колхозың ичинден гайдян ёлдан гайтдым. Ёлда мен нэме иш эдейин.

— Ленин колхозының илерсиндэки магазиниң янында нэме ишледиңиз?

— Мен сакчыдан ёл сорамак үчин совулдым. Эмма сакчыны-да тапман, чак-чен билен зордан асфальт ёла дүшдүм.

Сүлчи эллерини овкалап йыршарды.

— Айдыбериң, яңыжа үстүнден бардыңыз. Хава, онсоң?

— Шэхере етип машыны ташладым-да аэропорта гелдим. Ине, боланы, шу. Әхли ховлуганым бир пул болды, самолёт учмады.

— Боля, ызыны район милиция бөлүминде айдарсыңыз—дийип, сүлчи ховлукмач машын чагырды ве Сапаров билен гапыдан чыкды.

* * *

Лейтенант Бэбековы бивагт укудан оятдылар. Ол чыраны якды-да, шинелини эгнине атып гапа чыкды. Гапының агзында дуран нэтаныш адам Бэбековы гөренден илки үсгүринди, соңра хем гөрнүп:

—Багышларсыңыз, сизем азара гойдум—дийип сакынды.

— Айбы ёк, йөрүң, өе гириң! — дийип, Бэбеков оны ичери чагырды.

— Отурмага пурсат ёк. Сизе важып хабар айтмага гелдим.

— Айдың!

— Айтсам шейле... яп-яңыжа зей капалың үстүнден гечйэн токуртгада пул бармыш хабарыны эшитдим. Пагта йыгып гелйэн окувчылар гөрүпмиш. Белки, ол Тагановың дуканындан огурланан пулдур. Ине, сизиң яныңыза ылгадым. Шоны барлап гөрсеңиз, говы боларды.

Бу дуйдансыз хабар Бэбековы пикирленмэге межбур этди. Магазиниң огурлыгы илки Сапаровың бойнуна сырыгармыка гүман эдйэрди, эмма бу хениз гүмүртик. Сапаров огурлыгы бойнуна аланок. Үстесине, онуң шэхере сүрүп гиден машыныың ход берилйэн ручкасы орнунда бар экени. Ери, токуртгадан тапылан пул нэме? Эгер Сапаров магазинден пул огурлан болса, оны токуртгада нэме үчин гойдука? Нэме үчин окувчылар пул гөрен болсалар, вагтында хабар бермэндирлер? Өз-э булашяр вели, гөрерис-дэ. Бэбеков дессине гейнип, хабар гетирен Орны хем алып, «пуллы токуртга» таран елк ясады.

Бэбеков машының чырасының ягтысына токуртганы нэче агтарса-да, хич зат тапмады. Йөне Орнуң берен гүррүңинден ол өң ики гезек түрмэ дүшен Ба-

зарбайың өтен агшам бу оба гелендигини аныклады. Онуң оба гелмеги Бэбековы шүбхелендирди. Чүнки ол Базарбайы оңат танаярды. Соңкы гезек огурлык эденде онуң дернев ишини хут өзи гутарыпды. Базарбайың туссаглыкдан бошаныны эшитсе-де, онуң райоңа гелениңи гөрен-эшиден адам ёкды. Онуң оба гелмеги, магазиниң урулмагы, белки, бу арада бир багланышык бардыр. Хер ничик-де болса, Базарбай билен хем гүрлешип гөрмек герек. Йөне оны киминң өйүнден гөзлемели. Орун хем белли өйи салгы берип билмеди. Бэбеков машыны обаның ёкары четине сүрди. Бу вагт даң яңыжа саз берип башлапды. Бирден машының өңүнде бир адам пейда болды. Ол кэ гөзүни овкалап, кэте элини галдырып, машыны саклажак болярды. Машын дуранда: «Менем райцентре экидиң!» дийип, машына келлесини сокды, Бэбекова гөзи дүшенде болса тисгинди-де, ене ыза чекилди.

— Мүнүбер, я танамадыңмы? — дийип, Бэбеков оңа өз янындан орун берди. «Гурт агзасаң, гурт гелер». Мунуң-а өзи геләйди. Хернә ызы дүз бола!» дийип, ичини геплетди. Соңра:

— Базарбай, гөрүнмейәң-ле, нирелерде гезйәң?! — дийди.

— Сизиң шол иберишиңизден яңырак бошадым. Хәзир Челекениң небит чыкарылян еринде ишлейән. Мен гидемсоң, аял-да әре гидипдир. Жайым бош галыпды, шоны дайыма сатдырыпдым. Индем шол пулы алайын, хемем дең-душ билен саламлашып гидейин дийип гелипдим. Автобуса етишжек болуп ылгап баршымды, оңат болайды, сиз душайдыңыз.

— Болубилйә, автобуса аркайын етишерсиң — дийип, Орны өйүниң душунда дүшүрип, Бэбеков машыны бөлүме тарап сүрди. «Гөрсене, буларың икисиниң хем угры бир яңа экени. Я Сапаровың токуртгада

гоян пулуны Базарбай алмага геләйдимикә? Онда-да мунуң геп уршы, өзүни алып баршы огурлык эдене менҙәнок. Гөрйән вели, дерңеви чалтрак гутармасак, бу вакадан уч тапмак аңсат болҗак дәл».

* * *

Гечен хепдәниң довамында сүлчи Бәбеков эп-эсли материаллары барлап, көп санлы шаятлардан сораг этди, оларың кәбири билен йүзлешме гечирди. Бу ишде бөлүмиң начальниги Ёллыев, оператив ишгәрлер, участок инспекторлар хем көмек бердилер. Нетиҗеде, Сапаров, Базарбай ве бейлеки адамлар барадакы фактлар мазалы дерңелди. Дүйн болса дүканың барлагы тамамланды. Дерңев иши боюнча йыгнанан фактлары барлагың җеми билен деңешдиренсоң, Бәбеков магазиниң огурлыгы барадакы пикирини аныклады. Онуң пикири билен Ёллыев ве район прокуроры Атаев хем разылашдылар. Гутарныклы нетиҗәни айтмакдан озал, ол Тагановы ене-де сорага чагырды.

Лейтенант Бәбеков дерңевиң нетиҗесини ве ишиң нирә сырыгяндыгыны айданда, Таганов:

— Бу кемчилик диңе огурлыгың эсасында болан зат — диййип, гыкылык этди. Соңра зөвве еринден галып:—Мени бейдип гатнадып хеләклэп йөрмән. Огрулары тутдуңыз, хатда оларың янындан огурланан пул-да чыкды. Инди нәме иши сүйренҗеңлиге салярсыңыз? Ёк, эгер менден аз-кем хантама болян болсаңыз, чекинмәң-де айдыбериң, мен онуң хөтдесинден гелерин—диййип, Бәбекова гөзүни гыпды.

Бәбеков гахарыны зордан ювдуп:

— Ханы отурың! Мен сизи топланан материаллар билен танышдырайын, ваканың нәхили боландыгыны

айдайын—дийип, сүлчи фактлары окап башлады. Ол фактлары окадыгыча, Тагановың йүзи үйтгейәрди, гүнәниң өз бойнуна сырыгяндыгыны аңярды. Шонда хем ол:

— Ёк, ёк, мен огры дәл. Ол фактлар ялан, маңа төхмет эдйәрсиңиз—диййәрди.

Ол кә зөвве ериндеп туряр, кәте хем элини салгап отуряр. Сүлчи дарыкман окаяр.

— Соңуна гулак гоюң! Дүканда болан кемчилиги дүзетмек үчин сиз элиңизден гелениңи эдипсиңиз. Хатда гүйзки гелен ревизоры алдамак-да сизе башардыпдыр. Сиз онуң нәхошлугындан пейдаланып, чайы бошан он ящиги самандан долдурып, үстүне токга чайлары өртүпсиңиз, бош челеге хем сув долдурып, агзыны пугта япып гойярсыңыз. Барлагда сув яг дерегине гечипдир. Ики йылкы гечмән ятан бугдайлы халталары түвүли, шекерли халталарың арасында гоюп, олары түви ве шекер хөкмүнде ревизора гөркезйәрсиңиз. Ревизорың: «Бу харытлары нәме сатмаярсыңыз?» диен сорагына, сиз: «Олары колхозың хасыл тоюна саклаярын, башлык хайыш этди» диййәрсиңиз. Ящиклериң ве халталарың дөкүлип гөрүлмеҗегини билйәрсиңиз: Гараз, шейле алдав билен кемчилигиң үстүни япярсыңыз. Соңра пул чалшыгы зерарлы әхли магазинлерде тәзеден барлаг, харытлары хасаба алыш гечирилҗекмиш хабары гулагыңыза илип, ол сизи ховсала саляр. «Онда ол дөвүлди, мунда бу заяланды, чүйреди» дийип, бирнәче харытлара галп документ язып, етмейән пулуң өвезини азда-кемде етирйәрсиңиз. Йөне кемчилик хениз хем чакдан көп. Әна, онсоң, сиз сакчының ёклугындан пейдаланып, дүканың зүлпүни согурярсыңыз-да, «огурлык» болды диен хабар яйрадярсыңыз. Машының ручкасыны өзүңиз огурлаярсыңыз, өз гүнәңизи шоферың үстүне атмак

ислейәрсиңиз. Эмма барлагда бу-да пуҗа чыкяр. Соңра сиз өз егениңиз Орны мениң яныма иберип, «токуртгада пул бар» хабары яйрадярсыңыз. Бу хем субут болмады. Ызына гулак салың! Ызчы итиң сизе хекгериши ядыңыздамы? Бу төтәнден дәл. Ит ялңышман, ялңышы оператив ишгәр гойберипдир. Хава, муны соң аныкладык. Ит сизи ярар гүман эдип, ол итиң бойнундан йүпи силкенини дуйман галыпдыр. Харытларың арасындан чыкан ики мүң манат пул хем банка табшырылмалы пул. Оны сиз огрының үстүне атярсыңыз...

Сүлчи гепледигиче, Тагановың реңки үйтгәп йыгрылярды, дер басярды. Субут эдилен хакыкы фактлар, анықланан материаллар онуң дилини тутды, бурча гысды. Агыр җенаятың аграмы болса Тагановы чөкерйәрди. Ол йыгрыляр, дымып отыр. Бирхаюкдан соң, улудан демини алды-да :

— Вах, багтым ятды — дийип агламага дурды.

АҢК БОЛАН БАБА

Район милиция бөлүминиң начальниги Баба Бабаевич Гурбанов бир хепдә чекен командировкадан соң, өйләнлер эдара гелди. Ол гиң ховлының ичине сер салып, дерек агаҗының көлегесинде гарныны сыпапдырды. Соңра асса-асса йөрәп, кабинете гирди. Улудан дем алды да, орнунда отурды. Йүзүнден акян бурчак-бурчак дерини сүпүрди, яглыгың бурчуны бармагына долап, емшик бурнуны дырмалады. Чаларан сейрек сачыны дарады. Шол махал хем министрликде болан коллегияны ятлап: «Тас бошадыпдылар. Херне аман сыпдым» дийип,

ичини геплетди. Элиндәки галам билен столы тыркылдатды-да:

— Хеммеси шу орунбасарым Сапаровың ишидир. Ол язып бермедик болса, докладымы диңлемездилер—дийип, өз янындан хүңүрдеди.

Шол вагт гөзи әйнекли, инче бурунлы, сарыягыз, көсе Баллы—бөлүмиң секретары гапыда пейда болды. Ол кабинете бойнуны узадып, ене ызына доланды.

— Пишик ялы йыгрылып дурма-да, гирибер! — дийип, Баба Бабаевич онуң ызындан гыгырды.

Баллы гапыдан гиренден элини узадып, Баба Бабаевич билен гөрүшмекчи болды. Баба Бабаевич оңа әхмиет бермән, йүзүни кесе-кесе совды.

— Ери, нәме тәзелик бар?

Баллының эли эп-эсли вагт ховада герлип галды. Онуң йүзи боз-яз болуп, гахардан йүреги гүрсүлдәп урды. Ол дыцзап гелен гахарыны зордан ювдуп гүрледи.

— Ёлдаш майор, тәзелиг-ә барам, ёгам. Нәсаглыгым хеләклейәр. Ненең, өзүңиз саг-аман гелдиңизми?

— Ай, маңа не дөв чалсын. Ханы, ишлер хакында айтсана!

— Ишем-ә тапылып дур. Ынха, сыркавлап шу гүн аяга галдым.

— Ягшы, ягшы...

— Онсоңам, сизиң Ашгабада гиден гүнүңиз какам пахыр арадан чыкды—диенде, Баллының дамагы долуп сөзләп билмеди.

— Хм... Өлди дийсене. Хава, меселем, ким өлйәр, кимем боляр. Тәк, тәк. Кесел дийдиң, өлди дийдиң. Хий, айдара өзге зат ёкмы?!—дийип, Баба Бабаевич гахарлы сөзледи. «Ятан ери ягты болсун» диймегиң дерегине, Баба Бабаевичиң ажымаңыз сөзлери Бал-

лының янгынлы йүрегини тыг ялы дилип гитди. Телефон жыңңырдады.

— Алло, алло! Гурбанов, Сапаров герек? Шол-а маңа-да герек. Ёк—диййип, трубканы батлы гойды. — Ёгса-да, ханы ол?

—Ирден колхоза гидипди. Билмедим вели, огурлык болупдыр өйдйән.

Баба Бабаевич ене нәмедир бир затлар соражак болуп, сүңклек эңегини ёкары галдыранда, кабинете эли чагалы бир аял күрсәп урды. Ол гөзүниң яшыны сүпүрип:

— Дадыма етишмесеңиз, әрим серхош болуп, өйден ковды. Көмек эдиң, ёлдаш начальник! — диййди.

— Мениң занытдыгымы гөреңокмы? Чык, бар, арзыңы нобатча айт.

— Нобатчы сизиң яныңыза иберди, Гурбанов барлар диййди—диййип, аял онуң йүзүне зарын эсетди.

— Нәме яңрап дурсуң, чык! — диййип, аялы ковандан соңам Баба Бабаевич эсли вагтлап хүңүрдеди отурды.

— Гоңшулара комиссия гелипдир. Бу ерик хем дарап гечмекчи.

— Ну-у!? Капитаның иши гөрүлди дийсене. Өңем онуң насыны чыкарыпдылар. Тәк... тәк... Ене нәме?

— Начальниклик везипесинден бошатмак барада министриң буйругы-да гелди...

— Онумы?! — диййип, Баба Бабаевич Баллының сөзүни бөлди. — Ә-хә, танкыдың ызы буйруга языпдыр-ов. Комиссия хем оңлулыга гелен дәлдир. Хава, буйрукда нәме диййлипдир?

— Буйрукдамы? Онда бөлүмиң начальниги иши говшак алып баряр, женаятчылыгың гаршысына гөрешмейәр, гөзбоягчылык эдип, учётдан кәбир женаят-

лары гизләндир дийлипдир. Башга-да, онда начальник бюрократ хем дийлип язылыпдыр.

— Бә-ә, онуң-а күлүни чыкарыпдырлар-ов! Тәк.. тәк.. Ол маңа: «Сени везипәңден бошатҗакмышлар» дийиәрди вели, өзүни бошадыпдырлар-да, ызыны хем айт бакалы.

— Ёлдаш майор, ызам шоң ялырак — дийип, Баллы дымды, азрак пикирленди-де:

— Ёлдаш майор, говусы, шол буйругы гетирейин, өзүңиз окайсаңызлаң!—дийип, Баллы отагдан чыкып гитди. Баба Бабаевич болса өз янындан пикир өврди. «Комиссия гелсе, шол буйрукда гөркезилен кемчиликлер-ә бизде-де ёк дәл. Сапаровың хем дилини йыгып болмаз. Нәтмели? Ава зада экидип гүймәп болмазмыка? Гелсе гелсин, гөрерис-дә» дийип, ол гаңрылып эпишгеден ховлының ичине гөз айлады.

Үстүниң чаңыны какып, кабинете Сапаров гирди. Ол Баба Бабаевичи гөренден:

— Саг-аман гелдиңизми? — дийип, онуң билен гөрүшди. Соңра шляпасыны чыкарып, дерләп келлесини сырды-да, бош стулларың биринде отурып, чилим отлап чекди. Баба Бабаевич хем йүзүни сортдурып дымып отыр. Кәте хем можугы билен Сапаровың йүзүне бакяр.

— Ёлун чаңы гөзүңи ачдыранок, ыссам онуң үстесине—дийип, Сапаров үмсүмлиги бозды.

— Чаңдан горкуп мениң везипәме япышыпсың-да — дийип, Баба Бабаевич хемлели гүрледи. Сапаров кибтини гысды.

— Чаңдан-а горкым ёк, йөне табшырыланыны этмели боляр.

— Дүшүнмедиксирән болма. Сениң хемме пыссы-пыҗурлыгыңы оңат билйән. Мениң аягымың аша-

гыны көвмеден башга кәр тапмадыңмы? Билип гой, эрбет болар. Төхмет этмәңи гой, оңлулыга элтмез.

— Төхмет...

— Элбетде, төхмет. Утан, өз начальнигиңе бейитмек гелишмез.

Сапаров онуң министриң буйругындан хабарсыздыгыны инди аңып галды. Болса-да, оңа сыр билдирмән, айдян сөзлерини сабырлылык билен диңледи.

Сапаров: «Шейле надан адам ненең шу вагта деңич милицияда ишләп билдикә? Ол хәлем акылына айланмандыр» дийип, ичини геплетди. Баба Бабаевичиң болса Сапаровың үстүне шол чөвҗәп, үсти-үстүне сугшурып отурышы. Баллы папканы голтуклап гелди. Ол буйругы Баба Бабаевиче узадып:

— Окап таншың-да, гол чекиң — дийди.

— Гоюп гидибер, соң окарын — дийип, Баба Бабаевич папканы бир яна сүйшүрди.

— Ёк, хәзир окаң. Бу буйрук хут сизе дегишли.

— Что-о..? Маңа дегишли? Ол хасур-хусур папканы ачып, буйругы окамага башлады. Бирден онуң йүзи боз-яз болуп гитди.

— Бошатмалы? Мени... бош... — дийип, өзүни ашак гойберди.

— Сиз эййәм бош. Ине, бу хем тәзе начальник барада.

— Ким ол? — дийип, Баба Бабаевич зордан дилленди.

— Мен — дийип, Сапаров гүлүп орнундан галды.

— Сен начальник?!—дийип, Баба Бабаевич агзыны өвелдип доңуп галды.

ОЧЕРКЛЕР

ҠЕЛЕБИҢ УҖЫ

Вагт гиже сагат он икә якынлашыпды. Гиң шәхериң көчелеринде ве жайларында янян сансыз чыраларың шөхлелери узаклара узалып гидийәрди.

Вагтың гиҗикмеги билен даш-төверек асудалыкды. Диңе кәвагт адам гатнадян нобатчы «ЗИС» машынлар эйләк-бейләк вазлашып гечийәрдилер. Гиҗәниң үмсүмлиги, гиң шәхере шөхле саляп электрик чыраларының ягты шөхлеси, язың якымлы шемалы гөвнүңи гөтерийәрди.

Бу асудалыгы бирден гүнбатардан батлы гелйән машының сеси бозды. Машының чырасының ягтысы текиз, даш көчәниң үсти билен ызаляр-да, ики гапдалдакы өсгүн агачларың япракларына дүшйәр. Көчәниң текизлигине гарамаздан машын вагтал-вагтал дуршуна шакырдап, гиң көчәниң кә эйлесине, кә бейлесине ыранып гидйәр.

Шол вагт чеп тарапкы көчеден гөк реңкли мотоцикл пейда болды. Онуң үстүндәки адам ики тарапына гаранҗаклады-да, улы көчә дүшүп, машына габатма-габат гүнбатара тарап тутдурды. Ики машының чырасының ягтысы бир-бирине гапышды. Мотоциклли мотоциклиң чырасыны сөндүрип сигнал бер-

ди. Эмма улы йүк машыны ләхец гөвресини өңе атып, көчәниң чеп тарапыны сырып, угруны үйтгетмеди. Йүк машыны инди хас-да якынлашды. Автомобилиң совулмаҗагыны аңан мотоциклли онуң өңүнден совулмакчы болуп, рулы сага бурды. Эмма ол етишмеди. Гөз ачып-юмасы салымда автомобиль эййәм мотоцикле габат гелди, онуң өң тигри мотоциклиң габадындан гечен ялы этди-де, гөвреси билен оны батлы какды...

* * *

Ёл гөзегчилик инспекторы Хайдаров узын гүнләп участокда болансоң, ядап бөлүме гелди. Ол гечирилен ишиң нетиҗелери билен бөлүм начальнигини таныш эдип, дынч алмага гитҗек болуп дурка, телефон җыңңырдады. Бөлүмиң начальниги:

— Эшидййәрин. Хава. Нәме? Хава, хә, адам? Хачан? Хөкман! — дийип, трубканы бат билен еринде гойды. Онуң йүзүниң үйтгемегинден эрбет бир вака хакында хабар берлендигини аңмак кын дәлди. Ол зөвве еринден турды-да:

— Ёлдаш Хайдаров, сизиң участогыңызда эрбет бир вака болупдыр. Ёлдаш Чистовы чагырың! Тайынланың, гитмели!—дийип, столуң үстүндәки кагызлары йыгнашдырмага дурды. Салым гечмәнкә еңил машын үч саны адамы алып, бөлүмден чыкды-да, гиң көчә дүшди, гүнбатара тарап йөнелди. Ине, көчәниң якасында мотоцикл йыкылып ятыр. Онуң чеп рулы мазалы емширипдир, өң тигриниң үстүндәки демир болса эплем-бүклем болуп дур. Ондан үч-дөрт метрликде болса 25 яшларына етен, орта бойлы, бугдай реңк йигит серлип ятыр. Онуң чеп элиниң эти сүңкүне ченли овраныпдыр.

Ваканың болан еринде башга гең-энайы зат шиндиз гөзе иленок. Нам-нышан болмандан соң, бу ваканың нәмеден гелип чыканыны хем кесгитлемек еңил дәл. Нәхили болса-да ягдайдан баш чыкармалы.

Ишгәрлер, эйсем болмаса, бир зады басмаҗак болян ялы ваканың болан ерини дыкгат билен гөзден гечирйәрдилер. Арадан бирки минут гечмәнкә, Хайдаров ховлукмач:

— Ёлдаш капитан, ханы бәрик гелиң! — дийип гыгырды-да, көчәниң гырасында нәме-де болса бир гең зат гөрен ялы ашак сиңе серетди. Хеммелер оңа бакан окдурылдылар. Эмма не капитан, не-де онуң янында дуран сүлчи Чистов—хич ким Хайдаровың серетйән еринде үйтгешик зат гөрмеди. Хайдаров буларың гең галмакларына әхмиет бермән:

— Гөвнүме болмаса, шуҗагаз агач бөлеклериниң шу ерде болмагы төтәнден дәл. Бу бир ваканы аңладяр. Нәхили гөрйәрсиңиз, ёлдаш капитан?—дийип, элини ере узатды.

Инди капитан хем эсеван болса, Хайдаровың үнс берйән еринде мөчбери улы болмадык бир агач бөлегиниң ятандыгыны гөрди. Агач бөлеҗигиниң бир гапдалы гаралып, бейлекиси ап-ак, яңыҗа агачдан бөлүнен ялы. Агач бөлегинде демир болтуң гечен ери-де гаралып, ыз болуп дур. Йөне бирбада бу агаҗың нирeдeн гачанлыгыны ве нәмә дегишлидигини аңламак мүмкин дәл. Хер хили хем болса, капитан эли фотоаппаратлы дуран сүлчә йүзленди.

— Ёлдаш Чистов! Сиз шунуң суратыны алың-да, агач бөлеҗигини дессине ылмы-техники бөлүме экспертиза ибериң. Белки, келебиң уҗы шу болса-да болаяр.

Җенаятчыны тапмакдан өтри герекли оператив чәрелери гечирмек үчин, ишгәрлер ёлланандан соң,

Хайдаровы капитан ене янына чагырды ве шәхериң гүнбатар бөлегинде болуп, милиционерлериң ишине ёлбашчылык этмеги буюрды...

Үч-дөрт гүнүң довамында гечирилен гөзлег хич хили нетиже бермеди.

Мотоцикли уруп гечен машының тапылман дурмагы Хайдаровы хас хем ынҗалыксызландырды. Ваканың онуң өз участогында боланы, гөзлегиң хем шовсуз болмагы өрән тәсир этди. Ол шу гүнлер белли бир ерде карар тапмады, отурса-турса шол йитен машының сураты онуң гөз өңүне гелди.

...Хайдаров бу гүнише адатдакысындан ир гелди. Ишгәрлерден сорашдырды, эмма машындан дерек чыкмандыр. Ол машына мүнди-де, шәхериң орта гүрпрэгинде, көчелериң биригйән ерине барып дурды. Көчеде гатнав өрән көп. Яңыҗа ювлан көчеден машынлар вазлашып барярлар. Хайдаров еңил машынлара ончаклы үнс беренок, дыкгат билен улы йүк машынларына середйәр. Ол машынлары нәче көп гөзден гечирсе-де, гүман эдәйҗек машыны гөзе иленок. Ол өз-өзүне: «Бу гүнки сынанышык хем нетиже бермеди-ов» дийййәр.

Гүн гүнорта болды. Хайдаровың тегелек йүзүнден дамҗа-дамҗа дер акяр, ол җүбүсинден эл яглыгыны чыкарып, дерини сыряр, ёла гөз гездирйәр. Инди гүн гиҗикди. Көчеде машынларың гатнавы-да азалып башлады. Узын гүн постда дуран Хайдаровың йүзүнде ядавлык гөрүнйәр. Иш гүни гутарды, эмма Хайдаров постдан айрылып гидип биленок. Ол телефонда бөлүмиң нобатчы офицеринден йитен машын хакында сораяр. Үйтгешиклигиң ёклугыны биленден соң, ене пикирленйәр. Бөлүм начальнигиниң: «Вагтында җеза берилмедик җенаятчы ене җенаят этмәге ым-

тылар. Гөр, ене ними майып-мүҗрүп эдер. Шуны ятда саклаң!» диени онуң ядына дүшйәр.

Шол вагт көчеде буз йүкленен «ЗИС—150» маркалы машын пейда боляр. Машын хениз көчәнин чатырыгына етмәнкә, шофёр нәме үчиндир Хайдарова гаңрылып середйәр. Машын көчәниң ортасына геленде болса шофёр йүзүни ашак салып, машыны хас хем батлы сүрйәр.

Хайдаров машыны барлап гөрмеги йүрегине дүвди. Элиндәки җүрлевүгини чалып, машыныц сакланмагыны ышарат этди. Машын ондан үч-дөрт метрликде сакланды. Шофёр җубүсинден кир ве дер билен юмшап, гыралары йыртылып башлан сүрүҗилик шахадатнамасыны чыкарып, Хайдарова узатды-да, машыныӊ сакланмагына нәразылык билдирди.

— Машыныӊ абатлыгы гөрнүп дур ахырын. Йөне ишден гоюп гайта-гайта сакламага эндик эдипсиңиз Машыныӊ үстүндәки буз эрәп баряр.

Эмма Хайдаров онуц сөзүне әхмиет бермән, машыны барламагы довам этдирди. Ол җүбүсинден бир сурат чыкарып, кә сурата, кә машыныц новасына ичгин серетди. Машыныц новасыныӊ ашак тарапы азаҗык гәдилипдир. Йөне бу яңы-якында бөлүнен агаҗа меңземейәр. Онуң үстесине-де нованыӊ ашагындакы кесе агач реңкленипдир. Эмма ваканыӊ болан ериндеи тапылан агач бөлеҗигини алып, шу гәдиге гойсаң, эдил шаплашайҗак.

Хайдаровыӊ бейле сине середйәнини гөрен шофёрыӊ йүзи үйтгеди, ол ховлукмач гүрледи.

— А, ол ир вагтка дөвүк-ле. Мен машыны өңки шофёрдан кабул эдип аланымда хем ол барды. Ай, ол зелелли зат дәл-ле. Мениц гитмегиме ругсат эдиӊ, мен гаты гыссанян. Вах, буз эрейәр, мени кәйинҗе

гойман!—дийип, ол машына мүнҗек ялы этди, кабина япышды.

Хайдаров шофёрың йүзүнде үйтгешиклигиң пейда боландыгыны аңандан соң, көп шүбхеленип дурман:

— Ёлдаш шофёр, машыны бөлүме сүрүң!—дийди.

* * *

Сүлчи Чистов сорагы довам этдирди-де, юваш сес билен шофёра:

— Айың 18-инден тә 22-сине ченли ве 24-инде нириде ве нәме иш этдиңиз?—дийди.

Шофёр Хачикян кән ойланып дурман:

— Элбетде, ишде боландырын. Эмма анык нәме иш эденим хәзир ядыма душенок! — дийип, хамала, эден ишини ядына салҗак болян ялы, гөзлерини җайың ёкарсына дикди.

— Сиз машының новасының ашагындакы кесе агаҗы хачан, нәхили ве нириде дөвдүңиз?

Шофёр мадырдады.

— Мен хич зат дөвемок, машыны өңки шофёрдан аланымда хем ол дөвүкди. Онуң нириде дөвенини билип билҗек дәл—дийип сөзүни кесди.

Ол соңкы сорагларда кәте: «Өңки сүрүҗи дөвди», кәте болса «Командировка гиденимде челек гачып дөвүлди» дийип, белли җогап бермеди.

Сүлчи ене:

— Сиз айың 22-синде нириде болдуңыз ве нәме иш этдиңиз?—дийип, оңа йүзленди.

Хачикян тисгинди, онуң йүзи боз-яз болды. Ол:

— Шу ердедим, шәхердедим. Сүрйән машыным болса ремонтдады—дийди.

Инди сүлчиниң өңүнде дуран везипе—Хачикяның хачан шәхере командировкадан гайдып геленини

аныкламакды. Мунуң үчин энчеме иш гечирилди: шаятлардан соралды, оларың шофёры шәхерде хачан гөрендиклери билинди. Эмма командировка листинде шофёрың шәхере айың 24-инде гелендиги белленилипдир. Сиңе середиленде болса, командировка листиң дүзедилендиги мәлим болды. Инди бу дүзедишден баш чыкармак герек.

Командировка листи ылмы-техники бөлүме экспертиза иберилди. «2»-ниң «4»-е гөдек дүзедилендигини, диймек, 22-ниң 24-е дүзедилендиги деррев аныкланды.

Барлагда герек болан затлар айдың эдиленден соң, сүлчи сорагы довам этдирди ве командировка листиниң йүзүнде дүзедиш б...ы, оны шофёрың өзүниң дүзедендигини экспертизада субут боландыгыны айтды. Мундан башга-да, шол ваканың болан гүни шофёры шәхерде гөренлер муны онуң бойнуна гойдулар.

Хачикян чыгҗаран маңлайыны тутуп:

— Сиз мамла, гүнәми боюн алярын — дийди.

ГЫЗГЫН ЙҮРЕКЛИ АДАМ

Мелехин гаршысында отуран инчеҗик аяла протоколы окап берди-де, оңа гол чекдирди. Соңра тапылан сагадыны элине говшуруп:

—Гидип билерсиңиз. Хош вагтыңыз!—дийип, столуң үстүнде пытрап ятан кагызлары режеләп сейфе салды.

Сагадының тапыланына ики болуп билмән дуран

аял, гапа етип барярка сакланды-да, хошамай йылгырды.

— Саг болуң! Херно өмрүңиз узак болсун!— дийип, чыкып гитди.

Телефон жыңңырдады. Мелехин трубканы гулагына тутуп:

— Мен эшидйәрин. Боляр, ёлдаш начальник, хәзир барян—дийип, трубканы ене орнунда гойды.

Ашгабат шәхер милиция бөлүминиң начальнигиниң янында ики-үч саны ишгәр отырды. Олар нәмедир бир задың маслахатыны эдйәрдилер. Бөлүмиң начальниги Мелехиниң элине бир топар кагыз берип:

— Шу иши сизе табшырмалы болҗак. Дерңеве башлаң—дийди.

— Ёлдаш начальник, менде өңем үч-дөрт иш бар, Хеммесине етишип билермикәм? Оларың дерңев мөхлеги хем өтүп баряр.

— Айбы ёк, бирнеме тиҗенмели борсуңыз-да, ёлдаш Мелехин.

— Тиҗенмесине-хә гаты тиҗенерис. Гитмәге ругсат эдиң!—дийип, Мелехин чыкып гитди.

Ол өз кабинетине гелип, начальнигиң берен кагызларыны гөзден гечирди. Соңра йүпек билен тутулан аялы сорага чагырды. Ине, онуң гаршысында элли яша етен, тогалаграк, сарыягыз аял отыр. Ол йүзүни саллап пикирленйәрди, кәте йүзүни чытып гахарланярды. Кәмахал келлесини галдырып, Мелехине можук гараярды. Мелехин оны сынландан соң, сорага башлады.

— Фамилияңыз ве адыңыз?

— Петрова Елена Петровна.

— Ишлейән ериңиз?

— Ишләмок—дийип, Петрова йүзүни кесе совды.

Мелехин Петрова барада герекли маглуматлары сорансоң, ондан йүпеги нireден ве кимден аландыгыны сорады.

Петрова гөзлерини мөлердип, сүлчә серетди-де дымды. Бирхаюкдан соң, эллерини херекетлендирип, ховлукмач гүрледи.

— Мен нәме айдайын? Айдара нәме бармыш? — дийип, ене дымды.

— Йүпеги нireден гетирдиңиз, оны кимден алдыңыз, айдыбериң!

— Нәме гезмегем гадаганмы? Москва гидип гелдим. Эгер ынансаңыз, мен догрусыны айдып берейин, Ол йүпек диениңиз шейле болды. Бу ерде мениң гүнәм ёк. Ынха, мен Внуково аэропортунда самолёта мүнҗек болуп дурдум. Бир аял ики саны чемоданы янымда гоюп: «Җора җан, гайрат эдип шу чемоданлары Ашгабада әкидип бер. Мен нәхошладым, кеселхана булары сүйрәп йөрмәйин. Сен гайгы этме, өңүңден машынлы адам чыкар» дийип, ялбарып хич гоймады. Мен разы болдум.

— Ол аял ким, оны нәхили тапаярсыңыз?

— Оны анык танамок. Йөне көчеде кәмахал гөрйәрдим. Хава, ызыны диңләң! Самолётдан дүшүп, чемоданлары ким аларка дийип гарашып дуркам, мени тутдулар-да, милиция гетирдилер. Ине, болан зат. Эй тоба, бир бендә көмеклешсең, җенаят болярмы? Чемоданың ичинде йүпек барыны-да, диңе милициялар ачансоң, билип галдым. Эй алла, мениң нәмәме шылтак япҗак боляркалар! Гөрсене, йүпек нә дердиме дерманмыш!? Мен түркмен аяллары ялы кетени хем докап билемок ахырын, а онсоң йүпеги нәдейин. Сизден хайыш эдйән, мени азара гоймаң! Хонха чемодан, хонха-да йүпек, эесини тапып нәтсеңиз шейдиң. Бейле ишлере гатышян дәлдирин—дийип, элини

салгап еринден галды. Мелехин нәче җан чексе-де, Петровадан белли бир җогап эшидип билмеди. Гайтам, «Мени нәхак тутдулар, бошадың! Мен сизиң үстүңизден арз эдерин» дийип гыгырып уграды.

Петрованы нобатчы милиционер әкиденсоң, Мелехин отурып пикирленди. Онуң ве бейлеки сүлчүлерин иш тежрибесинде, кәбир спекулянтларың өз харытларыны башга ёлагчыларың үсти билен гетирйәндиклерини билйәрди. Эгер Петрованың айданы догры болса, ханы онда йүпегиң эеси? Непкешлер танамаян адамларына бейле гымматлы зады ынаныпда дуранок-лар. Аз-күч дәл, 27 килограм йүпек! Дерңев эдиленде, Петрованың өйүнден ики саны адресден өзге чыкан зат ёк. Адреслерде: Никитина Ольга Павловна ве Королева Мария Васильевна дийлип гөркезилипдир. Олар Москвада яшаярлар. Элбетде, бу адрес төтәнден дүшен адрес дәл. Буларың арасында бир җенаятчылык гатнашыгы бардыр. Эмма ханы факт? Сүлчиниң элинде екеҗе факт бар, ол-да Петрованың ики чемодан йүпек билен тутулышы. Эйсем-де, йүпек онуң өзүнинкими, оны нireден алыпдыр, ким көмек берипдир? Онуң яранлары ким, нireде, олар нәхили адам? Бу сораглара анык җогап тапмак үчин, гөр, сүлчи нәче ишлемели, пикирленмели, ойланмалы. Мунуң еңил-елпай иш дәлдигини Мелехин оңат билйәрди. Шондан өтри хем ол белли нетиже чыкармага ховлукмады, пикирленди, чилим отлап чекди. Бейик пролетар революционери Ф. Э. Дзержинскиниң: «Чекист гызгын йүрекли, эли арасса ве совукганлы болмалыдыр» диен дана сөзлерини ядына салды. Дерңев ишинде совукганлылыгың, эмма хер хили кынчылыклары мертлик билен еңйән гызгын йүрегиң сүлчә иң мөхүм затдыгыны унутмалы дәл. Муңа Иван Ефимович оңат дүшүнйәр. Ол өзүне адамларың ыкбалы-

ның табшырыляндыгыны билйәрди. Хий, ыкбал билен оюн эдип я-да оңа пархсыз гарап болармы?

Мелехин Петрованың иши барада мазалы ойланандан соң, этмели ишлериң планыны язды. Иш вагты гутарыпды. Эмма начальнигиң айдышы ялы, тиженмек герекди. Ол орнундан галып, эллерини узадып геринди. Гарныны сыпады-да: «Бә, ажыгян вели, чыдамалы боларыс» дийип, сейфден башга бир женаят ишини алып, айыплав карарыны язмага гиришди. Бу иш улы болансоң, айыплав карарыны язмаклыга эп-эсли вагты сарп этди.

Ол ишини тамамлап, бөлүмден чыкды-да, өе угра-ды. Декабрь агшамы, дийсең, совукды. Көчәниң кәбир еринде эремән галан гарлар электрик чырасының ягтысына йылпылдашярдылар. Демир азыкдан шувлап өвүсйән гүйчли ел агачлары батлы ыраярды, телефон симлерини иңңилдедйәрди. Мелехин көчәниң чатрыгына геленде, постда дуран милиционер оңа салам берди. Ол үшейән болара чемели. Гулакчыныны маңлайына чүмрүп, дуран ериңде аякларыны ызлы-ызына гөтерип басярды. Кәте хем алаҗа таяжыгыны голтугына гысып, эллерини овкалашдыряр-да, өңе-ыза херекет эдйәрди. Мелехин: «Милицияның ишем-ә еңил дәл-ов» дийип, онуң гапдалындан гечип гитди.

Мелехин җүбүсинден ачары чыкарып, гапыны ачды ве ювашлык билен өе гирди. Ичери дым-дырслык. Коридорда яняп чыраның өчүгсиҗе ягтысы чагаларың ятан отагына дүшйәрди.

— Ваня, гелдиңми? — дийип, аялы ятан ериңден сесленди.

— Хава, Настя, сен аладаланма, ятыбер! Мен өзүм нахарланарын. Мелехин эшиклерини чыкарып асыш-дырды.

— Хәлиден бәри гарашдык, гелмедиң. Чагалар-а

ядап ятып галдылар. Менем ичери ишими гутарып, яңыҗа гышарыпдым. Ювун, өзүм нахарларын — дийип, Анастасия Андреевна гелип әрини огшады. — У—у!! Йүзүң эдил буз ялы-ла. Вах, хачан сизе дынмак барка?—дийип, кухня гирди.

— Бизем-ә хайдап йөрендирис. Ховлукма, инди узага чекмез, огры-непкешлериң чалт соңуна чыкарыс. Билйәрмиң, оларың гаршысына әхли халк гөрешйәр. «Илиң гүйҗи—силиң гүйҗи» дийипдирлер. Ёгса-да, Настям, хей сен дагдан силиң гелшини гөрүпмидиң?

— Гөремок, а нәме?

— Мен гөрдүм, мурдар зат. Силиң өңүнде дагларың дүе ялы дашларам пөкги ялы тогаланяр. Ол улы агачлары-да, көки-дамары билен гопарып әкидйәр. Настям, халкың гүйҗем шонуң ялыдыр. Диймек, көнәниң зыянлы галындыларыны биз якын вагтда көки--дамары билен согруп зыңарыс. Йөне, хәзир-ә, бизе дынчлык ёк—дийип, ол нахарың башында Настя дружинниклериң көмеги барада, җенаятчылыгың азалышы барада, эп-эсли гүррүң берди. Настя болса элини алкымына тутуп, онуң гызыклы гүррүңини үнс берип диңлейәрди, ондан гөзүни айырман середйәрди. Әриниң инчемик ак йүзи, мавы гөзлери оңа, гөр, нәхили овадан, якымлы гөрүнйәрди, сөзлери сүйҗүди. Настя әриниң милицияда сүлчи болуп ишлемегине толгунярды. Ёк, Ваня өңки Ваня дәлди. Онуң гылык-хәсиети-де, өзи-де үйтгәпди, ол өсүпди...

...Анастасия Андреевна Иван Ефимович Мелехин билен бәш йыл мундан озал таншыпды. Мелехиниң догры сөзлүлиги, эрҗеллиги, өзүни эдепли саклайшы, йүрекден гопян хошамай сөзлери Настяны хайран галдырды. Настя оны сөйди. Ол вагтлар Мелехин харбы гуллугы гутарып, Ашгабадың тепловоз-ремонт

уссаханасында слесарь болуп ишлейәрди. Йөне слесарлык кәри оны канагатландырмады, ол башга кәр гөзлейәрди. Эмма докуз клас билим оны арзувына етирип билҗек дәлди. Мелехин гүндиз ишләп, гиҗелери окады, онунҗыны гутарды. Ол окувыны гутаран дессине Настя өмүрлик ёлдаш болуп, онуң билен гош бирикдирди.

Тәзе машгала багтлы яшаярды. Ине, бир гүн Мелехин ишден гелип:

— Мен милиция мекдебине окува гитҗек. Настя җан, милиционер әриңе гуваныл билерсиң — дийип, йылгырып гапыдан гирди.

Настя гарашылмадык хабара аңк-таңк болды.

— Нәме? Милиция окува гидйән дийдиңми? Ваня, бу нәме болдугы, биз яңыҗа гош бирикдирдик, сапалы дурмушымыз бар. Ёк, Ваня, сен оюн эдйәң. Ханы, гөниңден гелсене!

— Хут чыным. Шу анкетлери гөрйәрмиң? Булары долдурып элтмели—дийип, элиндәки дүйрүлги кагызы Настя берди.

Мелехин бирсөзлүди, диени диен ериндеди, Настя онуң окува гитмегине гаршылык билдирмеди. Йөне өзүниң еке галяндыгына гынанды. Мелехиниң милиция мекдебине окува гидйәнини доганы Мария эшиденде, ол өр-гөкден гелип:

— Гояверн, Ваня! Ёк, сен хич яңа-да гитмерсиң! Яш гелниңи гоюп нирә гитҗек? Айтсана, саңа милиция нәмә герек? Милицияның иши адам тутмак, басмак. Гөр, гоңшымызы нәхакҗа басдылар, ызында чагалары ызлашып галды. Хий, шондан хем кәр болармы?!—дийди.

— Хер кимиң сөени гөзел. Мен шейле иши сөййән. Милиция киме герек? Бизе герек, ягны халка. Ол халкың бәхбидини гораяр ахырын! Дымярмың? Хич

зада дүшүнеңок-да, маңа акыл берҗек болярсың. Гоңшым диййәрсиң. Гоңшың ким-ә? Ол мугтхор. Белли ишиң башыны тутман, эййәм җай салды, «Победа» алды, пулы нирeдeн алыпдыр? Хәлем гич дуйдулар. Келләңи яйкама!

— Ери гойсана! Окаҗак болсаң, башга-да окув аз дәл — дийип, Мария аз-кем юмшашды.

— Ёк, диңе милиция мекдебинде окаҗак. Настя эййәм разы болды — дийип, ол айданыны хем этди. Шондан соң, Мария онуң билен бирки хепде геплешмеди. Инди ол гүнлер бирeййәм гечип гидипди. 1960-нҗы йылда Мелехин мекдеби үстүнликли гутарып, эгни пагонлы, лейтенант болуп гелди. Шол гүнден бәри ол шәхериң милиция бөлүминде сүлчи.

Әриниң гуллугының җогапкәрли хем агырдыгына оңат дүшүнйәрди. Мелехин ядап, кәте гахарланып гелерди, гыссанмач гарбанып, ене чыкып гидерди, хатда онуң өе гелмейән гүнлери хем аз болмаярды. Онун бир гезекки гахарланып өе гелши, хәли-де Настяның гөзүниң өңүнден гиденок. Ол: «Гөрйәрмиң, нәхили адамлар бар. Илки җенаят эдип, соңра бизи пула сатын алып, эден җенаятларының үстүни басырҗак болярлар. «Җенаят ишими ятырсаң, мен саңа көмек эдерин, айт, нәче бермели» диййәр. Эгер милиция төтәнден ише гирен ек-ярым гелди-гечер адам бар болса, хеммесини хем сатын алса бор дийип ойлаярлармыка?! Ёк, бейле дәл. Ери, муңа нәме диерсиң?» дийип; гиҗеси билен кәйинип чыкыпды. Настя әринден көп затлар өвренди. Җенаятың нәмедигине, җенаятчыларың нәхилидигине инди оңат дүшүнйәрди. Марияны гөрсене, олам инди милиция барадакы пикирини үйтгетди. Гайтам, ол дружина члени болуп, милиционерлер билен көчеде нобатчылык эдйәр. Ким оны шейле өзгерер дийип ойланярды. Ваняның мили-

цияда ишлемегиниң оңа-да тәсири етди. Марияның болшы ядына дүшенде, Настя мысса гүлди. Шол бада хем өз болшундан утанян ялы, Ван[illegible]серетди. Ол эййәм уклапды. Настя онуң йүзүне дөкүлен сары сачыны енсә гайтарып, ювашҗа йүзүнден огшады. Соңра кроватына гечди-де, гөзүни юмды.

* * *

Соңкы үч-дөрт гүнүң ичинде Мелехин Петрованың иши барада энчеме чәрелер гечирди. Онуң өйүнден тапылан адреслер аныкланды. Адресде гөркезилен Королеваның ве Никитинаның октябрь айының орталарында Ашгабада гелендиклери, олар йүпек гетирип сатандыкларыны Петрованың гаррыҗа эҗеси сорагда айтды. Почта-телеграф барланып, Петрованың әри—Козловың адына гелен телеграмма алынды.

Телеграмманың мазмуны шейледи: «Ленаның саглыгы барада чалт хабар эдиң, Анатолий документлерден ховатырланяр, посылканы Зоя иберди». Инди Петрованың йүпеги хут өзүниң гетирендиги, бу ишде онуң яранларының бардыгы икучлы дәлди. Телеграммадан посылка иберлендиги хем аныкланды, эмма кимиң адынадыгы белли дәлди. Оператив ишгәрлериң көмек бермегинде, иберилен ики саны посылка тапылып, оларың ичинден 13 килограм йүпек алынды. Бирнәче гүнләп гечирилен чәрелериң нетиҗесинде, дура-бара җенаятың ужы гөрнүп башлады. Инди онуң көкүни тапмалыды, а көки гөр, нирелере узап гидйәр...

* * *

Ашгабатдан гелен гүнүниң эртеси ир билен Мелехин шәхер прокурорына барды. Прокурор Никитинаның өйүни дерңев этмәге санкция бермеди. Көп че-

кишмеден соң, санкцияны Москваның Калинин районпрокурорындан алмаклык башартды. Соңра ол Никитинаның ве Королеваның өйүни дерңев этди. Никитинаның өйүнде гечирилен барлаг жуда шовлы чыкды. Онуң өйүнден 20 кг. йүпек алынды, Петрованың женаятчы кәрдеши Сибирская Зоя хем тутулды. Йөне сорагда оларың хич хайсы-да эден женаятыны боюнларына алмадылар. Мелехин эп-эсли иш гечирип, көп адамлары сорап, шу затлары аныклады, Никитина ве шәхериң йүпек харыт докаян фабригиниң ишчиси Королева Петрованың гарры эжесине шол фабригиң уссасы Василкиндан 60 кг, йүпек алып берйәрлер. Соңра олар эп-эсли йүпек әкидип, Ашгабатда сатыпдырлар. Сибирская ве Петрова гаракөли багана гетирип сатып, йүпек алыпдырлар. Илки Петрова гидип, галан йүпеги хем Сибирская экитмели экени. Посылканы хем йүпек билен Сибирская иберипдир. Йөне Королевадыр Никитинаның гаршысына йыгнанан материаллар хениз азды, топланан материалларың хем көпүсини аныкламалыды, субут этмелиди. Шол себәпли, прокурор олары туссаг астына алмаклыга санкция бермеди. Мелехин лапыкеч болуп, Ашгабада доланып гелди.

Ол Ашгабада геленсоң, йүпек барадакы женаят ише ене үч хепде сарп этди. Шол дөврүде көп фактлар барланды, энче чәрелер гечирилди. Нетижеде, дер сачып, Мелехин бу женаят иши шовлы тамамлады. Шейле чылшырымлы женаят ишини гутараймак, иңңе билен гуйы газандан энайы дәлди.

Мелехин энче йыл бәри милицияда сүлчи болуп ишлейәр. Шу дөврүде ол энчеме чылшырымлы женаят ишини уссатлык билен гутарды. Онуң үстүнликлериниң гиреви нәмеден ыбарат? Бу сорага жогап бер-

мек кын. Мелехин өз кәрини сөййәр, оңа әхли үнсүни, укыбыны, гуйҗүни сарп эдйәрди. Ишиң арасында, тежрибели сүлчүлериң иш усулыны, оларың дерңев уссатлыкларыны өвренйәрди. Эден ишини гөвнежай этмесе, асла ынҗалмазды. Бу эрҗеллик,ише болан сөйги, оны гысга дөвүрде иң оңат ишгәрлериң хатарына гошды. Ишде үстүнлиги ве башарҗаңлыгы үчин, ол энчеме ёла сылаг алды, милицияның маягы болды.

Мелехин ишиң дашындан хем ызыгидерли окаяр. Еке өз үстүнлиги билен Мелехин канагатланмаяр, ол яш ишгәрлере, айратын-да, сүлчүлере мыдама көмек берйәр. Комсомол члени Мелехин бөлүмиң комсомол гурамасының ишине ишеңңир гатнашяр. Өзи яшам болса, ишгәрлериң ичинде абрайы улы.

Мелехин бу гүн ишден иррәк бошап Настя билен театра гитмәге ниетленип, аялының ишлейән фабригине телефон эдип, оңа өз пикирини дуйдурды. Бу хабара Настя бегенди. Олар ирден бәри театра гитмәндилер. Хер гезек театра гитмәге хыял эденлеринде бир иш чыкып гидип билмән галярдылар. Рус драма театрында тәзе спектакль гидйәрди, оңа билет тапмак четинди. Мелехин, этиячдан, билети өңүнден алып, соңра өе гитмәге хыялланыпды. Ол ишини гутарып, кабинети япды-да, коридордан йөрәп биринҗи этажа дүшди, эмма гапа етмәнкә оны сакладылар.

— Ёлдаш Мелехин, йөрүң чалтрак! Отузынҗы микрорайонда нәбелли машын бир чаганы какдыпдыр, хәзир хабар этдилер. Мүнүң машына!—дийип, бөлүмиң нобатчысы гапыда дуран машына тарап йөреди. Машын Мелехини алып, Свобода проспектине дүшди-де, гөзден йитди.

Мелехин ёлбойы пикирленйәрди: «Нәбелли машын? Оны нереден гөзлемели, нәхили кысымда? Вах,

чагажык дийсене! Гөр, кимиң эзиз баласыдыр. Херна өлмедик болса ягшыдыр...»

Шу пурсатда Настя әриниң гелерине сабырсызлык билен гарашярды. Мелехинден хич дерек ёк. Ол тәзеже көйнеклерини шифоньерден чыкарып, боюна деңәп гөрйәр-де, ене гапа чыкып, әриниң ёлуна гараяр. Гараш, Настя, гараш! Сабырлы ве гечиримли болмак герек. Чүнки сен милиция ишгәриниң аялы ахыры!

МАЗМУНЫ

Повестлер

Сүлчиниң оглы 7
Гахарың есири 52

Хекаялар

Ак гапҗык 101
Сөйги ве борч 111
Ховсала 123
Интизар гөзлер 128
Шаятлар 137
Абадан 140
Ынанч билен гынанч 154
Рахманын гечелгеси 162
Укусыз гиҗелер 169
Сатлыгың таланышы 174
Боюндан дүшен халка 179
Аңк болан Баба 191

Очерклер

Келебиң уҗы 197
Гызгын йүрекли адам 203

МАГСЫМОВ ПЕТДИ
БЕЛЫЙ КОШЕЛЕК

(повести, рассказы, очерки)
На туркменском языке
Издательство «Туркменистан»

Редактор Г. Гелдиев.
Суратчы Я. И. Бира.
Сурат редакторы В. Моисеенко.
Тех. редактор А. Камашкина.
Корректорлар А. Атабердиев, Ё. Аллаев.

Йыгнамага берилди 7-VII-71 й. Чап этмәгә ругсат эдилди 2-XII-71 й. Формат $70 \times 80^{1}/_{32}$. Физ. чап листи 6,75. Чап листи 9,45. Учёт-нешир листи 8,64. Тиражы 30.000. Заказ № 962. ТН-10279. Бахасы [redacted] И—00335.

«Түркменистан» неширяты, Ашгабат, Гоголь көч., 17 а.

Ичери ишлер министрлигиниң типография-сында йыгналды.
Житникова көч., 34.
Ашгабадың полиграфкомбинатында чап эдилди.
Ашгабат, Совет көч., 46.